

ΕΣΔΔΑ

Κείμενα και σημειώσεις για το μάθημα:

**Κοινωνική πολιτική και κοινωνική
προστασία στις σύγχρονες κοινωνίες:
ιστορική εξέλιξη και σύγχρονες τάσεις**

του
Παναγιώτη Ζάννη

Μάιος 2020

Κοινωνική πολιτική – Εννοιολόγηση και οριοθέτηση

(2005) Της Όλγας Στασινοπούλου, πανεπιστημιακές σημειώσεις

- **Ορισμός της κοινωνικής πολιτικής**

Ο όρος κοινωνική πολιτική αναφέρεται τόσο σε ένα σύνολο μορφών και μεθόδων κοινωνικής δράσης και παρέμβασης, όσο και σε ένα αντικείμενο μελέτης και επιστημονικής ανάλυσης των επί μέρους πολιτικών που την συγκροτούν. Αν και κατά καιρούς έχει υποστηριχθεί ότι η κοινωνική πολιτική αποτελεί ένα ξεχωριστό επιστημονικό αντικείμενο, ωστόσο σήμερα γίνεται ευρύτερα αποδεκτό ότι πρόκειται για ένα διεπιστημονικό πεδίο. Αυτό σημαίνει ότι για την ανάπτυξη του θεωρητικού της υπόβαθρου, αλλά και των μεθόδων έρευνας, ανάλυσης και παρέμβασης στην πράξη, αντλεί από ένα φάσμα άλλων – κοινωνικών – επιστημών. Η κοινωνιολογία, η δημογραφία, η νομική, η πολιτική και η οικονομική επιστήμη, η κοινωνική ανθρωπολογία, η κοινωνική ψυχολογία, η οικολογία, η στατιστική, είναι οι κυριότερες.

Στην πράξη ο διεπιστημονικός της χαρακτήρας εκφράζεται με την συνεργασία διαφορετικών επιστημόνων και ειδικών για τον σχεδιασμό και την υλοποίησή της. Π.χ. για την υιοθέτηση μέτρων καταπολέμησης της μακροχρόνιας ανεργίας των νέων, (π.χ. προγράμματα κατάρτισης, επιδότηση θέσεων εργασίας κ.α.) ή για την δημιουργία ενός κέντρου υποστήριξης ατόμων με αναπηρία απαιτείται η σύμπραξη κοινωνιολόγων, πολιτικών επιστημόνων, οικονομολόγων, γιατρών, κοινωνικών λειτουργών. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας και την δημιουργία της απαραίτητης κτιριακής υποδομής, πρέπει να προσθέσουμε αρχιτέκτονα και πολιτικό μηχανικό, καθώς, επίσης, τεχνικούς, όπως ηλεκτρολόγο, υδραυλικό, κ.α. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της σύμπραξης έγκειται στην κατανόηση των στόχων της συγκεκριμένης δράσης, αλλά και των ευρύτερων στόχων της κοινωνικής πολιτικής, για την υλοποίηση των οποίων απαιτούνται συχνά γνώσεις εξειδικευμένες, ακόμα και για τους τεχνικούς. Π.χ. προκειμένου οι εγκαταστάσεις να είναι προσβάσιμες σε άτομα με αναπηρία (κινητική ή αισθητηριακή), πρέπει οι κατασκευαστές να γνωρίζουν τις ειδικές προδιαγραφές και τεχνικές για την κατασκευή των χώρων – όπως η κλίση που πρέπει να έχουν οι ράμπες, ή το άνοιγμα των θυρών στους

ανεγκυστήρες και τα δωμάτια για να χωρούν τα αμαξίδια των κινητικά αναπήρων. Για να μπορέσει όμως να λειτουργήσει ένα τέτοιο κέντρο χρειάζεται να γίνει αποδεκτό από την τοπική κοινωνία μέσα στην οποία θα λειτουργήσει. Διαφορετικά, η αντίδραση από τους κατοίκους μπορεί να οδηγήσει σε ματαίωση της προσπάθειας και πάντως να δημιουργήσει προβλήματα τα οποία αναιρούν τον κύριο στόχο της κοινωνικής ένταξης και ομαλής ζωής αυτών των ανθρώπων μέσα στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Εκεί μπορούν να προσφέρουν πολλά οι κοινωνικοί επιστήμονες, αλλά και εκπαιδευμένοι εθελοντές.

Ο σύνθετος χαρακτήρας της κοινωνικής πολιτικής προϋποθέτει την στενή συνεργασία αυτών των ανθρώπων και συχνά την λειτουργία τους ως ομάδα. Αυτό δεν είναι κάτι απλό. Οι άνθρωποι από διαφορετικές ειδικότητες έχουν συνηθίσει να λειτουργούν στα δικά τους συγκεκριμένα πλαίσια, επιστημονικής πρακτικής και δεοντολογίας. Αν μάλιστα προσθέσουμε στην ομάδα σχεδιασμού και υλοποίησης τους χρήστες των υπηρεσιών, ή εκπροσώπους τους τότε το εγχείρημα γίνεται ακόμα πιο δύσκολο, όσο και γοητευτικό. Γιατί ακριβώς πρόκειται για μία ζωντανή και δυναμική κατάσταση αλληλόδρασης και αυτογνωσίας, η οποία διαμορφώνεται μέσα από διαδικασίες συναίνεσης και σύγκρουσης. Όχι μόνο γνώσεις, αλλά και αντιλήψεις, στάσεις, αξίες, πολιτικές πεποιθήσεις, προσωπικές εμπειρίες, γνώμες για το εφικτό και το δέον και για τις ηθικές διαστάσεις της εκάστοτε παρέμβασης αποτελούν υλικά με τα οποία δομείται η κοινωνική πολιτική, σε δεδομένα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια.

Αυτός ο σύνθετος και δυναμικός χαρακτήρας της καθιστά ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα τον ορισμό και την οριοθέτησή της α) στην πράξη, σε σχέση με άλλες πολιτικές και β) ως αντικείμενο επιστημονικής ανάλυσης, σε σχέση με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες οι οποίες συνθέτουν τον διεπιστημονικό της χαρακτήρα. Αυτό εξηγεί και τους διαφορετικούς ορισμούς που συναντάμε στα πλαίσια της επιστημονικής ανάλυσης, αλλά και της ασκούμενης πολιτικής.

- **Η κοινωνική πολιτική ως μέσο επίτευξης της ευημερίας.**

Σε ένα κλασικό αγγλόφωνο εγχειρίδιο για φοιτητές η κοινωνική πολιτική ορίζεται ως: *ο όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψουμε δράσεις οι οποίες στοχεύουν στην προαγωγή της ευημερίας, καθώς επίσης ο όρος που χρησιμοποιείται για να υποδηλώσουμε την ακαδημαϊκή μελέτη τέτοιων δράσεων* (Erskine 1998, σ.7).

Ο Spicker, στο εισαγωγικό του έργο ορίζει επίσης το αντικείμενο της κοινωνικής πολιτικής σε άμεση συνάρτηση με την κοινωνική ευημερία και τους θεσμούς οι οποίοι στοχεύουν στην επίτευξή της, κυρίως τις κοινωνικές υπηρεσίες και το κράτος πρόνοιας. Αναφέρεται στα κύρια πεδία εφαρμογής της (υγεία, κοινωνική ασφάλιση, παιδεία, κοινωνική κατοικία, υπηρεσίες για την απασχόληση, κοινωνική φροντίδα κ.α.), στις κοινωνικές καταστάσεις που παρεμποδίζουν την επίτευξη της ευημερίας για ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων (όπως είναι η αναπηρία, η ανεργία, η φτώχεια, τα γηρατειά, και σε κοινωνικά προβλήματα (όπως το έγκλημα, η εξάρτηση, η διάλυση οικογενειών)).(Spicker 1995, σ.4). Σε πιο πρόσφατο έργο του για το κράτος πρόνοιας, επισημαίνει τον κανονιστικό και ηθικό χαρακτήρα της κοινωνικής πολιτικής, αλλά ότι δεν αφορά απαραίτητως την κοινωνική ευημερία. Μπορεί να έχει άλλους στόχους, (όπως π.χ. την κοινωνική συνοχή) ή ακόμα και να την μειώνει.

Ο J. Midgley, αναφερόμενος στην κοινωνική ευημερία ως κύριο στόχο της κοινωνικής πολιτικής, συναρτά την επίτευξή της με την διαχείριση των κοινωνικών προβλημάτων και την μεγιστοποίηση των κοινωνικών ευκαιριών. (J. Midgley, 1997, σ.5).

Οι περισσότερες πάντως προσεγγίσεις με κύρια αναφορά στην ευημερία και στον ρόλο του κράτους για την επίτευξή της κινούνται στα μονοπάτια που χάραξε ο κλασσικός θεμελιωτής της κοινωνικής πολιτικής ως γνωστικού αντικειμένου, R.Titmuss, εκφραστής της σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης στον Αγγλοσαξονικό χώρο. Το έργο του αφορούσε κυρίως την κοινωνική διοίκηση, αλλά θεμελίωσε έννοιες και άνοιξε δρόμους για την ευρύτερη ανάπτυξη του αντικειμένου, παραμένοντας πάντοτε επίκαιρος. Παρόλο που το κύριο σημείο αναφοράς του για την κατανόηση της κοινωνικής πολιτικής ήταν η οργάνωση και η λειτουργία των κοινωνικών υπηρεσιών στα πλαίσια ενός «κράτους πρόνοιας» (έβαζε τον όρο πάντοτε σε εισαγωγικά), συμπεριέλαβε την ιστορική διάσταση της ευημερίας, ζητήματα οικονομίας, καθώς και την διαπλοκή ιδιωτικού-δημόσιου χώρου σε αυτό που σήμερα ονομάζουμε «μικτή οικονομία της πρόνοιας». Θερμός υποστηρικτής της προαγωγής μιας ηθικής και «καλής» κοινωνίας, αναζήτησε τις βάσεις της κοινωνικής οργάνωσης της πρόνοιας στον αλτρουισμό ¹, αναδεικνύοντας την σημασία των κοινωνικών σχέσεων για την κάλυψη των αναγκών στα πλαίσια της

¹ Στο κλασσικό έργο του για την αιμοδοσία “The gift relationship” Allen & Unwin, London, 1971, προσεγγίζει την προσφορά αίματος ως προσφορά δώρου και κατ’ εξοχήν έκφραση αλτρουισμού.

οικογένειας και της τοπικής κοινωνίας. Για τον Titmuss : είναι ξεκάθαρο ότι η μελέτη της κοινωνικής πολιτικής δεν μπορεί να απομονωθεί από την μελέτη της κοινωνίας στο σύνολό της και σε όλες τις διαφορετικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις της. Ένα ουσιαστικό υπόβαθρο για την μελέτη της κοινωνικής πολιτικής είναι η γνώση των αλλαγών στον πληθυσμό, στο παρελθόν, στο παρόν και των προβλεπόμενων στο μέλλον, του θεσμού της οικογένειας και της θέσης των γυναικών, της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και των εννοιών της κοινωνικής τάξης, της κάστας, της κοινωνικής θέσης και της κοινωνικής κινητικότητας, της κοινωνικής αλλαγής και των επιπτώσεων της εκβιομηχάνισης, της αστεοποίησης και των κοινωνικών συνθηκών, της πολιτικής δομής, του εργασιακού ήθους και της κοινωνιολογίας των βιομηχανικών σχέσεων, των μειονοτικών ομάδων και των φυλετικών διακρίσεων, του κοινωνικού ελέγχου, της πειθάρχησης, της απόκλισης και των τρόπων που η κοινωνιολογία χρησιμοποιείται για να διατηρηθεί η καθεστηκυία τάξη πραγμάτων. Πρέπει δηλαδή να έχουμε μία ευρεία και σε βάθος κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων, χωρίς ωστόσο να ξεχνάμε ότι πρόκειται για μία πολιτική, η οποία για είναι αποτελεσματική πρέπει να επιλέγει στόχους και να αντιμετωπίζει τα διλήμματα της επιλογής. Για να μπορέσουμε όμως να την κατανοήσουμε , πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα στους στόχους και τα μέσα επίτευξής τους, καθώς επίσης να μην προσεγγίζουμε την κοινωνική πολιτική σε ένα ιστορικό, κοινωνικό κενό, αλλά να την τοποθετούμε στα συγκεκριμένα κάθε φορά ιστορικά, πολιτισμικά και κοινωνικά πλαίσια. (Titmuss 1974, σς. 15 -16.).

Αν και ένθερμος υποστηρικτής της συλλογικής ρύθμισης και της διευρυμένης κρατικής ευθύνης, ο Titmuss έβλεπε στην λειτουργία του κράτους πρόνοιας όχι μόνο την προαγωγή της ευημερίας αλλά και την πιθανότητα παραγωγής δυστυχίας (illfare σε αντίθεση με το welfare.² Κοινωνική πολιτική δεν ασκείται όμως μόνο από το κράτος, αλλά και από τις μεγάλες επιχειρήσεις, οι οποίες έχουν έτσι έναν ρόλο στην επίτευξη της ευημερίας. Αυτό όμως απαιτεί ηθική ακεραιότητα και πνεύμα αλληλεγγύης που λείπει από την «Ανεύθυνη Κοινωνία», όπως ονόμασε την καπιταλιστική κοινωνία της εποχής του (Titmuss 1987).

- **Η κοινωνική πολιτική από την οπτική του κινδύνου**

² Στο γραπτό του έργο έβαζε πάντα τον όρο κράτος πρόνοιας μέσα σε εισαγωγικά, και είχε αναφερθεί στην ενίσχυση των διακρίσεων και της ανισότητας μέσα από την ασκούμενη κοινωνική πολιτική.

Η ρύθμιση της αντιμετώπισης βασικών «κινδύνων», όπως η ανεργία, τα ατυχήματα, η ασθένεια, τα γηρατειά, ο θάνατος του αρχηγού της οικογένειας, αποτελεί βασική μέριμνα της κοινωνικής πολιτικής σε όλο το φάσμα των κοινωνιών σε βάθος χρόνου. Το νόημα του κινδύνου και η κοινή χρήση αυτού του όρου διαφοροποιούνται ιστορικά. Ο Green διακρίνει τρεις διαφορετικούς τρόπους αναφοράς: Την *μοίρα*, τον *ντετερμινισμό* και την *διακινδύνευση*. (Kemshall 2002). Πριν την Αναγέννηση οι κακοτυχίες και οι κίνδυνοι αποδίδονταν στην μοίρα, το πεπρωμένο, στην τύχη. Μετά την Αναγέννηση τέτοια συμβάντα ερμηνεύονταν στη βάση καθολικών νόμων και αιτιότητας, καθώς και της απρόβλεπτης φύσης. Από τον 19ο αιώνα, όμως, η ανάπτυξη των επιστημών, ιδιαίτερα των μαθηματικών και της στατιστικής, έφεραν στο προσκήνιο την θεωρία των πιθανοτήτων.

Στην νεωτερική εποχή, τόσο για τον κοινωνικό όσο και για τον φυσικό κόσμο, κυριαρχεί η αντίληψη ότι οι κίνδυνοι αποτελούν φαινόμενα τα οποία μπορούμε να μετρήσουμε, να υπολογίσουμε και γι' αυτό να προβλέψουμε. Δεν είναι πλέον η μοίρα, ή το θέλημα κάποιου Θεού ή η τυφλή τύχη, αλλά οι ανθρώπινες πράξεις οι οποίες δημιουργούν τους κινδύνους. Η ασφάλιση ενάντια σε τέτοια συμβάντα – που πρωτοδοκιμάστηκε στην εμπορική ναυτιλία – αξιοποίησε την στατιστική και την θεωρία των πιθανοτήτων. Το αποτέλεσμα ήταν η εξάπλωση της εμπορικής πίστης και στην συνέχεια της ασφάλισης, ιδιωτικής και κοινωνικής. Το κοινό στοιχείο μεταξύ τους είναι ο εξωτερικός χαρακτήρας διαφόρων συμβάντων στην ζωή μας και η πεποίθηση ότι είναι δυνατόν με την αξιοποίηση της επιστήμης, να ασφαλιστούμε, δηλαδή να προνοήσουμε για την αντιμετώπισή τους. Ωστόσο, στο φως των νέων δεδομένων του ύστερου καπιταλισμού, η λεγόμενη μετανεωτερική σκέψη αμφισβητεί αυτήν την βεβαιότητα. Η ρευστότητα είναι το γνώρισμα των σημερινών κοινωνιών, ενώ γενικευμένοι κίνδυνοι πλανητικού χαρακτήρα δημιουργούνται από την ίδια την συμπεριφορά των ανθρώπων, τον τρόπο που χρησιμοποιούν την τεχνολογία, σε αντίθεση με τους εξωτερικούς κινδύνους της φύσης σε προηγούμενες εποχές. Η πληθώρα επιλογών, μαζί με την διάλυση παραδοσιακών θεσμών κανονιστικού χαρακτήρα και κοινωνικού ελέγχου (οικογένεια, κοινότητα), εντείνουν την ανασφάλεια, καλλιεργώντας συγχρόνως εξαρτήσεις νέου τύπου –από την αγορά, τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής, τις μόδες, την εικονική πραγματικότητα και τα ινδάλματά της. (Kemshall 2002).

Οι άνθρωποι χρειάζεται να αναπτύξουν νέες δεξιότητες διαχείρισης της ρευστότητας και της ανασφάλειας και προ παντός νέους τρόπους να τις αντέξουν. Η μελέτη αυτής της κατάστασης συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι ζούμε σε «κοινωνίες της διακινδύνευσης,» όπου τα κύρια ερωτήματα δεν αφορούν πλέον την διανομή του πλούτου, αλλά των κινδύνων, ποιος τους κατασκευάζει και ποιος τους υφίσταται. Η διακινδύνευση αρχίζει εκεί που τελειώνει η παράδοση και παρόλο που κανείς δεν ξεφεύγει από κινδύνους, οι ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού είναι πιο ευάλωτες, καθώς είναι πιο εκτεθειμένοι σε αυτούς ενώ έχουν λιγότερες δυνατότητες να τους διαχειριστούν. Σε αυτό συμβάλλει και η μετατόπιση από την συλλογική στην ατομική ρύθμιση: *Η κοινωνική ασφάλιση ως μηχανισμός κοινωνικής αλληλεγγύης παραμερίζεται. Η ρύθμιση και οι τεχνικές ελέγχου στα πλαίσια της συλλογικής κοινωνικής προστασίας αντικαθίστανται από την εξατομικευμένη διαχείριση κινδύνων, την αυτο-διαχείριση στα μέτρα προκαθορισμένων στόχων των προηγμένων φιλελεύθερων κοινωνιών. Το κράτος υιοθετεί ρόλους διευκολυντή και εκπαιδευτή για τις «καλές» επιλογές ρίσκου, μέσω της εκπαίδευσης, προγραμμάτων κατάρτισης, ενημερωτικές εκστρατείες για την υγεία κλπ. Η προσωπική ρύθμιση της συμπεριφοράς αναδεικνύεται σε βασική αρχή κυβέρνησης.* (Kemshall 2002, σ.121)

Η σύγχρονη λοιπόν έννοια του «κινδύνου» που υιοθετείται από την κοινωνική πολιτική προέρχεται από τον τομέα της ασφάλισης – την «τεχνολογία του κινδύνου», όπως την αποκαλεί ο Ewald (2000, σ. 174). Δεν πρέπει όμως να την συσχετίζουμε πάντα με τον φόβο ότι μπορεί να μας συμβεί κάτι δυσάρεστο, αλλά με την πιθανότητα να μας συμβεί και τις ζημιές που θα υποστούμε εξαιτίας αυτού του γεγονότος.

Από αυτό το πρίσμα, κάθε κατάσταση στη ζωή μας για την οποία θέλουμε να προνοήσουμε αποτελεί «κίνδυνο», χωρίς απαραίτητα να είναι κάτι δυσάρεστο (π.χ. η γέννηση ενός παιδιού, οι μελλοντικές σπουδές του). Ωστόσο, στις σημερινές κοινωνίες της διακινδύνευσης, όπως αναφέραμε πριν, οι πραγματικοί κίνδυνοι σε σχέση με την υγεία, την ποιότητα ζωής ή ακόμα και την ίδια την ζωή, έχουν δραματικά αυξηθεί. Οι νέες μορφές πολέμου, η τρομοκρατία σε όλον τον πλανήτη, οι γενετικές παρεμβάσεις και οι οικολογικές επιπτώσεις του τρόπου που παράγουμε και καταναλώνουμε δημιουργούν νέα πλαίσια για την κοινωνική παρέμβαση, μαζί με νέες προκλήσεις. Στην καρδιά του ζητήματος βρίσκεται πλέον η υιοθέτηση

άλλης στάσης για την ανάπτυξη, για τους τρόπους που παράγουμε αλλά και για τις καταναλωτικές μας συνήθειες. Η δέσμη των πολιτικών που συνθέτουν την κοινωνική πολιτική σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο δεν αρκεί πλέον να στοχεύουν στην ευημερία, αλλά στην αλλαγή του πώς την εννοούμε και με τι μέσα την επιδιώκουμε.

Έτσι, π.χ. η υποστήριξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων με στόχο την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε περιοχές οι οποίες πλήττονται από ανεργία, μπορεί να δημιουργήσει έντονες αντιπαραθέσεις αν υπάρχουν κίνδυνοι για το περιβάλλον και την υγεία των κατοίκων. Δεν είναι λίγες οι φορές που συγκρούονται οικολόγοι με στελέχη εφαρμογής μέτρων κοινωνικής πολιτικής.

- **Η κοινωνική πολιτική από την οπτική της κοινωνικής αλλαγής.**

Η σχέση κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής αλλαγής απασχόλησε από νωρίς τους μελετητές της. Ο Peter Townsend, υποστηρίζει ότι *η μελέτη της κοινωνικής αυτής επιστήμης έχει ως αντικείμενο τα μέσα με τα οποία οι κοινωνίες εμποδίζουν, αναβάλλουν, εισάγουν και διαχειρίζονται αλλαγές στην κοινωνική δομή και τις κοινωνικές αξίες* (Townsend 1975, σ. 6). Λίγα χρόνια μετά, αναλύοντας τις αλλαγές στην Ουγγαρία, η Sz. Ferge εισάγει μία σημαντική διάκριση, υπό το πρίσμα της κοινωνικής αλλαγής, σε *κοινωνιακή και κοινωνική πολιτική*. Η κοινωνιακή πολιτική, συγκροτείται από επί μέρους πολιτικές που στοχεύουν στην βαθύτερη αναδιάρθρωση της κοινωνίας – γι' αυτό την ονόμασε και δομική – αφορά σε μία ευρύτερη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής με επικέντρωση στην κοινωνική αναπαραγωγή. Η κοινωνική πολιτική, αντιθέτως, δεν στοχεύει από μόνη της στην κοινωνική αλλαγή, αλλά αποτελεί πολύτιμο εργαλείο για την επίτευξη των στόχων της κοινωνιακής πολιτικής. (Ferge 1979, Στασινοπούλου 1996). Ο T. Bottomore θεωρεί αυτή τη διάκριση ευφυή και χρήσιμη προκειμένου να κατανοήσουμε την πορεία των δικαιωμάτων που συνθέτουν την ιδιότητα του πολίτη, στο φως των βαθύτατων αλλαγών που συντελούνται, ιδιαίτερα με την αποδόμηση της εργασίας, την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών και την ανατροπή των χωροχρονικών σταθερών και στρατηγικών του βίου (Marshall – Bottomore 1995). Η κοινωνική πολιτική επομένως, συνδέεται στενά με την κοινωνική αλλαγή για την επίτευξη της οποίας αποτελεί πολύτιμο εργαλείο.

Μέχρι τώρα αναφερθήκαμε ενδεικτικά σε ορισμούς που περιγράφουν τι κάνει η κοινωνική πολιτική ως πεδίο δράσης και ως επιστημονικό αντικείμενο, υπό το πρίσμα της κοινωνικής αλλαγής. Οι προσεγγίσεις αυτές μοιράζονται κάποια κοινά στοιχεία: Έχουν στο επίκεντρο των στόχων της κοινωνικής πολιτικής την επίτευξη της ευημερίας, την συνδέουν λιγότερο ή περισσότερο με την κοινωνική αλλαγή στην κοινωνική δομή και με την επίλυση θεμελιωδών προβλημάτων που περιορίζουν την δυνατότητα επίτευξης της ευημερίας. Αναφέρονται σε κοινωνίες καπιταλιστικές, δυτικού τύπου, στην νεωτερική εποχή, ευρωπαϊκές ή ευρωγενείς, κινούνται σε εθνικά πλαίσια και δεν λαμβάνουν υπόψη τους σημαντικές παραμέτρους όπως το φύλο και η ράτσα. Ιδεολογικά εκφράζουν τις δύο αντικρουόμενες σημαντικές προσεγγίσεις: τον νεοφιλελευθερισμό και την σοσιαλδημοκρατία.

- **Η κοινωνική πολιτική ως παρέμβαση στην κοινωνική αναπαραγωγή.**

Υιοθετώντας μία ευρύτερη οπτική η Μαρξιστική προσέγγιση στην κοινωνική πολιτική αναζητά τα ερείσματά της σε θεμελιώδεις κοινωνικές διαδικασίες και ιδιαίτερα στην κοινωνική αναπαραγωγή – της εργατικής δύναμης, αλλά και των προϋποθέσεων συσσώρευσης. Η κοινωνική αλλαγή, η επίτευξη κοινωνικής ειρήνης και συνοχής αποτελούν σημαντικές προϋποθέσεις αναπαραγωγής του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, σε κοινωνίες ταξικού χαρακτήρα, εδραιωμένες στην ανισότητα, οι οποίες σπαράσσονται από συγκρούσεις και αντιφάσεις.

Οι επί μέρους πολιτικές που συγκροτούν την κοινωνική πολιτική αποτελούν ουσιαστικά παρεμβάσεις στην βιολογική αναπαραγωγή (π.χ. εθνικό σύστημα υγείας, φροντίδα παιδιού), αλλά και στην αναπαραγωγή κυρίαρχων μορφών κοινωνικών σχέσεων, κουλτούρας, αξιών, γνώσεων και δεξιοτήτων (π.χ. εκπαίδευση, πολιτισμός).

Πρέπει ωστόσο να τονίσουμε ότι σε κάθε περίπτωση η υλοποίηση τέτοιων πολιτικών εμπεριέχει το ιδεολογικό-πολιτισμικό στοιχείο, γιατί προϋποθέτει την σύναψη κοινωνικών σχέσεων, στο σημείο εφαρμογής τους (σχέσεις μεταξύ φορέων παροχής και εξυπηρετούμενων πολιτών, μεταξύ διαφορετικών φορέων παροχής, αλλά και των ίδιων των πολιτών, οι οποίοι συχνά ανταγωνίζονται μεταξύ τους σε

συνθήκες ανεπάρκειας πόρων και υπηρεσιών). Στην προσπάθεια κατανόησης της κοινωνικής πολιτικής πρέπει λοιπόν να αναζητούμε όχι μόνο το «τι» αλλά και το «πώς», τους τρόπους και τις σχέσεις μέσα από τις οποίες αυτή ασκείται, συχνά διαιωνίζοντας τα προβλήματα τα οποία καλείται να επιλύσει, ή δημιουργώντας άλλα. Το φεμινιστικό και το αντιρατσιστικό κίνημα υιοθετούν μία τέτοια θέση και επισημαίνουν ότι οι επίσημες πολιτικές αναπαράγουν συχνά τις ανισότητες κατά φύλο και ράτσα, αντί να τις απαλείφουν. Αυτές οι κριτικές που εκπορεύονται κυρίως από τον χώρο των κοινωνικών κινημάτων, θέτουν σε αμφισβήτηση καθιερωμένους τρόπους ορισμού της κοινωνικής πολιτικής και κατανόησης του κράτους πρόνοιας, ως ευεργετικής παρέμβασης υπέρ των αδυνάτων και με στόχο την εξάλειψη των ανισοτήτων.

- **Η κοινωνική πολιτική από την οπτική των σχέσεων εξουσίας και του κυρίαρχου λόγου.**

Από τη δεκαετία του '90, μία σειρά από κριτικές προσεγγίσεις έχουν επίσης αξιοποιήσει το έργο σύγχρονων φιλοσόφων (όπως ο Foucault και ο Leotard), για να προσεγγίσουν το ζήτημα της κατανομής της εξουσίας και της επιβολής κοινωνικού ελέγχου μέσω της κοινωνικής πολιτικής. (Αλεξίου 1998, Watson 2000, O'Brien & Penna 1997). Ο λόγος τον οποίο εκφέρουν φορείς, ειδικοί, επαγγελματίες και πολιτικοί, στα πλαίσια του σχεδιασμού και της εφαρμογής μέτρων κοινωνικής πολιτικής, η γλώσσα η οποία υιοθετείται και καθιερώνεται, δεν αποτελούν απλά έναν τρόπο συμβολικής επικοινωνίας, αλλά έναν δυναμικό παράγοντα κοινωνικής κατασκευής προβλημάτων, χαρακτηρισμού και κατάταξης ανθρώπων σε κατηγορίες. «Ευπαθείς πληθυσμοί», «εξαρτώμενοι», «ανάπηροι», «μετανάστες και πρόσφυγες» χρήζουν ανάλογης βοήθειας, καταναλώνουν κοινωνικούς πόρους και συχνά ενοχοποιούνται οι ίδιοι για τα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζουν.³ Ο Townsend, αναφερόμενος στον χαρακτηρισμό του γήρατος ως κατάστασης ανικανότητας, χρησιμοποιεί τον όρο «δομούμενη εξάρτηση» και μας προτρέπει να αναζητήσουμε τις σχετικές διαδικασίες όχι μόνο στις πολιτικές αντιμετώπισης αυτής της κατάστασης, αλλά στο σύνολο άλλων πολιτικών που δημιουργούν τις

³ Αυτό είναι γνωστό ως η «διαδικασία της ενοχοποίησης του θύματος». Για μία περιγραφή αυτής της διαδικασίας βλ. Στασινοπούλου 1996, *Ζητήματα Σύγχρονης Κοινωνικής Πολιτικής*, Gutenberg, σ.181.

προϋποθέσεις για την περιθωριοποίηση και την ευπάθεια των ανθρώπων σύμφωνα με την χρονολογική τους ηλικία και την σύνδεση του ενεργού ατόμου με την ένταξή του στην αγορά εργασίας. (Townsend 1981,1986). Έτσι δεν υπάρχει αναγνώριση και σεβασμός των ανθρώπων ως δρώντων υποκειμένων, ως ξεχωριστών ψυχοσωματικών οντοτήτων, αλλά τους προσδίδεται μία ταυτότητα μαζική και ομογενοποιητική (π.χ. οι άστεγοι, οι ψυχικά ασθενείς, οι ηλικιωμένοι, οι μετανάστες, οι ανάπηροι, οι παλιννοστούντες κλπ.). Εκφράζοντας τις θέσεις των σύγχρονων κινημάτων «χρηστών των υπηρεσιών» (user movements) ορισμένοι σύγχρονοι μελετητές και διανοητές θεωρούν ότι η κοινωνική πολιτική πρέπει να δρα υποστηρικτικά, παρέχοντας τα μέσα (σε πόρους, δεξιότητες, τεχνογνωσία) στους λιγότερο ευνοημένους πληθυσμούς για την ενδυνάμωσή τους, την κατανόηση και την αξιοποίηση των δυνατοτήτων τους . Αυτό όμως προϋποθέτει ευρύτερη κοινωνική παρέμβαση και την εκφορά ενός άλλου λόγου, ο οποίος δεν θα εδραιώνει τις ανισότητες και δεν θα κατασκευάζει ταυτότητες, αλλά θα αναδεικνύει τις βαθύτερες διαδικασίες της κοινωνικής κατασκευής των κοινωνικών προβλημάτων και ορισμένων ανθρώπων ως προβλημάτων.

Από τα όσα ήδη αναφέραμε είναι φανερό ότι δεν υπάρχει ένας συνοπτικός ορισμός της κοινωνικής πολιτικής, αλλά διαφορετικές προσεγγίσεις και απόψεις, οι οποίες εκφράζουν την θεωρητική και ιδεολογική οπτική διαφορετικών ανθρώπων, διανοητών, ερευνητών και επαγγελματικών στελεχών. Αυτό δημιουργεί δυσκολίες στην αρχική κατανόηση της κοινωνικής πολιτικής, ενώ συγχρόνως, εκφράζει τον σύνθετο και δυναμικό χαρακτήρα της. Αν επιχειρήσουμε να συνοψίσουμε όλες τις διαφορετικές οπτικές θα μπορούσαμε να ορίσουμε την κοινωνική πολιτική ως:

Την οργανωμένη παρέμβαση του κράτους ή του εκάστοτε φορέα άσκησης εξουσίας, η οποία μέσα από την αναγνώριση και κάλυψη αναγκών – σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο – στοχεύει στην ρύθμιση της κοινωνικής αναπαραγωγής και στην εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και ειρήνης. Η επίτευξη της κοινωνικής ευημερίας αποτελεί έναν σημαντικό αλλά όχι αναγκαίο στόχο της, ενώ στις σύγχρονες κοινωνίες της διακινδύνευσης προσανατολίζεται προς την στήριξη της ατομικής διαχείρισης των κινδύνων. Συνδέεται άρρηκτα με την κοινωνική αλλαγή, την οποία μπορεί να προωθεί, να καθυστερεί ή να παρεμποδίζει και αποτελεί πολύτιμο εργαλείο επίτευξης των στόχων μιας ευρύτερης «κοινωνιακής πολιτικής» σε εποχές αναδιάρθρωσης κοινωνικών δομών και σχέσεων σε βάθος και έκταση. και αποκτά ιδιαίτερη σημασία

στις κοινωνίες της διακινδύνευσης. Την κοινωνική πολιτική μπορούμε να την κατανοήσουμε μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια και μέσα από τον κυρίαρχο λόγο τον οποίο εκφέρουν οι κύριοι παράγοντες σχεδιασμού και εφαρμογής της, και οι επιστημονικοί μελετητές της. Ως γνωστικό αντικείμενο έχει διεπιστημονικό χαρακτήρα και χαρακτηρίζεται από την σύζευξη θεωρίας και εφαρμογής, μέσα από διαφορετικά κάθε φορά ιδεολογικά πρίσματα.

- **Κύρια Πρότυπα Κοινωνικής Πολιτικής**

Η νεωτερική κοινωνική πολιτική ασκήθηκε και ασκείται σύμφωνα με ορισμένες αρχές που αφορούν κυρίως την διαπλοκή δημόσιου – ιδιωτικού τομέα, τον χαρακτήρα και την έκταση της κρατικής παρέμβασης. Η επιστημονική μελέτη και ανάλυση των διαφορετικών συστημάτων κοινωνικής πολιτικής έχει καθιερώσει δύο κύρια πρότυπα: Το **υπολειμματικό**, το **θεσμικό/ αναδιανεμητικό**. Ο Titmuss, ένας από τους κλασσικούς θεμελιωτές του αντικειμένου της κοινωνικής πολιτικής και της σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης, ανέπτυξε τα κύρια χαρακτηριστικά τους, και μίλησε για ένα ακόμα, το επιχειρηματικό ή της απόδοσης, αναφερόμενος στην κοινωνική πολιτική που ασκούσαν οι μεγάλες επιχειρήσεις, (Titmuss 1974, Στασινοπούλου 1992).

Το υπολειμματικό πρότυπο αναπτύχθηκε στη διάρκεια της αρχικής διεύρυνσης της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους και διαμορφώθηκε σε σχέση με το κράτος πρόνοιας στη μεσοπολεμική και τα πρώτα χρόνια μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Κύριο σημείο αναφοράς του είναι η ατομοκεντρική προσέγγιση στην κάλυψη των αναγκών. Δηλαδή, η κάλυψη των αναγκών είναι κατά κύριο λόγο ατομική ευθύνη των ίδιων των πολιτών, με την υποστήριξη της οικογένειας και της τοπικής κοινότητας. Η κρατική παρέμβαση είναι περιορισμένη και θεωρείται αναγκαία μόνο ως ένα «δίκτυ ασφαλείας», για την αποφυγή της κοινωνικής εξαθλίωσης ορισμένων, ειδικών κατηγοριών του πληθυσμού, ιδίως όταν οι άλλοι θεσμοί φροντίδας δεν λειτουργούν, ή δεν επαρκούν. Το πρότυπο αυτό έχει ταυτισθεί με την **επιλεκτική μορφή κάλυψης** αναγκών από το κράτος και μόνον για όσους δεν μπορούν με τις δικές τους δυνάμεις και την ατομική τους πρωτοβουλία να το επιτύχουν. Η παροχή

βοήθειας εδραιώνεται επομένως στην ανάγκη και την αδυναμία, όπως αυτές αποδεικνύονται μέσα από ένα διαιδαλώδες σύστημα κριτηρίων, εξακρίβωσης συνθηκών και ελέγχων. Γι' αυτό συμβάλλει στον στιγματισμό των αποδεκτών της κοινωνικής αρωγής και λειτουργεί κυρίως κατασταλτικά και όχι προληπτικά.

Ιδεολογικά εκφράζει τις νεοφιλελεύθερες απόψεις για την κοινωνική και οικονομική οργάνωση και τον ρόλο του κράτους. Η επικράτηση μάλιστα του νεοφιλελευθερισμού στην παρούσα φάση της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας συμβάλλει στην επαναφορά αυτού του προτύπου, με τις ανάλογες προσαρμογές στις παρούσες συνθήκες.

Το θεσμικό / αναδιανεμητικό πρότυπο εκπροσωπείται από το μοντέλο του Beveridge, όπως διαμορφώθηκε στην Αγγλία στην διάρκεια του Β.Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά εφαρμόστηκε στις δεκαετίες του '50 και του '60, ενώ στις Σκανδιναβικές χώρες, εξακολούθησε να ισχύει για πολύ μεγαλύτερο διάστημα. Έχει συνδεθεί με τον ευρωπαϊκό καπιταλισμό, τη σοσιαλδημοκρατική προσέγγιση και την Κεϋνσιανή πολιτική για την οικονομία και τον ρόλο του κράτους. Κύριο χαρακτηριστικό του είναι ένα διευρυμένο κράτος πρόνοιας, με αναδιανεμητικές πολιτικές, που έχουν ως στόχο τη μείωση των ανισοτήτων, και την εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής. Η κάλυψη των αναγκών γίνεται στη βάση ενός φάσματος κοινωνικών δικαιωμάτων που αποτελούν το περιεχόμενο της ουσιαστικής ιδιότητας του πολίτη. Υπερισχύει **η καθολική μορφή κάλυψης**, γι' αυτό αποφεύγεται η στιγματισμός και ενισχύεται η πρόληψη, με υποστήριξη συλλογικών μορφών κάλυψης κυρίως από το κράτος. Ονομάζεται θεσμικό, γιατί λειτουργεί με στόχο την εδραίωση θεσμών για την κάλυψη των αναγκών, και όχι την αποσπασματική και εκ των υστέρων αντιμετώπιση προβλημάτων. Έχει αναδιανεμητικό χαρακτήρα γιατί αποσκοπεί στην αναδιανομή του πλούτου και των ευκαιριών, ως μέσο καταπολέμησης των ανισοτήτων. Οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές του οραματίστηκαν ακόμα και την σταδιακή μετάβαση από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό με κύριο μοχλό αυτή της αλλαγής το κράτος πρόνοιας.

Το θεσμικό / αναδιανεμητικό πρότυπο κατακρίθηκε ως εξαιρετικά γραφειοκρατικό και σπάταλο, ενώ στα πλαίσια της ανανέωσης της σοσιαλδημοκρατίας στην δεκαετία του '90 η αναδιανομή του πλούτου φάνηκε να υποχωρεί μπροστά στην ανάγκη για συγκράτηση των δαπανών και να αντικαθίσταται από την αναδιανομή του ρίσκου με ατομική ευθύνη. Όσον αφορά

την καταπολέμηση της ανισότητας, έχει υποστηριχθεί ότι αν και σε πολλές περιπτώσεις βελτιώθηκαν οι συνθήκες διαβίωσης των χαμηλότερων εισοδηματικών στρωμάτων, η ανισότητα δεν μειώθηκε. Αντιθέτως, τα μεσαία αστικά στρώματα ωφελήθηκαν από το διευρυμένο κράτος πρόνοιας.

Πάντως, οι δαπάνες των κρατών πρόνοιας την εποχή της κρίσης και υποχώρησής τους δεν μειώθηκαν δραστικά, ενώ σε πολλές περιπτώσεις αυξήθηκαν. (Clarke 1995).

Το μικτό ή νέο πλουραλιστικό πρότυπο, αναπτύχθηκε μετά την κρίση του ευρωπαϊκού μοντέλου για το διευρυμένο κράτος πρόνοιας στις δεκαετίες του '70 και '80, ως μία διέξοδος από το δίλημμα δημόσιο ή ιδιωτικό. Αναζητήθηκε έτσι ένας «τρίτος δρόμος», για την υπέρβαση των αδυναμιών και των αντιφάσεων των μεταπολεμικών κρατών πρόνοιας. (Giddens 1994). Το πρότυπο αυτό εγκαταλείπει την λογική που βλέπει το κράτος και την αγορά ως δύο αντιτιθέμενους πόλους και αναζητά δόκιμες μορφές σύμπραξης με στόχο την μείωση των δαπανών και την αύξηση της αποτελεσματικότητας, και εξασφάλιση της ποιότητας των υπηρεσιών.

Η οικογένεια και ο εθελοντισμός έχουν επίσης έναν σημαντικό ρόλο στο μικτό πρότυπο. Βέβαια το κράτος κρατά ακόμα τον επιτελικό του ρόλο, μαζί με τον έλεγχο, αλλά δεν θεωρείται αναγκαίο να παρέχει το μεγαλύτερο φάσμα των υπηρεσιών.

Αρχικά τουλάχιστον ο πλουραλιστικός χαρακτήρας εκφραζόταν κυρίως στο επίπεδο της εφαρμογής και όχι του σχεδιασμού της πολιτικής. Στην πορεία όμως υποστηρίχθηκαν περισσότερο οι συμπράξεις φορέων με ολοκληρωμένο τρόπο, προώθηση των δικτύων ως μορφή οργάνωσης και υιοθέτηση από το κράτος ενός υποστηρικτικού και διευκολυντικού ρόλου.

Έτσι, το μικτό η πλουραλιστικό πρότυπο δεν λειτουργεί μόνο ως «εργαλείο» άσκησης κοινωνικής πολιτικής, ούτε αποτελεί απλά μέθοδο μείωσης του κόστους της κοινωνικής πολιτικής, αλλά εκφράζει μια διαφορετική οπτική για το χαρακτήρα και τους στόχους της (άμεσους ή έμμεσους, μακροπρόθεσμους ή βραχυπρόθεσμους).

Στη σύγχρονη εκδοχή του το μικτό πρότυπο ορίζεται ως η από κοινού παρέμβαση κράτους, αγοράς, οικογένειας και κοινωνίας των πολιτών, η οποία εμπλέκει και αξιοποιεί διαφορετικούς φορείς για την κάλυψη αναγκών, με στόχο την εξειδίκευση στον χρήστη και την καλύτερη ποιότητα υπηρεσιών με λιγότερο κόστος.

Υιοθετείται ευρέως σε πολλούς τομείς της κοινωνικής πολιτικής σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο και εμφανίζει μία ιδεολογική και πολιτική ουδετερότητα. Ωστόσο δεν λείπουν και οι πολέμιοί του που βλέπουν σε αυτό την νομιμοποίηση της υποχώρησης των ευθυνών του κράτους και την επαναφορά του υπολειμματικού προτύπου.⁴

B. Περιεχόμενο και Οριοθέτηση της κοινωνικής πολιτικής

Η κοινωνική πολιτική ασκείται μέσα από ένα σύνολο εξειδικευμένων φορέων, δημόσιου και ιδιωτικού χαρακτήρα. Συγκροτείται από επί μέρους πολιτικές στα πεδία της υγείας, της κοινωνικής ασφάλισης, και της πρόνοιας, που αποτελούν τον κύριο πυρήνα της υπό μία στενή έννοια. Σήμερα όμως υιοθετείται μία διευρυμένη οπτική στην οποία εντάσσονται πολιτικές που αφορούν στην εργασία, την κατοικία, το περιβάλλον και τον πολιτισμό. Γι' αυτό η οριοθέτησή της σε σχέση με άλλες πολιτικές είναι δύσκολη, γιατί εκτός από τα μέτρα τα οποία εμπίπτουν σαφώς στα δικά της πεδία, υπάρχουν και μέτρα τα οποία εφαρμόζονται στα πλαίσια άλλων πολιτικών, ιδιαίτερα της οικονομικής πολιτικής και της πολιτικής απασχόλησης.

Για παράδειγμα, τα προγράμματα κατάρτισης ανέργων με στόχο την επανένταξή τους στην αγορά εργασίας και την καταπολέμηση της ανεργίας, έχουν χαρακτήρα κοινωνικής πολιτικής. Το ίδιο ισχύει και για τις φορολογικές ελαφρύνσεις, ή τις προνομιακές δανειοδοτήσεις σε πολίτες, σύμφωνα με ορισμένα κριτήρια οικογενειακής κατάστασης ή παροχής φροντίδας. Εκείνο που προσδίδει σε μέτρα τον χαρακτήρα της κοινωνικής πολιτικής είναι η συγκεκριμένη στόχευσή τους. Πρέπει ωστόσο να κατανοήσουμε ότι κάθε πολιτική που έχει κοινωνικό χαρακτήρα δεν είναι αυτομάτως κοινωνική πολιτική, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις οι ίδιες πολιτικές μπορεί να έχουν διττό χαρακτήρα. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν

⁴ Για μία εκτενή αναφορά στο μικτό/πλουραλιστικό πρότυπο βλ. Ο. Στασινοπούλου (1996) *Ζητήματα Σύγχρονης Κοινωνικής Πολιτικής- Από το Κράτος Πρόνοιας στον «Νέο» Προνοιακό Πλουραλισμό*, Εκδόσεις Gutenberg.

σήμερα οι λεγόμενες «ενεργητικές πολιτικές προσφοράς εργασίας», οι οποίες απευθύνονται στους ανέργους και τους ανενεργούς και συνδυάζουν επαγγελματική κατάρτιση, παρακίνηση στην αναζήτηση εργασίας, τοποθέτηση και υποστήριξη στην εργασία, σε συνδυασμό με πολιτικές ίσων ευκαιριών και κοινωνικής πρόνοιας.(Καραμεσίνη 2005).

Ένα άλλο παράδειγμα αναφέρεται στην πολιτιστική πολιτική των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης, στα πλαίσια της οποίας αναπτύσσονται προγράμματα από ανθρώπους με αναπηρία, ή από διαφορετικές κουλτούρες με στόχο την ενίσχυση της πολυπολιτισμικότητας και της κοινωνικής συνοχής της τοπικής κοινωνίας. Σε αυτές τις περιπτώσεις η πολιτιστική πολιτική δρα και ως κοινωνική πολιτική.

Συνοψίζοντας, βλέπουμε ότι η κοινωνική πολιτική ασκείται είτε ξεχωριστά στα δικά της πεδία, είτε σε συνδυασμό με άλλες πολιτικές. Συχνά πάλι τα μέσα άσκησης κοινωνικής πολιτικής εμπίπτουν στην αρμοδιότητα άλλων πολιτικών, όπως στο παράδειγμα της φορολογικής πολιτικής που αναφέραμε. Σε οποιαδήποτε περίπτωση πάντως, η ίδια η άσκηση της κοινωνικής πολιτικής εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την οικονομική και δημοσιονομική πολιτική, εξαιτίας της ανάγκης εξασφάλισης των αναγκαίων πόρων.

- **Τα επίπεδα άσκησης της κοινωνικής πολιτικής**

Στην νεωτερικότητα το κράτος είναι ο επιτελικός φορέας στον σχεδιασμό και την άσκηση της κοινωνικής πολιτικής. Καθορίζει το θεσμικό πλαίσιο και ουσιαστικά το εύρος και το περιεχόμενό της, και τα εξειδικεύει σε συγκεκριμένα μέτρα. Επίσης, αποφασίζει για τους πόρους και τους θεσμούς μέσα από τους οποίους αυτά θα εφαρμοστούν. Στα πλαίσια του εθνικού κράτους δύο είναι τα επίπεδα άσκησης της κοινωνικής πολιτικής: Το **κεντρικό** και το **τοπικό**.

Στο τοπικό επίπεδο η κοινωνική πολιτική ασκείται κυρίως από τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) κυρίως τους Δήμους και από την Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση. Σύμφωνα με την έννοια της αυτοδιοίκησης η οποία κατοχυρώνεται και από το Σύνταγμα της Ελλάδος, η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να σχεδιάζει και να αποφασίζει για την κοινωνική πολιτική που ασκεί, στα πλαίσια όμως των όσων ο

νόμος ορίζει. Συγχρόνως, είναι σημαντικός φορέας εφαρμογής της κοινωνικής πολιτικής του κεντρικού κράτους (π.χ. πληρωμή επιδομάτων και κοινωνικών βοηθημάτων). Στην χώρα μας οι Δήμοι αναπτύσσουν προγράμματα κοινωνικής προστασίας και κοινωνικής ένταξης για ηλικιωμένους – είναι γνωστά τα Κέντρα Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ), ευπαθείς πληθυσμούς, για νέους και ανέργους. Κύριος στόχος των προγραμμάτων τους είναι η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, η προαγωγή της κοινωνικής συνοχής και η ενίσχυση της συμμετοχής των πολιτών για την εξασφάλιση της ποιότητας ζωής τους. Πολλά προγράμματα που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος και τον πολιτισμό εμπίπτουν και στην κοινωνική πολιτική. Στο τοπικό επίπεδο, επίσης, και στα πλαίσια της ανάδειξης μιας τοπικής κοινωνίας των πολιτών προωθείται η συνεργασία με συλλόγους, εθελοντικές οργανώσεις και πρωτοβουλίες πολιτών. Μεγάλη ωστόσο επίδραση ασκεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς χρηματοδοτεί πολλά από τα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής που υλοποιεί η αυτοδιοίκηση Α΄ και Β΄ βαθμού.

Στο υπερεθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, η κοινωνική πολιτική ασκείται είτε από υπερεθνικούς και διεθνείς φορείς, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, ο ΟΗΕ και ο ΟΟΣΑ, είτε από διεθνείς Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς (ΜΚΥΟ), όπως Ερυθρός Σταυρός (σήμερα και η Ερυθρά Ημισέληνος). Η Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική έχει διττή έννοια: Αναφέρεται στις κοινωνικές πολιτικές που ασκούνται στα κράτη μέλη της ευρωπαϊκής ένωσης και στην κοινωνική πολιτική που ασκούν τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η κοινωνική πολιτική που ασκεί η ίδια η Ευρωπαϊκή ένωση, αφορά κυρίως σε θέματα απασχόλησης και στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, ο οποίος ορίζεται στενά ως αποκλεισμός από την αγορά εργασίας. (Σακελλαρόπουλος 2001).

Τα κράτη μέλη εξακολουθούν να έχουν την αρμοδιότητα άσκησης κοινωνικής πολιτικής, καθώς η Ε.Ε. ρυθμίζει αυτά τα θέματα με ήπια νομοθεσία, και κυρίως με συστάσεις και ανακοινώσεις, εφαρμόζοντας της αρχή της επικουρικότητας, σύμφωνα με την οποία το προβάδισμα δίνεται στο εθνικό κράτος και στους φορείς που βρίσκονται πιο κοντά στον πολίτη (π.χ. ΟΤΑ). Ωστόσο, με την μεγάλη ανάπτυξη επιδοτούμενων προγραμμάτων του Κοινωνικού Ταμείου και την λειτουργία παρατηρητηρίων, η Ε.Ε. έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό την

ασκούμενη κοινωνική πολιτική των κρατών μελών, καθώς αποτελεί σημαντική πηγή εξεύρεσης πόρων.

Εκτός από αυτά, όμως, ασκεί επιρροή και μέσω άλλων πολιτικών της, καθώς διαμορφώνει το οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η ανάγκη για παρεμβάσεις της κοινωνικής πολιτικής σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Σημειώσεις

- Alcock P., Erskine A. and May M. (1998), *The Student's Companion to Social Policy*
Blackwell publishers Ltd, Oxford.
- Αλεξίου Θ. (1998), *Περιθωριοποίηση και Ενσωμάτωση – Η κοινωνική πολιτική ως Μηχανισμός ελέγχου και κοινωνικής πειθάρχησης*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Βενιέρης Δ. (2002) *Ευρωπαϊκός κοινωνικός Χάρτης-Η Κοινωνική Πολιτική Του Συμβουλίου της Ευρώπης*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα., σ. 271-311..
- Βλάχος Ιερόθεος, Μητροπολίτης Ναυπάκτου (1994), *Το Πρόσωπο στην Ορθόδοξη Παράδοση*. Έκδοση Ιεράς Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας).
- (2000) *Μεταξύ δύο Αιώνων*. Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας)
Λεβαδιά
- Bytheway B, Johnson J. (1990) “On Defining Ageism”, *Critical Social Policy*, Sage, London.
- Γιανναράς Χρ. (1987) *Το Πρόσωπο και ο Έρως*. Εκδόσεις Δόμος
- Cochrane A. –Clarke J. (1993) *Comparing Welfare States* Sage, Open University, London.
- Deacon B. (1995) *Η Νέα Ανατολική Ευρώπη*. Gutenberg, Αθήνα.
- Doyal L., Gough I. (1991), *A Theory of Human Need*, MacMillan, London.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2001) *Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση – Μια Λευκή Βίβλος*. COM (2001)428 τελικό. Βρυξέλλες.
- Esping-Andersen G. (1991) *The three worlds of welfare capitalism* Polity press, Cambridge
- (2002), *Why we Need a New Welfare State*. Oxford University press, Oxford.
- Evers A.- Wintersberger H (eds).(1992) *Shifts in the Welfare Mix*. Campus Verlag, Frankfurt.
- Evers A. , Svetlik I, (eds) (1993), *Balancing Pluralism : New Welfare Mixes in Care for the Elderly*. European Center, Vienna, Avebury.
- Ewald F. (2000), *Ιστορία του Κράτους Πρόνοιας*, Gutenberg, Αθήνα.
- Ferrera M. (1996), The “Southern Model” of Welfare in Social Europe *Journal of European Social Policy*, 6,1,pp.17-37.
- Ferrera M and Rhodes M. (eds) (2000) *Recasting European Welfare States*. Frank Cass, London.
- Ζηζιούλας Ι. Μητροπολίτης Περγάμου(1977) *Από το Προσωπείον εις το Πρόσωπον*
Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη.
- Ferge Sz.(1979), *A Society in the Making-Hungarian Social and Societal Policy 1945-1975*. Penguin books, London.

Giddens A. (1998) *Ο Τρίτος Δρόμος*, Πόλις, Αθήνα

Jordan B. (1998), *The New Politics of Welfare*, Sage Publications London.

Καραμεσίνη Μαρία (2005, «Η Πολιτική Απασχόλησης ως Πεδίο Σύζευξης της Οικονομικής και της Κοινωνικής Πολιτικής, στο Καραμεσίνη Μ., Κουζής Γ. (επιμ.) *Πολιτική Απασχόλησης. Πεδίο Σύζευξης της Οικονομικής και της Κοινωνικής*

Πολιτικής, εκδόσεις Τυπωθείτω, Gutenberg, Αθήνα.

Kennett P. (2001), *Comparative Social Policy: Theory and Research*, Open University Press, Buckingham, Philadelphia.

Kemshall H. (2002), *Risk, Social Policy and Welfare*, Open University Press Buckingham, Philadelphia.

Kleinman M. (2002), *A European Welfare State?* Palgrave, Basingstoke.

Κοντιάδης Ξ. (2001), *Μεταμορφώσεις του Κοινωνικού Κράτους στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*. Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα.

Lavalette M. and Pratt A. (1997),(ed), *Social Policy-A Conceptual and Theoretical Introduction*. Sage Publications London.

Lewis J. (1992), “Gender and the Development of Welfare Regimes” *Journal Of European Social Policy*. 2(3).

Marshall t.H., and Bottomore T. (1995), *Ιδιότητα του Πολίτη και Κοινωνική Τάξη* Gutenberg, Αθήνα.

Maslow A. H. (1954), *Motivation and Personality*, Harper, New York.

Ματσαγγάνης Μ. (επιμ) (1999). *Προοπτικές του Κοινωνικού Κράτους στη Νότια Ευρώπη*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Μεταλληνός Γ, πρωτ. (1998), *Σχέσεις και Αντιθέσεις, Ανατολή και Δύση στην Πορεία*

του Νέου Ελληνισμού. Ακρίτας, Αθήνα.

Μπουγάτσου Ν.Θ. (επιμ)(1998), *Κοινωνική Διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων*. Τόμος 1ος Αποστολική Διακονία, Αθήνα

O’ Brien M. and Penna S. (1998), *Theorising Welfare*, Sage, London.

Παπαγιάννη Π. – Κατσούλη Δ. (1995), *Οι Χάρτες και η Ευρώπη της Αυτοδιοίκησης*. Έκδοση ΤΕΔΚΝΑ, Αθήν α.

Plant R, Lesser H., Taylor-Gooby P. (1980), *Political Philosophy and Social Welfare*.

Routledge & Keegan Paul, London, Boston and Henley.

Parker R. (1981), “Tending and Social Pollicy” in Goldberg E.M.-Hatch S. (eds) *A New Look at the Personal Social Services*. Policy Studies Institute.

Ράμφος Στ. (2000), *Ο Καημός του Ενός* . Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα

Σακελλαρόπουλος Θ. (2001) *Υπερεθνικές Κοινωνικές Πολιτικές την εποχή της Παγκοσμιοποίησης* Κριτική , Αθήνα.

Spicker P. (1995) *Social Policy, Themes and Approaches*, Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, London.

– (2004), *Το Κράτος Πρόνοιας, μια Γενική Θεωρία*, εκδόσεις Διόνικος Αθήνα.

Σταθόπουλος Π. (1996), *Κοινωνική Πρόνοια – Μια Γενική Θεώρηση*, Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα.

Στασινοπούλου Ο. (1996) *Ζητήματα Σύγχρονης Κοινωνικής Πολιτικής – Από το Κράτος Πρόνοιας στον «Νέο» Προνοιακό Πλουραλισμό*, Gutenberg, Αθήνα.

– (1992), *Κράτος Πρόνοιας, ιστορική Εξέλιξη – Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*. Gutenberg, Αθήνα.

- Titmuss R. (1970), *The Gift Relationship*, Allen and Unwin, London.
- (1974) *Social Policy*, Allen and Unwin, London.
 - (1987), *The Philosophy of Welfare* (selected writings), Allen & Unwin, London.
- Townsend P. (1975), *Sociology and Social Policy*, Penguin Books, London.
- (1981) «The Structured Dependency of the Elderly: Creation and Social Policy in the 20th century», *Ageing and Society*, 1 (1).
 - (1986) “ The Problem of Ageism. Theories of Social Dependency in Old Age: Acquiescent Functionalism versus Structured Dependency”. In Phillison Ch, Walker A. (eds), *Ageing and Social Policy*, Aldershot, Gower. London
- Watson S. (2000), “Foucault and the Study of Social Policy,” in (Lewis G. et al (eds) *Rethinking Social Policy*, The Open University, Sage , London.
- Williams F. (2000) (2000), *Principles of Recognition and Respect*, Lewis G. et al. “*Rethinking Social Policy*” Open University, Sage, London, California .

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΑΝΝΗΣ

Δημοκρατία και Κοινωνική Πολιτική ως Μεταρρύθμιση

Ο Τρίτος Τομέας: Μία Γενική Θεωρία

Πρώτη έκδοση: Μάρτιος 2003

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΡΑΘΕΤΗ

**Δημοκρατία και Κοινωνική Πολιτική σε Μετάβαση. Ο Τρίτος
Τομέας: Μία Γενική Θεωρία,
Ζάννης, Π. σ.σ. 210-235**

Κεφ 7

- 7.4. Από το κοινωνικό κράτος στην κοινωνία πρόνοιας
- 7.5. Κράτος ή Τρίτος Τομέας στο πεδίο παροχής υπηρεσιών; Συγκριτική αποτελεσματικότητα – ουσιαστική καταλληλότητα
- 7.5.1. Υποδομές
 - 7.5.2. Χρηματοδότηση
 - 7.5.3. Βιωσιμότητα
 - 7.5.4. Σχέση κόστους- αποτελεσματικότητας
 - 7.5.5. Διαπίστωση αναγκών των ομάδων στόχων
 - 7.5.6. Ευελιξία
 - 7.5.7. Εμπιστοσύνη
 - 7.5.8. Διαπίστωση γενικότερων αναγκών σε μακρο-επίπεδο
 - 7.5.9. Προσβασιμότητα και Προσαρμοστικότητα σε ομάδες στόχους
 - 7.5.10. Τεχνογνωσία
 - 7.5.11. Ευαισθητοποίηση
- 7.6. Νέες σχέσεις κράτους και Τρίτου Τομέα: Από τη συνεργασία στη συν-διακυβέρνηση;

7.3. Ο Τρίτος Τομέας ως μεταβλητή της εξέλιξης των καθεστώτων κοινωνικής πολιτικής

Αν οι Μ.Κ.Ο. συνηγορίας μπορούν να θεωρηθούν ως συμπλήρωμα ή υποκατάστατο της δημοκρατικής λειτουργίας και του ελλείμματος εκπροσώπησης στα κέντρα λήψης αποφάσεων όπως και προώθησης ειδικών αιτημάτων, οι επιχειρησιακές Μ.Κ.Ο. διασυνδέονται κυρίως με την κοινωνική διάσταση λειτουργίας του κράτους, ως συμπλήρωμα ή υποκατάστατο στην ανεπάρκεια παροχής αγαθών. Με την ευρύτερη έννοια, αποτελούν παροχείς δημοσίων και συλλογικών προϊόντων και υπηρεσιών, όπως επισημάνθηκαν ιδιαίτερα στις οικονομικές θεωρήσεις του προηγούμενου κεφαλαίου.

Ως προς την επιχειρησιακή διάσταση αποτελούν έναν κύριο πυλώνα εφαρμογής της κοινωνικής πολιτικής στις σύγχρονες κοινωνίες. Ωστόσο, παραδοσιακά οι Μ.Κ.Ο. ως παροχείς κοινωνικών κυρίως υπηρεσιών δεν συμπεριλαμβάνονταν στο πλαίσιο επιστημονικής ανάλυσης της κοινωνικής πολιτικής. Οι κλασικές πλέον κατηγοριοποιήσεις καθεστώτων κοινωνικής

πολιτικής των Titmus και Esping- Andersen¹ επικεντρώνονταν κυρίως στο ρόλο του κράτους. Βασικό κριτήριο της μοντελοποίησης ήταν η σχέση μεταξύ αγοράς, οικογένειας και κράτους στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (Σακελλαρόπουλος, 1999). Επιπλέον, δεν διακρινόταν η διπλή ιδιότητα του κοινωνικού κράτους ως χρηματοδότης και ως πάροχος κοινωνικών υπηρεσιών (Salamon, 1987, Kramer, 1992). Διδόταν επομένως η εντύπωση ότι το κράτος είναι μία «μονολιθική δομή» (Kramer, 1992: 36). Το κενό επιχείρησαν να καλύψουν οι Salamon, Sokolofski και Anheier με τη «θεωρία της κοινωνικής καταγωγής» (Social Origins Theory) βασισμένοι στη μελέτη των Esping- Andersen (1990) και Barrington Moore Jr (1966).

Υποστήριζαν ότι η ανάπτυξη του Τρίτου Τομέα οφείλεται σε σύνθετα κοινωνικά φαινόμενα που καθορίζουν τη μορφή και την ανάπτυξη στις σύγχρονες κοινωνίες. «Φαινόμενα όπως η δημοκρατία και το κοινωνικό κράτος δεν μπορούν να γίνουν εύκολα κατανοητά ως παράγωγα μίας σταδιακής ανάπτυξης ενός μόνο παράγοντα, όπως ο βαθμός βιομηχανοποίησης ή η ετερογένεια της ζήτησης, αλλά ως πολύ πιο σύνθετες σχέσεις μεταξύ των θεσμών και των κοινωνικών τάξεων» (Salamon et al, 2000: 15).

Για τον Esping- Andersen οι παράγοντες που διαμόρφωσαν τη μορφή του κοινωνικού κράτους συνοψίζονται ως εξής: «Οι αλληλοεπιδρόμενες δυνάμεις που διαμορφώνουν ιστορικά τη μορφή και τον τύπο του κοινωνικού κράτους, σχετίζονται με τη διαμόρφωση της εργατικής τάξης ως πολιτικού παράγοντα. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδει στις πολιτικές συμμαχίες που σχηματίστηκαν κατά τη μετάβαση από την αγροτική οικονομία στην κοινωνία κυριαρχίας των μεσαίων στρωμάτων. Συμπεριλαμβάνει στα αίτια και τις προηγούμενες μεταρρυθμίσεις που θεσμοποιούν ιστορικά τον χαρακτήρα και την πολιτική συμπεριφορά όλων των τάξεων (Esping- Andersen, 1990).

¹ Στην κατηγοριοποίησή του, ο Esping Andersen διακρίνει τρία διαφορετικά μοντέλα προνοιακού καπιταλισμού. Το φιλελεύθερο, το συντηρητικό-κορπορατιστικό και το σοσιαλδημοκρατικό. Στην πρώτη περίπτωση το κράτος εγγυάται ένα minimum παροχών μέσα από μία υπολειμματική αντίληψη για το ρόλο του κράτους στην κοινωνική φροντίδα. Στο δεύτερο μοντέλο τα δικαιώματα στις κοινωνικές παροχές βασίζονται στην αρχή της επικουρικής, με ισχυρό το ρόλο εξωκρατικών θεσμών στην παροχή φροντίδας (κυρίως της Εκκλησίας) και με βάση την ανταποδοτικότητα στις κοινωνικές παροχές που συνδέονται με τη θέση στην αγορά εργασίας. Ενώ το σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο αφορά στη συνολική κάλυψη των αναγκών βάσει της ιδιότητας του πολίτη, με ευρύτατη αναδιανομή εισοδήματος (Esping-Andersen, 1990: 26- 29).

Τόσο για τον Esping- Andersen όσο και για τους Salamon, Anheier και Sokolowski, η «γέννηση» και η έκταση των κοινωνικών παροχών από το κράτος είναι αποτέλεσμα σύγκρουσης ή και συμμαχίας μεταξύ των τάξεων. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στις σχέσεις που ανέπτυξαν ιστορικά μεταξύ τους, σε συνάρτηση με τους συσχετισμούς δύναμης και τις συνθήκες υπό τις οποίες διαμορφώθηκε η μορφή και ο χαρακτήρας των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων. Σύμφωνα με αυτό το πρίσμα, στις χώρες που κατατάσσονται στο «φιλελεύθερο μοντέλο» τα μεσαία κοινωνικά στρώματα κυριαρχούν και δεν βρίσκονται σε σύγκρουση με τις παραδοσιακές αριστοκρατικές- τάξεις των γαιοκτημόνων ή με το εργατικό κίνημα, το οποίο είτε δεν υπήρξε ποτέ ισχυρό είτε κρίθηκε αναποτελεσματικό. Στο «σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο» η εργατική τάξη ανέπτυξε αποτελεσματική πολιτική δύναμη, αλλά σε συμμαχία με άλλες κοινωνικές τάξεις. Στις χώρες που συγκαταλέγονται σε αυτό, είναι διακριτή η περιορισμένη δραστηριοποίηση του Τρίτου Τομέα στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών. Ενώ ως απόρροια της δύναμης του εργατικού κινήματος, διαπιστώνεται η ισχυρή παρουσία πολλών πολιτικών Μ.Κ.Ο. που εκφράζουν διαφορετικά συμφέροντα. Στο «κορπορατιστικό μοντέλο», το ισχυρό κράτος ωθήθηκε σε συνεργασία με τον Τρίτο Τομέα (ιδιαίτερα με τις εκκλησιαστικές οργανώσεις) ως ανάχωμα για την παρεμπόδιση των ριζοσπαστικών αιτημάτων ειδικά στην κοινωνική προστασία. Ενώ στο «κρατιστικό μοντέλο», το ισχυρό κράτος στηρίζεται κυρίως στη δύναμη των οικονομικών ελίτ και οι έντονα ιεραρχικές δομές των κοινωνιών αυτών αφήνουν λίγο χώρο για την ανάπτυξη της ιδιωτικής -μη κερδοσκοπικής πρωτοβουλίας² (Salamon, et al, 2001).

Βάσει αυτής της ανάλυσης διακρίνουν τέσσερα καθεστώτα (regimes) για τον Τρίτο Τομέα. Τα μοντέλα αυτά είναι:

1. Το φιλελεύθερο, στο οποίο οι σχετικά χαμηλές κοινωνικές δαπάνες του κράτους, αντιστοιχούν με τον σχετικά μεγάλο Τρίτο Τομέα.
2. Το σοσιαλδημοκρατικό, που το εκτεταμένο κοινωνικό κράτος αφήνει λίγο χώρο για την ανάπτυξη του Τρίτου Τομέα.
3. Το κορπορατιστικό, στο οποίο διαπιστώνεται ευρεία συνεργασία κράτους και Τρίτου Τομέα και ο τελευταίος λειτουργεί ως ένας παραδοσιακός μηχανισμός στην παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας, και

² Εδώ θα εντάσσαμε και την Ελλάδα.

4. το κρατιστικό, στο οποίο το κράτος διατηρεί τον κυριαρχικό ρόλο σε ένα μεγάλο φάσμα κοινωνικών πολιτικών, αλλά όχι με τη μορφή του Κράτους Πρόνοιας ή του σοσιαλδημοκρατικού μοντέλου. Το μοντέλο αυτό προσδιορίζεται από τη σχέση: «Χαμηλό επίπεδο παροχών - μικρός Τρίτος Τομέας»³.

Μέγεθος κρατικών κοινωνικών δαπανών	Μέγεθος Τρίτου Τομέα	
	Μικρό	Μεγάλο
Χαμηλό	Κρατιστικό	Φιλελεύθερο
Υψηλό	Σοσιαλδημοκρατικό	Κορπορατιστικό

Πίνακας. Μοντέλα Κοινωνικού Κράτους- Τρίτου Τομέα (Salamon, et al (2001)

Αν και σε κάποιο βαθμό η θεωρία της «κοινωνικής καταγωγής» αναδεικνύει ικανοποιητικά κάποιες σημαντικές τάσεις, υπάρχουν σημαντικά προβλήματα ώστε να θεωρηθεί το κύριο εργαλείο ανάλυσης της ύπαρξης, του μεγέθους και της λειτουργίας του Τρίτου Τομέα σε διαφορετικά «καθεστώτα» κοινωνικού κράτους. Για παράδειγμα στη Νορβηγία, που εντάσσεται γενικά στο σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο, η συνεργασία κράτους και Τρίτου Τομέα είναι «ιστορικά παραδοσιακή» (Kunle and Selle, 1992b, 1992c, Gidron et al, 1992). Ο Τρίτος Τομέας είναι ισχυρός και συνδυάζεται η έννοια του κοινωνικού κράτους με την ευρεία υποστήριξη των Μ.Κ.Ο.. Κατά τους Kunle και Selle «το κράτος δεν είχε ποτέ το ρόλο του καθολικού παρόχου κοινωνικών υπηρεσιών (1992b: 157) και επιπρόσθετα οι Μ.Κ.Ο. πίεσαν προς την αυξημένη υπευθυνότητα του στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής (1992b: 158). Στην Ολλανδία η ανάπτυξη του Τρίτου Τομέα δεν ήταν αποτέλεσμα των ταξικών συσχετισμών, αλλά σε διάφορα πεδία προέκυψε ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης διαφορετικών θρησκευτικών δογμάτων⁴ (βλ. Aquina, 1992). Στις Η.Π.Α. δεν λαμβάνονται υπόψη οι γεωγραφικοί – περιβαλλοντικοί παράγοντες. Η ταχύτατη επέκταση του πληθυσμού σε μία αχανή χώρα καθιστούσε εκ των πραγμάτων ένα πολυδάπανο σχέδιο μία έστω και τυπική κάλυψη κάποιων αναγκών

³ Μπορούμε να το ταυτίσουμε εν μέρει με το νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο του Ferrera (1996)

⁴ Ιδιαίτερα στο πεδίο της εκπαίδευσης το κράτος αναγκάστηκε για λόγους κοινωνικής ειρήνης να χρηματοδοτεί σχολεία που υπάγονται στον έλεγχο διαφορετικών χριστιανικών εκκλησιών.

από το κράτος. Οι αγρότες και οι μικρές κοινότητες δεν ήταν δυνατόν να δικαιολογήσουν μία αύξηση της φορολογίας εις βάρος τους, για την ανάπτυξη μίας δυσπρόσιτης κρατικής μέριμνας. Συνεπώς τα άτυπα δίκτυα όπως και οι εθελοντικές οργανώσεις αποτελούσαν τη μόνη εναλλακτική λύση. Με φυσική συνέπεια, όπως διαπιστώνει ο Adler, «όταν η κυβέρνηση των Η.Π.Α. άρχιζε να αναλαμβάνει ευθύνες στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών να απευθυνθεί στις εθελοντικές οργανώσεις, τα μέλη των οποίων ήταν πιο ανθρωπιστές, πιο ευαίσθητοι και πιο έμπειροι» (Adler, 1988: 9.1)⁵.

Οι σχέσεις κράτους και Τρίτου Τομέα δεν ήταν ποτέ στατικές. Μεταβάλλονταν μέσα στο χρόνο αντικατοπτρίζοντας την εξέλιξη της κοινωνικής πολιτικής γενικότερα (Gidron et al, 1992: 15) και τις διαφορετικές κοινωνικές και ιστορικές εμπειρίες. Υπό το πρίσμα της θεσμικής ανάλυσης, ο Wagner επισημαίνει ότι η θεωρία της κοινωνικής καταγωγής δεν αναλύει τον Τρίτο Τομέα «ως ενσωματωμένο σε συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον, ως μέρος ενός σύνθετου δικτύου οργανώσεων που είναι ενσωματωμένοι στη δημόσια σφαίρα, αλλά σαν ένα ξεχωριστό «θεσμικό» τομέα⁶» (Wagner, 2000, για τις ιστορικές συνθήκες ανάπτυξης του Τρίτου Τομέα σε διαφορετικές χώρες βλ. και Ζάννης, 2002). Ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε ότι οι ίδιοι οι δημιουργοί της θεωρίας της κοινωνικής καταγωγής δηλώνουν ότι δεν παραπέμπουν σε συγκεκριμένες κοινωνίες, αλλά συνθέτουν μία τυπολογία που έχει ως στόχο κυρίως να καλύψει τα κενά που αφήνουν οι άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις (Salamon et al, 2001: 17)⁷. Σήμερα, στο πλαίσιο της οικονομικής και πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης οι μεταβολές επταγχύνονται, διαμορφώνοντας νέες συνθήκες που υπερβαίνουν τις κλασικές τυπολογίες.

7.4. Από το Κοινωνικό κράτος στην Κοινωνία Πρόνοιας

Αν οι επαναστατικές διαθέσεις της εργατικής τάξης και οι οικονομικές κρίσεις του 1929–30 ώθησαν σε λύσεις τύπου Κέυνς και Μπέβεριτζ και

⁵ Για την ιστορική εξέλιξη του Τρίτου Τομέα στις Η.Π.Α, βλ. και P.D. Hall, 1992, Chambers, 1985

⁶ Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Wagner κατακρίνει σε κάποιο βαθμό αυθαίρετα ότι η θεωρία των Salamon, Anheier και Sokolofski στηρίζεται στη θεωρία της κρατικής αποτυχίας-ανεπάρκειας (government failure) ενώ οι τελευταίοι οικοδόμησαν σαφέστατα τη θεωρία τους στο δίπτυχο «σύγκρουση και συναίνεση» ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις.

⁷ Για περεταίρω μελέτη της κριτικής για τη θεωρία της κοινωνικής καταγωγής βλ και Donoghue, 2011)

συνακόλουθα στη χρυσή εποχή του Κράτους Πρόνοιας, οι πετρελαϊκές κρίσεις τη δεκαετία του 70', το φεμινιστικό και το αντιρατσιστικό κίνημα και οι νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις ώθησαν πρακτικά και θεωρητικά την αποδόμησή του. Οι εγγενείς αδυναμίες του Κράτους Πρόνοιας⁸ συνέθεσαν τη βάση ανάπτυξης αντικρατιστικών θεωρήσεων ειδικότερα στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας. Είναι η περίοδος που επανακαλύπτονται η οικογένεια, τα άτυπα δίκτυα και οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών ως καταλληλότερες λύσεις για τα κενά που αφήνει η απόσυρση του κράτους. Οι έννοιες του ενεργού πολίτη, του εθελοντισμού, της καλής γειτονίας, της φιλανθρωπίας που διαδίδονται ευρύτερα, πολύ λιγότερο αποσκοπούσαν στη πολιτική χειραφέτηση των πολιτών. Κεντρικός στόχος ήταν η περικοπή των κοινωνικών δαπανών. Τις πιο ακραίες μορφές πολιτικής εφαρμογής τις γνώρισε ο δυτικός κόσμος στις αρχές του 1980 στις Η.Π.Α. και στην Αγγλία. Τις περικοπές στις κρατικές χρηματοδοτήσεις των Μ.Κ.Ο. αντικατέστησε η έκκληση στις φιλανθρωπικές και ανθρωπιστικές αρετές των Αμερικανών⁹, ενώ στην Αγγλία, κατά την περίοδο Θάτσερ, η αγορά.

Υπό την ισχυρή επίδραση των ιδεών του νεοφιλελευθερισμού, διαδιδόταν ότι το «αναποτελεσματικό» κοινωνικό κράτος δεν επέτρεπε την ανάπτυξη δεσμών και θεσμών αλληλεγγύης μεταξύ των πολιτών. Μάλιστα επιχειρήθηκε να τεκμηριωθεί και θεωρητικά με τη «σχέση μηδενικού αθροίσματος» (zero sum relationship) και του «συνωστισμού των πόρων» (crowd out) μεταξύ του κράτους και των άλλων τομέων. Οι θεωρήσεις αυτές υπέθεταν ότι μία αύξηση των κρατικών κοινωνικών δαπανών συνεπάγεται μία αντίστοιχη μείωση της φιλανθρωπικής δραστηριότητας. Δηλαδή, όταν το κράτος εγκαταλείπει κάποιες λειτουργίες σε πεδία που υπάρχει ανάγκη- ζήτηση, αναγκαστικά θα καλυφθεί από τους άλλους τομείς. Δημιουργείται επομένως «συνωστισμός» στη διαθεσιμότητα πόρων με αποτέλεσμα κάποιος από τους τομείς να αποσύρει τη συμβολή του. Εντέλει, «οι κρατικές κοινωνικές παροχές παρεμπόδιζαν τις πρωτοβουλίες από την ίδια την κοινωνία». Αυτή η άποψη καλλιεργήθηκε κυρίως από συντηρητικούς κύκλους στις Η.Π.Α. και ήταν διαδεδομένη την περίοδο προεδρίας του Ρέικαν (Mohr and Guerra- Pearson, 1996: 525).

⁹ Την περίοδο Ρέικαν και σε μικρότερο βαθμό την περίοδο προεδρίας του Μπους

Αλλά το δημόσιο και το ιδιωτικό δεν είναι διχοτομημένα. Δεν σημαίνει ότι: «Λιγότερο ιδιωτικό, άρα περισσότερο δημόσιο ή το αντίθετο» (Anheier and Seibel, 1990: 381). Έχει αποδειχθεί πλέον και εμπειρικά ότι στις χώρες με υψηλό ποσοστό κοινωνικών δαπανών (βάσει του Α.Ε.Π.), παρατηρούνται υψηλά επίπεδα εθελοντικής συμμετοχής (Salamon and Sokolofski, 2001) και η αύξηση των κρατικών κοινωνικών δαπανών έχει συνέπεια την ανάπτυξη του Τρίτου Τομέα (James, 1987, Anheier and Salamon, 2006, Brandsen, 2008). Οι περικοπές στην κρατική χρηματοδότηση, κατά την περίοδο αναφοράς, δεν καλύφθηκαν από την φιλανθρωπία, αλλά μάλλον προσανατόλισε πολλές Μ.Κ.Ο. προς την αγορά και στις εμπορικές δραστηριότητες, όπως και στις χρεώσεις των πελατών για τις υπηρεσίες που τους παρείχαν (Weisbrod, 1998, Salamon, 1999).

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 διαδίδονται ευρύτερα οι ιδέες του Προνοιακού Πλουραλισμού ως εναλλακτική μορφή στο πεδίο της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών¹⁰. Η κριτική ενάντια στο παραδοσιακό κοινωνικό κράτος τεκμηριώνονταν με διαπιστώσεις του τύπου: «Οι δημόσιες υπηρεσίες συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν τους ανθρώπους ως απειθάρχηση μάζα, ενώ η ιδιωτική παροχή αγαθών ως άτομα με γούστο και ιδιαίτερες προτιμήσεις, ανεξάρτητους και με ιδιαίτερες ανάγκες (βλ. Taylor, 1992: 149), και «το κοινωνικό κράτος είναι ανεπαρκές γιατί δεν μπορεί να είναι ευαισθητοποιημένο στη διαφορετικότητα» (βλ. Stears, 1999: 475). Οι υποστηρικτές του πλουραλισμού συγκριτικά με άλλα μινιμαλιστικά φιλελεύθερα μοντέλα, δίνουν μικρότερη βαρύτητα στο άτομο και μεγαλύτερη στο ρόλο των συνασπισμών και στη συμμετοχή των ενδιαφερομένων σε ομάδες πίεσης, όπως αναφέραμε ανωτέρω. Ειδικότερα στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών, ο όρος «Προνοιακός Πλουραλισμός» εισάχθηκε δυναμικά, με ευρεία πολιτική συναίνεση, στα τέλη του 1970 στην Αγγλία. Οι πολύμορφες ανάγκες της κοινωνίας «δεν μπορούν να ικανοποιηθούν μόνον από το ανελαστικό και γραφειοκρατικό κρατικό μηχανισμό» και απαιτείται η συμβολή όλων των παραγόντων και φορέων που μπορούν να συμβάλουν αποτελεσματικά σε διαφορετικές όψεις των κοινωνικών αναγκών. Σε αυτό το πλαίσιο, διαπιστώθηκε και ο σημαντικός ρόλος που καλείται να διαδραματίσει ο «εθελοντικός τομέας» σε συνεργασία με το κράτος. Η αναφορά της Wolfenden Committee το 1978,

¹⁰ Με άμεση συγγένεια με την πολιτική θεωρία και τον δημοκρατικό πλουραλισμό που αντλεί τις καταβολές του από τις δεκαετίες του '50 και '60 στις Η.Π.Α. (κλασσικός πλουραλισμός, νεοπλουραλισμός, βλ. Held, 1987, Galston, 2005).

υπογράμμισε τα οφέλη και των δύο τομέων από τη συνεργασία τους, αν και δεν προσδιόρισε τη συγκεκριμένη φύση της σχέσης (Kendall and Knapp, 1997: 265). Ο Lewis αναφέρει ότι αρκετοί μελετητές οραματίζονταν την έννοια του προνοιακού πλουραλισμού κυρίως με την έννοια της «αυτοβοήθειας» και την ανάπτυξη της κοινότητας. Δηλαδή στο χτίσιμο της παροχής φροντίδας «από τα κάτω με μεγαλύτερη συμμετοχή της κοινότητας» (Lewis, 1998: 266).

Το απροσδιόριστο της έννοιας του προνοιακού πλουραλισμού συνδέεται και με τις διαφορετικές αντιλήψεις για το ρόλο του κράτους και του Τρίτου Τομέα στην κοινωνική φροντίδα, αλλά και των ορίων της σχέσης «δημόσιο- ιδιωτικό» (βλ. Στασινοπούλου, 1996). Αναφορικά με το ρόλο του Τρίτου Τομέα οι δύο βασικοί πόλοι των πλουραλιστικών αντιλήψεων ήταν οι εξής::

- Το κράτος οφείλει να έχει το ρόλο του ενδυναμωτή (enabler) και παρέχει τους πόρους στις Μ.Κ.Ο. για να προσφέρουν αυτές τις κοινωνικές υπηρεσίες (βλ. και Gilbert, 1993).
- Οι οργανώσεις θα πρέπει να αντλούν πόρους μέσα από την χρέωση των υπηρεσιών τους και μέσω άλλων χρηματοδοτικών μηχανισμών (βλ. Midgley, 1997: 154- 155).

Οι θεωρητικοί της Δημοκρατίας των Ενώσεων (Associative Democracy), προσδιορίζουν τον ακριβή ρόλο των Μ.Κ.Ο. στην κοινωνική φροντίδα μέσα από δύο εναλλακτικές θέσεις- μοντέλα:

- *Το συμμετοχικό*, κατά το οποίο οι κοινωνικές υπηρεσίες παρέχονται από τις Μ.Κ.Ο., οι οποίες λειτουργούν συνειδητά «ως συνεργάτες ανάμεσα σε παροχείς και πελάτες» (Stears, 1999: 574). Δηλαδή, όταν μεταβιβάζεται η συνυπευθυνότητα σε μία ποικιλία από φιλανθρωπικές οργανώσεις, συνδικάτα, εκκλησίες που οι αποφάσεις λαμβάνονται από το συνεχή διάλογο για την ανεύρεση του καλύτερου δυνατού τρόπου παροχής των υπηρεσιών.
- *Και το πλουραλιστικό*, όταν και πάλι οι οργανώσεις του Τρίτου Τομέα παρέχουν άμεσα τις κοινωνικές υπηρεσίες, όχι όμως με διαδικασίες συναπόφασης, αλλά από τον ανταγωνισμό τους. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, ανταγωνίζονται για τη διατήρηση των πελατών και κάθε άτομο έχει την ευχέρεια να επιλέξει μέσα από μία ποικιλία οργανώσεων και προσφερόμενων υπηρεσιών. Τα κίνητρα των οργανώσεων είναι ποικίλα και

συντίθενται από ένα ευρύ συνδυασμό αλτρουιστικών και κερδοσκοπικών σκοπών (1999: 574- 575).

Ο Stears σημειώνει ότι και οι δύο τάσεις δεν οραματίζονται την πλήρη υποκατάσταση του κοινωνικού ρόλου του κράτους, και υποστηρίζουν την άμεση αναδιανομή του εισοδήματος, όπως και την κρατική χρηματοδότηση στους φορείς που παρέχουν τις κοινωνικές υπηρεσίες (1999: 575). Ο απώτερος στόχος είναι η πλήρης απόσυρση του κράτους ως παροχέας υπηρεσιών διατηρώντας τον οικονομικά αναδιανεμητικό του ρόλο σε μία κοινωνία.

Εμπειρικά, η αποδόμηση του Κράτους Πρόνοιας και η διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων άφησαν ένα τεράστιο κενό στην κάλυψη των κοινωνικών αναγκών, που ο άτυπος ούτε ο Τρίτος Τομέας ούτε η οικογένεια και τα συγγενικά δίκτυα μπορούσαν να καλύψουν. Ήδη στις Η.Π.Α. από την δεκαετία του 70' η μόνη διαθέσιμη πρακτική λύση στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας ήταν η πολιτική της «ανάθεσης συμβολαίων» (Contract State). Το κράτος, με δημόσια χρηματοδότηση, ανέθετε σε κερδοσκοπικές επιχειρήσεις και κυρίως στις Μ.Κ.Ο. την οργάνωση και την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (με έμφαση στα πεδία της υγείας, της κοινωνικής φροντίδας και της επιστημονικής έρευνας). Σύμφωνα με αυτόν τον προσανατολισμό που χαρακτηρίστηκε από τον Salamon “third party government” το κράτος παρέχει τους πόρους και ορίζει τις κατευθύνσεις, αλλά άλλοι θεσμοί και οργανισμοί παρέχουν τις υπηρεσίες, οι οποίες αποφασίζουν συχνά με ικανοποιητικό βαθμό σύνεσης ως προς τους στόχους που υπηρετούν, σε ποιους θα κατευθύνουν τους πόρους και με ποιον τρόπο (Salamon, 1990). Μέσω αυτού του μηχανισμού αποφεύγεται η διόγκωση του κράτους, παρακάμπτοντας παράλληλα και τις νεοφιλελεύθερες επικρίσεις. Στην ουσία το «κράτος επεκτείνεται χωρίς να επεκτείνει τη κρατική γραφειοκρατία» (1990: 222-223). Τη δεκαετία του 1990 η πρακτική αυτή διαδόθηκε ευρύτερα και στην Ευρώπη, όπου κατά κανόνα τα κράτη ανέπτυξαν λιγότερο ισότιμες συνεργασίες. Αντιμετώπισαν τις Μ.Κ.Ο. ως «πρακτορεία παροχής υπηρεσιών», ενώ ο σχεδιασμός παρέμενε αποκλειστικότητα της κυρίαρχης κρατικής πολιτικής (Manfredi and Maffei, 2008). Η σχέσεις αυτές αποκαλέστηκαν συχνά ειρωνικά με διάφορους χαρακτηρισμούς: Κράτος συμβολαίων, arm's length, έμμεση δημόσια διοίκηση, σκιάδες κράτος, μη κερδοσκοπικός φεντεραλισμός, κοινωνική συμμαχία¹¹. Το Κράτος αναθέτει στις

¹¹ Ο όρος κοινωνική συμμαχία χρησιμοποιήθηκε στην Αυστραλία (McDonald and Warburton, 2003)

Μ.Κ.Ο. όπως και σε κερδοσκοπικές επιχειρήσεις τη διεκπεραίωση συγκεκριμένου έργου βάσει συμφωνίας και προκαθορισμένου ποσού.

Στις αιτίες ανάπτυξης της πολιτικής των συμβολαίων συγκαταλέγονται η παράδοση και εχθρότητα προς το κράτος (ιδιαίτερα στις Η.Π.Α.), αλλά και ως μία ορθολογική επιλογή που αφορά σε συνυπολογισμό του κόστους συναλλαγής, του παραγωγικού κόστους, της ποιότητας, της δυνατότητας πρόσβασης, της εμπειρίας των Μ.Κ.Ο., της ύπαρξη εμπιστοσύνης που μειώνει το κόστος παρακολούθησης, καθώς και σε ιδιαίτερα πολιτικά συμφέροντα (Ferris, 1993: 395) (βλ. και παρακάτω). Όμως ο Kramer επισήμανε το παράδοξο σε αυτή την πρακτική: «Τα συμβόλαια δεν μείωσαν το ρόλο του κράτους, αλλά επεκτάθηκαν σε καινούρια πεδία στην παροχή υπηρεσιών» (1994: 373). Πράγματι, τα εμπειρικά δεδομένα δείχνουν ότι οι περισσότερες Μ.Κ.Ο. αναπτύχθηκαν και εξειδικεύτηκαν σε ιδιαίτερες υποκατηγορίες που απειλούνται με κοινωνικό αποκλεισμό (π.χ. Ρομά, φορείς του Aids, θύματα trafficking κ.α.) που κατά κανόνα δεν αποτελούσαν στο παρελθόν ομάδες - στόχους του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους. Ενώ η ανάπτυξη νέων στρατηγικών κοινωνικής ένταξης, όπως οι Συνοδευτικές Υποστηρικτικές Υπηρεσίες, η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, mentoring, ομάδες αυτοβοήθειας, «βοήθεια στο σπίτι» κ.α., δεν εντάσσονταν στις παραδοσιακές κρατικές κοινωνικές υπηρεσίες (βλ. και Ζάννης, 2006).

Για ποιους λόγους το κράτος χρησιμοποιεί ή συνεργάζεται με τον Τρίτο Τομέα στο πεδίο παροχής υπηρεσιών; Ας τους παραθέσουμε συνοπτικά:

1. Η συνεργασία της κυβέρνησης με τις Μ.Κ.Ο. της επιτρέπουν να χρησιμοποιεί προϋπάρχουσες υποδομές και δίκτυα παροχής υπηρεσιών, γιατί είναι οικονομικότερο από το να δημιουργήσει νέους θεσμούς (Adler, 1988, Anheier and Siebel, 1990).
2. Επιπλέον αξιοποιεί τεχνογνωσία που δεν διαθέτει, όπως και τη γνώση για την ιδιαίτερη φύση των αναγκών σε τοπικό επίπεδο (Salamon, 1987, Adler, 1988, Smith and Gronbjerg, 2006)
3. Εκμεταλλεύεται το μικρότερο κόστος λειτουργίας τους. Το κόστος παραγωγής από το κράτος είναι υψηλότερο, γιατί τα επίπεδα αμοιβών είναι υψηλότερα και υπάρχουν εμπόδια στην πρόσληψη-απόλυση εργαζομένων. Ενώ στις Μ.Κ.Ο. και το επίπεδο των μισθών είναι χαμηλότερο, οι συμβάσεις εργασίας είναι ιδιωτικού δικαίου, εντάσσεται και η δωρεάν εθελοντική

εργασία (Ferris, 1993, Knapp et al, 1990, Kramer, 1994, Simon, 1990, James, 1990, Smith and Gronbjerg, 2006).

4. Εφόσον κρίνεται η συνδρομή/ συνεργασία μιας μη κρατικής υπηρεσίας, οι Μ.Κ.Ο. κρίνονται γενικά ως καταλληλότερες λόγω του χαμηλού εξωτερικού κόστους συναλλαγής, στο βαθμό που κρίνονται πιο αξιόπιστες (εμπιστοσύνη), αλλά και γιατί υφίστανται σε εσωτερική παρακολούθηση (βλ. προηγούμενα κεφάλαια).
5. Για πολιτικούς λόγους οι κυβερνήσεις τις χρησιμοποιούν σε ορισμένα πεδία όπου η παροχή αγαθών σε ιδιαίτερες ομάδες αποτελούν κίνδυνο για τη κοινωνική συνοχή. Ειδικά όταν υφίσταται η αντίθετη άποψη της πλειοψηφίας (ή ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού) για την εφαρμογή μιας συγκεκριμένης πολιτικής (James, 1990: 24)¹².
6. Μειώνεται το πολιτικό κόστος για πιθανές αποτυχίες και επιπλέον οι Μ.Κ.Ο. δεν είναι υποχρεωμένες να ανταποκρίνονται με όρους ισότητας και δικαιοσύνης στις παροχές τους όπως μία κυβέρνηση (μειωμένη λογοδοσία). Ωστόσο, η αρνητική όψη επισημαίνεται στο ότι οι πολίτες δεν διαχωρίζουν συχνά ότι επωφελούνται από την κρατική χρηματοδότηση και θεωρούν συχνά ότι οι φόροι που πληρώνουν δεν έχουν αντίκρισμα στην κοινωνική προστασία (Smith and Gronbjerg, 2006, Zimmer, 2011, Fowler, 2011, Kosar, 2011)
7. Οι Μ.Κ.Ο. είναι πιο ευέλικτες και προσαρμοσμένες στις ανάγκες των αποδεκτών και των ομάδων στόχων (Smith and Lipskey, 1993, Billis and Glennerster, 1998, Ζάννης, 2006)
8. Ταχύτερη παρέμβαση σε επείγουσες ανάγκες
9. Με τα ίδια δημόσια έξοδα - δαπάνες, περισσότερα άτομα μπορούν να ωφεληθούν.
10. Σε πεδία όπου υπάρχει υψηλή ετερογένεια στη ζήτηση, το κράτος σε πολλές περιπτώσεις δεν μπορεί να ανταποκριθεί στην παροχή συλλογικών αγαθών (Weisbrod, 1986, DiMaggio, 1987, James, 1987, 1990, Knapp et al, 1990, Corbin, 1999, Young, 2000, Salamon and Anheier, 1997, 2006).

¹² Για παράδειγμα, οι εκτρώσεις σε δημόσια νοσοκομεία είναι φυσικό να έχουν αποτέλεσμα την διαμαρτυρία ενός σημαντικού μέρους των ψηφοφόρων για θρησκευτικούς λόγους: «Πληρώνουμε τα δημόσια νοσοκομεία για να «δολοφονούν»; Ενώ τα μη κερδοσκοπικά νοσοκομεία δίδουν διέξοδο σε ένα κοινωνικό πρόβλημα, με το κράτος να χρηματοδοτεί άλλες υπηρεσίες του, αλλά όχι τις εκτρώσεις...

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της συνεργασίας είναι ότι το κράτος παραμένει ρυθμιστής των ζητημάτων που άπτονται της δημόσιας πολιτικής, κατευθύνοντας πόρους προς τις Μ.Κ.Ο. για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων. Δημιουργείται επομένως μία κάθετη σχέση εξάρτησης πολλών επιχειρησιακών (operational) Μ.Κ.Ο. από το κράτος.

Αυτός ο πολιτικός προσανατολισμός επιλέχθηκε ως περισσότερο οικονομικά συμφέρον, αλλά δεν είχε ληφθεί υπόψη ότι υπάρχει η τάση τα κόστη μακροχρόνια να αυξηθούν. Ειδικά όταν οι Μ.Κ.Ο. υιοθετήσουν παρόμοιους κανόνες και standards λειτουργίας με τους κρατικούς οργανισμούς, όπως διορατικά προέβλεψε ο Kramer (1994: 373). Και πράγματι δημιουργήθηκαν ή μεταλλαχθήκαν αρκετές Μ.Κ.Ο. σε ημι - μη κυβερνητικές οργανώσεις που λειτουργούν κατά την έκφραση της Wolch, ως «σκιάδες κράτος» (shadow state) ιδιαίτερα στη δυτική Ευρώπη (βλ. Bauer, 1990, Hood and Schuppert, 1988, 1990, Kosar, 2011, Billis, 2011). Από λειτουργική πλευρά διαπιστώθηκε ότι αυτές οι Μ.Κ.Ο. στηρίζονται όλο και περισσότερο σε αμειβόμενο προσωπικό (Billis, 1993) ενώ όσο περισσότερο εξαρτώνται από τα κρατικά συμβόλαια τόσο πιο πολύ τείνουν να μοιάζουν, να συμπεριφέρονται και να ενεργούν ως κρατικές υπηρεσίες (βλ. πέμπτο κεφάλαιο). Επιπρόσθετα, η απώλεια της ανεξαρτησίας και οι μειωμένες δυνατότητες άσκησης κριτικής λόγω της εξάρτησης από πόρους, αποδυνάμωσε την ιδιότητά τους ως οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών (τη διάσταση της συνηγορίας). Το κράτος δημιούργησε μία «κατασκευασμένη κοινωνία των πολιτών» κατά τον εύστοχο χαρακτηρισμό του Hodgson (Hodgson, 2004). Ο Billis επισημαίνει τον κίνδυνο για τις πιο εθελοντικές Μ.Κ.Ο., που παραδοσιακά κατατάσσονταν στο κέντρο του Τρίτου Τομέα ως αμιγείς μορφές, «να χάσουν τη ψυχή τους σαν τη συμφωνία του Φάουστ, και αναζητώντας πόρους και επιρροή να απομακρυνθούν από τις αρχικές τους αποστολές, τις αξίες και τον εθελοντισμό» (Billis, 2010: 10) και κατά τον Deakin ακόμα και να διαφθαρούν (2001). Αλλά αυτό σχετίζεται πρωτίστως με τα κίνητρα των ιδρυτών μίας οργάνωσης και σε ποιο βαθμό οι ίδιοι επιλέγουν να «μεταλλάξουν» τις επιδιώξεις τους.

Στη διάσταση της οικονομίας δημιουργήθηκαν νέες ημι-αγορές, δηλαδή πεδία συναλλαγών που συνυπάρχει η κρατική χρηματοδότηση με την προσφορά και ζήτηση αγαθών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, σε παραδοσιακές περιοχές

δραστηριοποίησης του Κράτους Πρόνοιας, σήμερα να συνυπάρχουν και συχνά να ανταγωνίζονται κερδοσκοπικές επιχειρήσεις, αμιγώς κρατικοί οργανισμοί, Μ.Κ.Ο. και υβρίδια κράτους-Τρίτου Τομέα. Ο Le Grand τις χαρακτήρισε εύστοχα ως κατασκευασμένες αγορές με διευθυνόμενο ανταγωνισμό (Le Grand, 2009). Η κρατική παρέμβαση μέσω της χρηματοδότησης έχει διαμορφώσει ένα σύνθετο περιβάλλον που με όρους αγοράς θα χαρακτηρίζονταν και ως αθέμιτος ανταγωνισμός. Τις πρακτικές αυτές ενίσχυσε η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω προγραμμάτων χρηματοδότησης σε ποικίλα πεδία, σχεδόν σε ολόκληρο το φάσμα της κοινωνικής πολιτικής.

7.5. Κράτος ή Τρίτος Τομέας στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών; Συγκριτική αποτελεσματικότητα – ουσιαστική καταλληλότητα

Αναφορικά με τη σχέση κράτους-Τρίτου Τομέα αν η πιο κοινή επικριτική ερώτηση που συναντούμε είναι: *«Το κράτος δεν είναι υποχρεωμένο να παρέχει τις κοινωνικές υπηρεσίες»;* Η δεύτερη συχνότερη είναι: *«Γιατί οι Μ.Κ.Ο. είναι πιο αποτελεσματικές από το κράτος»;* Στην ουσία παραπέμπουν στην ίδια ερώτηση. Η πρώτη έχει μάλλον πολιτικο-ιδεολογικό χαρακτήρα, ενώ η δεύτερη αναφέρεται σε τεχνικά κριτήρια παραπέμποντας στη συγκριτική καταλληλότητα των δύο τομέων στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών.

Αν παραβλέψουμε τις αντιγνωμίες σε πολιτικό-ιδεολογικό επίπεδο, χρειάζεται να εξετάσουμε μία σειρά από συνιστώσες- κριτήρια συγκριτικής αξιολόγησης μεταξύ κρατικών οργανισμών και Μ.Κ.Ο.. Στο πέμπτο κεφάλαιο αναφέρονται ποικίλες όψεις και χαρακτηριστικά των οργανώσεων του Τρίτου Τομέα που σχετίζονται με το κόστος λειτουργίας, την παραγωγικότητα, την αποδοτικότητα κ.α. Από το σύνολο των ερευνητών διαπιστώνεται ότι δεν μπορούμε να μιλούμε γενικά για συγκρίσεις μεταξύ οργανώσεων, καθώς διαφορετικές σκοπιμότητες, στοχοθεσίες, ιδεολογίες, μέσα, και περιβάλλοντα δραστηριότητας καθιστούν τις συγκρίσεις άτοπες.

Με ποιον τρόπο επομένως θα συγκρίνουμε γενικά τις κρατικές οργανώσεις με τις Μ.Κ.Ο.; Η απάντηση δεν μπορεί να είναι άλλη από τα κριτήρια που, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό αυθαίρετα, έχουν τεθεί από τις κυρίαρχες αντιλήψεις. Σε ένα διαφορετικό κοινωνικοπολιτικό σύστημα το κόστος λειτουργίας

θα είχε δευτερεύουσα σημασία και άλλα κριτήρια σύγκρισης θα είχαν πρωτεύοντα ρόλο, όπως η ικανοποίηση των πελατών. Όμως σε συνθήκες καπιταλισμού και κυριαρχίας των λογικών της αγοράς, το κόστος αποτελεί ένα από τα βασικότερα κριτήρια αξιολόγησης. Συνεπώς όταν διερωτόμαστε «Κράτος ή Τρίτος Τομέας» δεν μπορούμε να απαντήσουμε αν δεν έχουμε υπόψη τις αξίες και τις κυρίαρχες αντιλήψεις ως προς τη σημασία των όρων αξιολόγησης.

Πολλές δεκάδες είναι πλέον οι συγκριτικές έρευνες, κυρίως μελέτες περιπτώσεων, σε συγκεκριμένα πεδία δραστηριοποίησης του κράτους και του Τρίτου Τομέα. Συνηθέστερα στα νοσοκομεία, σε σχολεία και σε διάφορα υποπεδία της κοινωνικής φροντίδας. Οι έρευνες προσανατολίζονται συνήθως σε εθνικό ή πολιτειακό επίπεδο, καθώς διαπιστώνονται πιο ομοιογενή περιβάλλοντα σύγκρισης. Στο παρόν σύγγραμμα επιλέγεται να μην παραθέσουμε μία σειρά από συγκριτικές μελέτες, καθώς η αξία τους είναι πολύ σχετική, αποδεικνύεται από εμπειρικές έρευνες συχνά αντιφατική, και μάλλον θα λειτουργήσουν παραπλανητικά στον αναγνώστη. Θα προχωρήσουμε σε μία πολύ πιο γενική θεώρηση, βασισμένη τόσο σε εμπειρικές μελέτες που έχουν διεξαχθεί σε διεθνές επίπεδο όσο και σε θεωρητικές εκτιμήσεις και αξιολογήσεις. Επομένως τα παρακάτω συγκριτικά δεδομένα αποτελούν γενικές ενδείξεις και τάσεις, συχνά και εμπειρικές διαπιστώσεις, που πρέπει όμως να υπογραμμίσουμε ότι δύναται να διαφέρουν ως προς την πραγματικότητα σε διαφορετικά ανθρώπινα οικοσυστήματα.

7.5.1. Υποδομές

Στο κράτος γενικά οι υποδομές αποτελούν κληροδότημα του Κράτους Πρόνοιας (στην Ευρώπη), κατά συνέπεια οι περισσότερες χώρες διαθέτουν πληρέστερες υποδομές αν και συχνά δεν ανανεώνονται ούτε συντηρούνται επαρκώς. Στον Τρίτο Τομέα συνήθως οι υποδομές είναι νεότερες, αλλά πιο περιορισμένες σε έκταση. Επιπλέον υφίσταται το πρόβλημα της διατήρησής τους, καθώς οι περισσότερες επιδοτήσεις (κυρίως από την Ε.Ε., αλλά και φιλανθρωπικές ενισχύσεις) χρηματοδοτούν δράσεις και όχι υποδομές.

7.5.2. Χρηματοδότηση

Ένα σοβαρό σύγχρονο πρόβλημα είναι της χρηματοδότησης των Μ.Κ.Ο., καθώς η εκρηκτική αύξησή τους τα τελευταία είκοσι χρόνια είχε σαν αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη διασπορά των οικονομικών εισροών από όλες τις πιθανές πηγές

πόρων. Αν και το κράτος, όπως και υπερεθνικοί οργανισμοί, έχουν πολλαπλασιάσει τα ποσά που συνεισφέρουν, διαπιστώνεται αναλογικά μία μείωση των φιланθρωπικών δωρεών και οι περισσότερες Μ.Κ.Ο. αναπτύσσουν εμπορικές δραστηριότητες για να επιβιώσουν και αναγκάζονται συνεχώς να αναζητούν νέες πηγές πόρων. Η αβεβαιότητα στα έσοδα έχει αρνητικές συνέπειες στον μακροχρόνιο σχεδιασμό. Σε αντίθεση, στον κρατικό τομέα οι χρηματοδοτήσεις είναι συνήθως εγγυημένες. Η διακρατική έρευνα του Πανεπιστημίου John Hopkins¹³ σε 27 χώρες, έδειξε ότι το ποσοστό εσόδων των Μ.Κ.Ο. από τη φιλανθρωπία καλύπτει κατά μέσο όρο το 11%, ενώ το 49% προέρχεται από εμπορικές δραστηριότητες και χρέωση των πελατών και το 40% από κυβερνητικές ενισχύσεις (Salamon et al, 2000: 5).

7.5.3. Βιωσιμότητα

Συναρτόμενη άμεσα με τις χρηματοδοτήσεις, η βιωσιμότητα των Μ.Κ.Ο. δεν είναι συχνά εξασφαλισμένη. Μεγαλύτερη σταθερότητα εντοπίζεται σε εκείνες που στηρίζονται σε μακροχρόνια συμβόλαια από το κράτος. Κατά δεύτερον, όσες βασίζονται κυρίως σε εμπορικές δραστηριότητες, όπως και σε δωρεές, είναι συχνά αναγκασμένες να αυξομειώνουν τη δραστηριότητά τους, με δευτερογενείς αρνητικές συνέπειες στο μακροπρόθεσμο σχεδιασμό. Οι αιτίες που μπορεί να οδηγήσουν στη διάλυση πολλών Μ.Κ.Ο. είναι ποικίλες, και προέρχονται τόσο από το εσωτερικό περιβάλλον όσο και από εξωτερικές συνθήκες. Αντίθετα οι κρατικοί οργανισμοί έχουν σταθερή χρηματοδότηση και λιγότερες πιθανότητες κατάργησης, ακόμα και αν οι οργανωσιακές επιδόσεις τους είναι προβληματικές.

7.5.4. Σχέση κόστους- αποτελεσματικότητας

Τα ελκυστικά χαρακτηριστικά των Μ.Κ.Ο., όπως αναφέρθηκε, τις αναδεικνύουν ως λιγότερο δαπανηρές από τις κρατικές, με καλύτερη αναλογία του ποσοστού της χρηματοδότησης που φτάνει στον τελικό αποδέκτη. Ωστόσο, σε συνάρτηση με την αποτελεσματικότητα τα δεδομένα δεν συνηγορούν πάντοτε υπέρ τους. Οι πιο ευέλικτες μορφές εργασίας, το χαμηλότερο κόστος απόφασης, η παρακολούθηση από ποικίλα ενδιαφερόμενα μέρη, ο εθελοντικός χαρακτήρας, συμβάλουν θετικά στην παραγωγικότητα σε σχέση με έναν κρατικό οργανισμό που

¹³ Στοιχεία του 1995.

συχνά είναι γραφειοκρατικός, δυσκίνητος, δαπανηρός, με μειωμένη αποδοτικότητα των εργαζόμενων (λόγω μονιμότητας). Σε αντίθεση πολλές Μ.Κ.Ο. δεν διαθέτουν την εμπειρία και την τεχνογνωσία (φιλανθρωπικός ερασιτεχνισμός), κατά συνέπεια η αποτελεσματικότητα να στερείται ποιοτικών χαρακτηριστικών. Η James παρατηρεί ότι δεν είναι ορατό πότε το χαμηλότερο κόστος των Μ.Κ.Ο. σχετίζεται με χαμηλότερη ποιότητα προϊόντων και υπηρεσιών ή με μεγαλύτερη αποδοτικότητα (James, 1990: 25).

Αν και διαφαίνεται ότι οι Μ.Κ.Ο. έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα σε αυτή την παράμετρο, είναι επιβεβλημένη η κατά περίπτωση διερεύνηση (Kendall and Knapp, 1990, Kramer, 1990, Forbes, 1998, Ζάννης, 2004)

7.5.5. Διαπίστωση αναγκών των ομάδων στόχων

Στους λόγους δημιουργίας μίας Μ.Κ.Ο. συμπεριλαμβάνονται το ενδιαφέρον ή και η εξειδίκευση στις ανάγκες μίας ομάδας-στόχου. Κατά δεύτερο λόγο, βρίσκονται εγγύτερα σε αυτές, και συχνά συμμετέχουν άτομα της ίδιας ομάδας-στόχου, κατανοώντας καλύτερα τα προβλήματα που τις απασχολούν. Οι Μ.Κ.Ο. είναι συνήθως επικεντρωμένες σε συγκεκριμένες κατηγορίες-στόχους και όχι σε πολλούς. «Αυτή η επικέντρωση ευνοεί την εξειδίκευση, τη διαρκή προσαρμογή, αλλά και την παραγωγή τεχνογνωσίας» (Ζάννης, 2006: 639). Αντίθετα στο κράτος συχνά δεν υφίσταται ολοκληρωμένη αντίληψη για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη φύση των αναγκών, καθώς απευθύνεται σε ποικίλες ομάδες - στόχους συχνά με ετερογενή χαρακτηριστικά. Η παράμετρος αυτή τεκμηριώνεται και από τα εμπειρικά δεδομένα που αφορούν στην ετερογένεια της ζήτησης, όπως διαπιστώθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια. Ειδικά στο πεδίο της κοινωνικής φροντίδας, οι κατηγορίες αποδεκτών έχουν πολύ διαφορετικές ανάγκες και χαρακτηριστικά, ώστε στην πράξη να απαιτείται εντελώς διαφορετική τεχνογνωσία και πρακτικές παρέμβασης. Είναι εντελώς αυθαίρετη η αντίληψη ότι η κοινωνική φροντίδα συνιστά ένα πεδίο που δύναται να εφαρμοστούν κοινές και ολιστικές πολιτικές. Υπάρχουν διαφορετικά άτομα με διαφορετικές ανάγκες, συνεπώς απαιτούνται εξειδικευμένοι και προσαρμοσμένοι μέθοδοι παρέμβασης.

7.5.6. Ευελιξία

Σε αυτή τη διάσταση οι Μ.Κ.Ο. έχουν αναμφισβήτητο συγκριτικό πλεονέκτημα. Μπορούν να κινητοποιούν τους διαθέσιμους ανθρώπινους και

υλικούς πόρους χωρίς χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες που πηγάζουν από θέσπιση νόμων και αποφάσεων, προβλήματα συναρμοδιοτήτων των κρατικών φορέων κ.α. Μπορούν, όπως και στον κερδοσκοπικό τομέα, να προσαρμόζουν πολύ γρήγορα και την εσωτερική δομή για να ανταποκριθούν με τον καλύτερο τρόπο στην αποστολή τους. Αυτό συναρτάται άμεσα με το μέγεθος και τις ιδιαίτερες διαδικασίες που εφαρμόζουν στη λήψη αποφάσεων. Όσο μεγαλώνουν σε μέγεθος χάνουν σε κάποιο βαθμό την ευελιξία τους, αλλά δεν έχουν να αντιμετωπίσουν δημοσιο-νομικές δυσκαμψίες που χαρακτηρίζουν τις κρατικές οργανώσεις.

7.5.7. Εμπιστοσύνη

Στη διάσταση αυτή δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση σε προηγούμενα κεφάλαια. Συγκριτικά με τον κρατικό τομέα το πλεονέκτημα της εμπιστοσύνης συναρτάται άμεσα με το ευρύτερο πολιτισμικό και κοινωνικό περιβάλλον. Σε ειδικότερα πεδία δραστηριότητας (όπως η κοινωνική πρόνοια) οι πελάτες συχνά προτιμούν τις Μ.Κ.Ο. τόσο για λόγους που προαναφέρθηκαν, αλλά και γιατί συνήθως θεωρούν ότι έχουν γνήσια κίνητρα να βοηθήσουν τους συνανθρώπους τους, σε σύγκριση με έναν δημόσιο οργανισμό που συχνά υπάρχει μειωμένος καταλογισμός ευθυνών και η αρνητική εντύπωση για «τον απαθή δημόσιο υπάλληλο που εργάζεται μόνον για να πληρώνεται». Ωστόσο, αυτό το καταρχήν συγκριτικό πλεονέκτημα των Μ.Κ.Ο. εμφανίζεται στις πρώτες συναλλαγές. Οι πελάτες που έχουν ανάγκη για συγκεκριμένα προϊόντα και υπηρεσίες (αγαθά εμπιστοσύνης) θα επιλέξουν εντέλει τον οργανισμό με την καλύτερη φήμη ανεξαρτήτως θεσμικής υπόστασης. Μπορούμε ωστόσο να υποθέσουμε ότι ένας κρατικός φορέας ίσως χρειαστεί μεγαλύτερη προσπάθεια να χτίσει την φήμη του, ιδιαίτερα σε χώρες με χαμηλά επίπεδα γενικής κοινωνικής εμπιστοσύνης.

7.5.8. Διαπίστωση γενικότερων αναγκών σε μάκρο-επίπεδο

Οι Μ.Κ.Ο. δεν έχουν, ούτε οφείλουν να έχουν, μία συνολική εικόνα των αναγκών σε μάκρο επίπεδο. Οι ιδρυτές συνήθως θεωρούν ότι το αντικείμενο της ενασχόλησής τους είναι σημαντικότερο από άλλα. Κατά συνέπεια, μόνον ως ομάδες πίεσης μπορούν να λειτουργήσουν σε σχέση με την γενική διαπίστωση αναγκών, την κατανομή κρατικών πόρων και το σχεδιασμό πολιτικών. Μία αρμοδιότητα που μόνον το κράτος μπορεί να διαθέτει, καθώς οι σχεδιαστές πολιτικής οφείλουν να έχουν μία γενική εικόνα και να υπολογίζουν το εναλλακτικό κόστος υλοποίησης

κάθε πολιτικής. Μία κυβέρνηση έχει τις δυνατότητες και τα μέσα για τη διαπίστωσή τους, όπως και την ευθύνη απολογισμού για το βαθμό επιτυχίας στην ικανοποίηση των αναγκών των πολιτών. Οι Μ.Κ.Ο. δεν αντιπροσωπεύουν τον γενικό πληθυσμό ούτε λογοδοτούν σε αυτόν (Smith and Gronbjerg, 2006).

7.5.9. Προσβασιμότητα και προσαρμοστικότητα σε ομάδες στόχους

Ένα δομικό πρόβλημα των κρατικών υπηρεσιών που έχει επισημανθεί τόσο από τα κοινωνικά κινήματα του 1970 όσο και από τη θεώρηση της Νέας Δημόσιας Διοίκησης, είναι ότι δεν έχουν σχεδιαστεί πελατειοκεντρικά βάσει των αναγκών των αποδεκτών, αλλά των δυνατοτήτων του κράτους. Το κράτος αποσκοπεί πρωτίστως να ικανοποιήσει τις ανάγκες του μέσου ψηφοφόρου και οι άλλες κατηγορίες προσπαθούν να προσαρμοστούν στις κρατικές δυνατότητες. Το πρόβλημα είναι εντονότερο στις κατηγορίες του πληθυσμού που βιώνουν πολυδιάστατο κοινωνικό αποκλεισμό. Οι Billis και Glennerster βασιζόμενοι στα ιδιαίτερα οργανωσιακά χαρακτηριστικά κάθε τομέα πρότειναν την θεωρία του «συγκριτικού πλεονεκτήματος» των Μ.Κ.Ο. που έχουν τη δυνατότητα να προσαρμοστούν σε ιδιαίτερες ανάγκες ομάδων στόχων, με διαφορετικά χαρακτηριστικά, και κατατάσσονται στις παρακάτω τέσσερις κατηγορίες προσωπικών μειονεκτημάτων (disadvantages):

- Το οικονομικό - η έλλειψη αγοραστικής δύναμης.
- Το ατομικό - προσωπικό, στο οποίο εντάσσονται τα άτομα που δεν έχουν τη δυνατότητα να απευθυνθούν στην αγορά και στο κράτος, λόγω φυσικών και λειτουργικών ιδιαιτεροτήτων (παιδιά, ηλικιωμένοι, άτομα με ψυχικά προβλήματα ή φυσικές αναπηρίες).
- Το κοινωνικό: Οι κατηγορίες του πληθυσμού που βιώνουν έντονο στιγματισμό και κοινωνικό αποκλεισμό (π.χ. παράνομοι μετανάστες, εξαρτημένοι από ουσίες, φορείς του aids)¹⁴.

¹⁴ Οι αποδέκτες των κοινωνικών υπηρεσιών είναι κυρίως κοινωνικές κατηγορίες που βιώνουν ή απειλούνται με κοινωνικό αποκλεισμό. Ας σκεφτούμε «πόσο εύκολο είναι ένας φορέας του Aids να πλησιάσει ένα ειδικευμένο κρατικό ίδρυμα» ή ένας Τσιγγάνος να πάει σε ένα νοσοκομείο για να κάνει εξετάσεις; Η ευαίσθητη ψυχική ισορροπία ενός φορέα του Η.Ι.Υ., μπορεί να διαταραχθεί από μία σειρά λόγων, όπως η συμπεριφορά των ιατρών, το περιβάλλον του κρατικού ιδρύματος, ακόμα και από τρόπο που θα τον «κοιτάξει» μία νοσοκόμα στο χώρο αναμονής. Είναι καθένας απ' αυτούς ένας σημαντικός λόγος να εγκαταλείψει την προσπάθεια για να αναζητήσει βοήθεια. Τα κρατικά ιδρύματα δεν φημίζονται κατά κανόνα γι' αυτή την «ξεστασιά» που μπορεί να προσφέρει μία μη κερδοσκοπική οργάνωση που έχει δημιουργηθεί για να προσαρμόζεται σ' όλες αυτές τις ιδιαίτερες πτυχές και ανάγκες ενός ανθρώπου που είναι φορέας του Aids.

- και του τύπου διαμονής (κοινοτικό-community disadvantage): Οι πληθυσμοί που διαβιών σε απομακρυσμένες κοινότητες ή γκέτο (Billis and Glennerster, 1998: 87- 88).

Το πρόβλημα που μπορεί να προκύπτει είναι ότι η μορφή και η λογική της παρέμβασης των Μ.Κ.Ο. υπονομεύεται συχνά από τις ιδιαίτερες αντιλήψεις και τις προτιμήσεις των ιδρυτών. Επιμέρους κριτήρια επιλογής (αξιακά, οικονομικά) είναι πιθανόν να αποκλείουν κάποιες κατηγορίες ανθρώπων (Salamon, 1987, Clotfelter, 1992, Smith and Gronbjerg, 2006).

7.5.10.Τεχνογνωσία

Η γνώση του αντικειμένου δραστηριοποίησης αποτελεί καθοριστικό κριτήριο αξιολόγησης της επιτυχίας μίας οργάνωσης. Προέρχεται από το ανθρώπινο κεφάλαιο που έχει τη δυνατότητα να κινητοποιεί με επιτυχία τους άλλους διαθέσιμους πόρους. Τα δύο κύρια συστατικά είναι ο βαθμός γνώσης του αντικειμένου και η εμπειρία στην εφαρμογή. Σε αυτή την παράμετρο σύγκρισης σίγουρα δεν μπορούμε να διεξάγουμε γενικά συμπεράσματα, απλά να διακρίνουμε κάποιες τάσεις. Αφενός οι κρατικοί οργανισμοί έχουν γενικά μεγαλύτερη εμπειρία σε παραδοσιακού τύπου υπηρεσίες λόγω της μακροχρόνιας ενασχόλησης. Αλλά ο δημόσιος χαρακτήρας δεν παρέχει σημαντικά κίνητρα για την απόκτηση νέων γνώσεων και εξελίξεων στα πεδία της ενασχόλησής τους. Δεν αξιολογούνται αποτελεσματικά από τους πελάτες τους, ούτε ανταγωνίζονται ευθέως ιδιωτικές οργανώσεις (κερδοσκοπικές ή μη).

Οι Τσιγγάνοι είναι μία κατηγορία του πληθυσμού που συνήθως μόνον όταν έχουν πολύ σοβαρά προβλήματα υγείας πλησιάζουν τα νοσοκομεία. Τα αισθάνονται ως «εχθρικά περιβάλλοντα» στα οποία διαπιστώνουν ότι δεν τους αντιμετωπίζουν ισότιμα, αλλά συχνά ρατσιστικά, ως «δεύτερης κατηγορίας πολίτες». Το αποτέλεσμα είναι να «παραμένουν» στις κοινότητές τους ενώ έχουν ανάγκη ιατρικής βοήθειας. Θα πρέπει όχι μόνο η ιατρική φροντίδα να έλθει κοντά σ' αυτούς, αλλά και να καταλάβουν ότι οι «ιατροί» πραγματικά ενδιαφέρονται για τους ίδιους και δεν το κάνουν ως «αγгаρεία». Μία ιατρική υπηρεσία χρειάζεται να φτάσει κοντά στις κοινότητες των Τσιγγάνων, να δείξουν οι ιατροί πραγματικό ενδιαφέρον για την υγεία τους, να τους φερθούν με αξιοπρέπεια, αλλά και να γνωρίζουν την κουλτούρα των τσιγγάνων έτσι ώστε να μην τους προσβάλλουν αθέλητα, με πράξεις ή παραλήψεις τους, ή λόγω άγνοιας.

Χρειάζεται επομένως εξειδίκευση και προσαρμογή στις ανάγκες των αποδεκτών της φροντίδας. Ο κοινωνικός αποκλεισμός λειτουργεί συχνά αμφίδρομα: Δεν περιθωριοποιεί μόνο η κοινωνία πολλούς ανθρώπους, αλλά και οι ίδιοι οι άνθρωποι συχνά «αυτοαποκλείονται» για μία σειρά από λόγους είτε φυσικής ανεπάρκειας είτε επειδή είναι φορείς κάποιου κοινωνικού στίγματος. Συνεπώς, μία οργάνωση δεν αρκεί να προσφέρει καλής ποιότητας κοινωνικές υπηρεσίες, πρέπει να είναι ελκυστική για τους «πελάτες» της και να διευκολύνει την πρόσβασή τους σ' αυτές» (Ζάννης, 2006: 638)

Αντίθετα, ένα μέρος των οργανώσεων του Τρίτου Τομέα λειτουργεί τόσο με λογικές αγοράς και ανταγωνισμού ή σε μεγαλύτερο βαθμό διακρίνεται το γνήσιο ενδιαφέρον για την επιτυχία της αποστολής τους. Αυτό τις προσανατολίζει στην απόκτηση νέας γνώσης και στην ανάπτυξη καινοτομιών. Βέβαια δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε ότι πολλές άλλες Μ.Κ.Ο. λειτουργούν πολύ ερασιτεχνικά, χωρίς ουσιαστική γνώση που μπορεί να αποδειχτεί ακόμα και επικίνδυνη ανάλογα με το πεδίο δραστηριοποίησης. Σε αυτή την κατηγορία δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι τα θεσμικά χαρακτηριστικά των δύο τομέων μπορούν να συγκριθούν, παρά μόνον κατά περίπτωση.

7.5.11. Ευαισθητοποίηση

Οι Μ.Κ.Ο διαθέτουν μία ιδιότητα που τις διακρίνει από το κράτος σχετικά με την προσπάθεια ευαισθητοποίησης - κινητοποίησης των πολιτών για ποικίλα ζητήματα που ανάγονται στον δημόσιο διάλογο. Δεν παρεμβαίνουν «από έξω» στην κοινή γνώμη όπως ο κυβερνητικός τομέας και οι κερδοσκοπικοί φορείς (με έμφαση στα Μ.Μ.Ε.). Έχουν τη δυνατότητα να ευαισθητοποιούν το κοινό «από τα μέσα» ως ενεργά κύτταρα της κοινωνίας των πολιτών. Η επικοινωνιακή τους δύναμη, ειδικά όσων συγκεντρώνουν υψηλή δημοτικότητα και ευρύτερη απήχηση σε πληθυσμούς, παρέχει τη δυνατότητα μεγαλύτερης επιρροής συγκριτικά με το κράτος ή άλλους θεσμούς. Η δυναμική αυτή έχει αναγνωριστεί τόσο σε εθνικά πλαίσια όσο και σε παγκόσμια κλίμακα. Η οικολογική αφύπνιση, ο αντιρατσισμός, η καταπίεση ολοκληρωτικών κυβερνήσεων, τα ανθρώπινα και τα κοινωνικά δικαιώματα, είναι ορισμένα πεδία στα οποία η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης οφείλεται πολύ περισσότερο στις Μ.Κ.Ο. παρά στις κυβερνήσεις.

Συνοψίζοντας, οι Μ.Κ.Ο. έχουν πολύ περισσότερα οργανωσιακά πλεονεκτήματα σε σχέση με το κράτος στην παροχή υπηρεσιών, αλλά ας τις επισημάνουμε κυρίως ως δυνατότητες. Στην πράξη χρειάζεται να διερευνήσουμε και να εξακριβώσουμε κατά πόσον αυτές οι δυνατότητες αποτελούν ουσιαστικά συγκριτικά πλεονεκτήματα, σε ποια περιβάλλοντα και σε ποιες πολυδιάστατες συνθήκες που αυτά διαμορφώνονται.

7.6. Νέες σχέσεις Κράτους και Τρίτου Τομέα: Από τη συνεργασία στη συν-διακυβέρνηση;

Οι πλουραλιστικές αναζητήσεις την περίοδο επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού συνθέτουν τη μία μόνο όψη της μεταβολής. Ήδη από την δεκαετία του 1970 αναπτύσσονται οι αντιλήψεις εξορθολογικοποίησης της λειτουργίας του κράτους μέσω της εφαρμογής μοντέλων από τον κερδοσκοπικό τομέα. Το αποκαλούμενο «νέο δημόσιο μάνατζμεντ» (new public management) διαφοροποιείται σημαντικά από το κλασικό Βεμπεριανό¹⁵ γραφειοκρατικό¹⁶ μοντέλο που βασιζόταν στις αρχές της ισότητας και τη νομολογίας. Πλέον η αποδοτικότητα, η αποτελεσματικότητα και η κοινωνική λογοδοσία αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για τους δημόσιους οργανισμούς. Οι στόχοι προσανατολίζονται στη μείωση λειτουργικού κόστους, στη διοικητική αποκέντρωση, στη συρρίκνωση δημοσίου τομέα, στο πελατειοκεντρικό μοντέλο λειτουργίας, στην αναβάθμιση παρεχόμενων υπηρεσιών, στην ανοικτότητα και στην ευελιξία. Παρότι το νέο δημόσιο μάνατζμεντ είχε ευρύτερους προοδευτικούς προσανατολισμούς, το βασικό κίνητρο ήταν η μείωση του κόστους λειτουργίας του κράτους και το θετικό αποτέλεσμα στη σχέση: «Μικρότερο δυνατό κόστος - μεγαλύτερος δυνατός αριθμός επωφελούμενων». Πρακτικά η ποιότητα των υπηρεσιών, παρότι επιθυμητή, αποτελεί δευτερεύοντα στόχο.

Το κύριο ερώτημα κατά τη Χρυσή Εποχή του Κράτους Πρόνοιας ήταν: «Τι μπορεί να κάνει το κράτος;» Πλέον αντικαθίσταται σταδιακά με το «*τι μπορεί να κάνει η κοινωνία και, στο πλαίσιο αυτό, ποιος είναι ο ρόλος του κράτους*»; (Ζάννης, 2002). Αυτή η σταδιακή μετατόπιση του κέντρου βάρους από το κράτος προς την κοινωνία σημαίνει παραχώρηση αρμοδιοτήτων και, εν μέρει, κυριαρχίας. Το κράτος διατηρεί την ισχύ του, αλλά ως προς την κοινωνική διάσταση διαμοιράζει την ευθύνη στην κοινωνία. Ο εκδημοκρατισμός συνίσταται στις επιλογές των πολιτών, στη συμμετοχή και στην συνευθύνη σχεδόν σε ολόκληρο το φάσμα της

¹⁵ Ο ιδεότυπος του Weber περιλάμβανε τα εξής κύρια χαρακτηριστικά: Σαφής ιεραρχία εξουσίας (πυραμίδα), γραπτοί κανόνες που καθορίζουν τη συμπεριφορά των αξιωματούχων, οι αξιωματούχοι έχουν πλήρη απασχόληση και λαμβάνουν μισθό.

¹⁶ Ο όρος «γραφειοκρατία» επινοήθηκε από τον De Gourne το 1745 που προσέθεσε τη λέξη «γραφείο» (που σημαίνει στα γαλλικά «υπηρετώ» αλλά και το συγκεκριμένο έπιπλο) στο ελληνικό ρήμα «κρατώ». Από την αρχή η έννοια είχε αρνητική σημασία (κυριαρχία των αξιωματούχων) (Giddens, 2002: 395)

κοινωνικής πολιτικής, με ιδιαίτερη έμφαση στις κοινωνικές υπηρεσίες. Το Κράτος Πρόνοιας αντικαθίσταται με την Κοινωνία Πρόνοιας (welfare society).

Ο παραδοσιακός ρόλος του Κράτους Πρόνοιας ταυτιζόταν με την αναδιανομή εισοδήματος σε είδος (κυρίως υπηρεσίες) και σε χρήμα. Σήμερα ακόμα και στη διάσταση του σχεδιασμού της κοινωνικής πολιτικής έχει απολέσει την παντοδυναμία του παρελθόντος. Αν οι προηγούμενες σχέσεις που επισημάναμε σημαίνουν την υποκατάσταση του κράτους, κυρίως σε επίπεδο παροχής υπηρεσιών από τον Τρίτο Τομέα, η σχέση μεταβάλλεται όλο και περισσότερο και στο πεδίο χάραξης πολιτικής. Αφενός ο κεντρικός σχεδιασμός επηρεάζεται από υπερεθνικούς και διακρατικούς θεσμούς (όπως η Ε.Ε. ή διεθνείς οργανισμούς όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Ο.Η.Ε., ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας κ.α.), αφετέρου ο αποκαλούμενος «φιλανθρωπικοκαπιταλισμός», δηλαδή η ιδιωτική παρέμβαση στο πεδίο των παροχής υπηρεσιών από μεγάλους φιλανθρωπικούς οργανισμούς που λειτουργούν χωρίς εξαρτήσεις από το κράτος, μεταβάλλουν το κέντρο βάρους στη λήψη αποφάσεων. Σε βαθμό που πλέον να θεωρούμε το κράτος ως έναν από τους συντελεστές σχεδιασμού, υλοποίησης και χρηματοδότησης της κοινωνικής πολιτικής, και όχι τον αναμφισβήτητο κυρίαρχο.

Σε πολιτικό επίπεδο οι όροι κυβέρνηση (government) έχει αντικατασταθεί με την διακυβέρνηση (governance) που συμπεριλαμβάνει περισσότερα ενδιαφερόμενα μέρη στη λήψη αποφάσεων: Διεθνείς οργανισμούς, την εταιρική διακυβέρνηση, την ιδιωτική παροχή δημοσίων υπηρεσιών στη λογική της Νέας Δημόσιας Διοίκησης και νέες πρακτικές διαχείρισης έργων μέσω δικτύων, συνεργασιών και φόρα αντιπροσώπευσης (Hirst, 2002: 18-19). Χρειάζεται να διακριθεί ότι η Νέα Δημόσια Διοίκηση είναι μία οργανωσιακή θεωρία, ενώ η Διακυβέρνηση είναι πολιτική. Στην πρώτη δίδεται έμφαση στο αποτέλεσμα ενώ στη δεύτερη στην ίδια τη διαδικασία (Peters and Pierre, 1998, βλ και Ewalt, 2001)

Η έννοια της συν-διακυβέρνησης (co-governance) μεταξύ του κράτους και του Τρίτου Τομέα υπερβαίνει σημαντικά τις προηγούμενες σχέσεις. Ο Τρίτος Τομέας δεν είναι απλά φορέας υλοποίησης κρατικών πολιτικών, αλλά συμμετέχει όλο και πιο ισότιμα στο πεδίο λήψης αποφάσεων. Η λογική της συν-διακυβέρνησης έχει πιο οριζόντιο χαρακτήρα από τις κάθετες σχέσεις παραδοσιακές σχέσεις ανάθεσης συμβολαίου (Zimmer, 2011). Οι Manfredi και Maffei προτείνουν έναν αναλυτικό ορισμό: «Την εμπλοκή και συμμετοχή των συνεργαζόμενων μερών στις

διαδικασίες απόφασης και διαχείρισης μία αμοιβαίας συμφωνίας, με ισορροπία στην ισχύ ως προς τις αποφάσεις, τόσο στο σχεδιασμό και στην υλοποίηση πολιτικών όσο και στους μηχανισμούς ανταμοιβής, αναγνώρισης και ελέγχου» (Manfredi and Maffei, 2008: 187).

Ο δεύτερος άξονας της σύγχρονης μετεξέλιξης αφορά στην παροχή υπηρεσιών. Από το μοντέλο της ανάθεσης έργου μέσω συμβολαίων προωθείται το μοντέλο συμπράξεων κράτους- Τρίτου Τομέα και άλλων φορέων με την μορφή της συμπαραγωγής (joint production). Η συμπαραγωγή δεν αποσκοπεί απλά στη διασύνδεση προσφοράς και ζήτησης αγαθών, αλλά σε μία πιο στενή και αλληλοεπικαλυπτόμενη σχέση, όταν «οι καταναλωτές συμμετέχουν στο κόστος με απευθείας συμβολή στην παραγωγή, με σκοπό να αυξήσουν την ποσότητα ή και την ποιότητα του αγαθού που καταναλώνουν» (Kiser and Percy, 1980¹⁷). Πρακτικά, αυτό υφίσταται όταν συμπράττει και συμβάλλει ένας σημαντικός αριθμός ενδιαφερόμενων μερών σε διαφορετικές φάσεις ενός έργου, από την παραγωγή μέχρι και την κατανάλωση. Αυτή η εξέλιξη αποδίδεται και πάλι σε λογικές της αγοράς, που ο διαχωρισμός μεταξύ προμηθευτών - πελατών θεωρείται πλέον μονοδιάστατος και το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στις δυνατότητες συμμετοχής και στα συμφέροντα διαφορετικών ενδιαφερόμενων μερών σε όλα τα στάδια της διαδικασίας.

Οι εξελίξεις παραπέμπουν αναπόφευκτα σε λογικές δικτύων συνεργασίας (networks). Για να κατανοήσουμε τη δικτυακή λογική στις συνεργασίες, είναι πιο οικείο να αναφερθούμε στις διαδικτυακές σχέσεις στο γνωστό σε όλους μας internet. Το internet μας παρέχει τη δυνατότητα ανταλλαγής πληροφοριών και συνεργασίας μεταξύ ατόμων για ένα κοινό συμφέρον ή σκοπό. Οι επαφές μεταξύ των προσώπων που συμμετέχουν σε ένα κοινωνικό δίκτυο είναι συνήθως οριζόντιες, δηλαδή συμμετέχουν ισότιμα προσφέροντας γνώσεις, πληροφορίες, εργασία, ανάλογα με τις γνώσεις και τις δεξιότητες των συμμετεχόντων (ουσιαστική καταλληλότητα), απολαμβάνοντας αντίστοιχα οφέλη που μπορεί να είναι διαφορετικής φύσης (κάποιος αναζητά φίλους, άλλος κοινό για τη γνωστοποίηση απόψεων ή επαγγελματικούς συνεργάτες κ.α.). Το αποτέλεσμα της συνεργασίας ενδέχεται να είναι ένα τελικό αγαθό στο οποίο να έχουν όλοι συμβάλλει και το

¹⁷ στο Manfredi and Maffei, 2008

αξιοποιούν ανάλογα με τις ανάγκες τους¹⁸. Η ίδια λογική υφίσταται στη συγκρότηση δικτύων συνεργασίας μεταξύ οργανώσεων και προσώπων για την υλοποίηση έργων με τη συνεργασία Μ.Κ.Ο., δημοσίων και άλλων οργανισμών στο πνεύμα της συν-διακυβέρνησης και της συμπαραγωγής. Επιλέγονται και συνεργάζονται φορείς που μπορούν να συμβάλουν, βάσει της ουσιαστικής καταλληλότητας, σε ποικίλες φάσεις και διαστάσεις υλοποίησης ενός έργου.

Ποιο είναι το όφελος που προκύπτει από τη λειτουργία δικτύων συνεργασίας, σε σχέση με την ανάθεση συμβολαίου σε μία Μ.Κ.Ο.;

- **Συμμετοχή στη βάση της ουσιαστικής καταλληλότητας.** Κάθε μέλος του δικτύου συνεισφέρει βάσει των ιδιαίτερων δυνατοτήτων και της τεχνογνωσίας που διαθέτει.
- **Χαμηλότερο συνολικό κόστος.** Οι εταίροι του δικτύου διαθέτουν ήδη αθροιστικά υποδομές, ανθρώπινο δυναμικό και τεχνογνωσία, κατά συνέπεια δεν απαιτείται επιπλέον κόστος για την αγορά ή την ενοικίασή τους.
- **Δυνατότητα ανάπτυξης μεγάλων έργων.** Πολλά έργα υπερβαίνουν τις οργανωσιακές δυνατότητες κάθε φορέα χωριστά. Η διασύνδεση και σύνθεση ανθρωπίνων και υλικών πόρων από περισσότερους εταίρους προσφέρει περισσότερες δυνατότητες ανάπτυξης μεγάλων έργων μέσω συμπράξεων.
- Η οριζόντια δομή της συνεργασίας, οι συνδυασμένες οργανωσιακές δυνατότητες και η συγκέντρωση εμπειρίας και τεχνογνωσίας από τα μέλη παρέχουν τη **δυνατότητα πληρέστερης και αποτελεσματικότερης ανάπτυξης προγραμμάτων.**
- **Αποτελεσματικότερη εσωτερική παρακολούθηση** (monitoring) από τα μέλη του δικτύου που περιορίζει την πιθανότητα σφαλμάτων κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση.
- **Μείωση πιθανοτήτων αποτυχίας.** Οι ανωτέρω δύο συνθήκες περιορίζουν τις πιθανότητες αποτυχίας ενός έργου.
- **Ελαχιστοποίηση φαινομένων κακοδιαχείρισης.** Όσο περισσότερα μέλη εμπλέκονται στην παρακολούθηση ενός έργου τόσο περιορίζεται η

¹⁸ Ένα γνωστό παράδειγμα είναι η διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια wikipedia,

πιθανότητα ανάπτυξης οιορτοουνιστικών συμπεριφορών και φαινομένων κακοδιαχείρισης και διαφθοράς.

- **Μεγαλύτερη εμπιστοσύνη.** Οι ανωτέρω παράγοντες διασφαλίζουν την αξιοπιστία του έργου από εξωτερικά και εσωτερικά ενδιαφερόμενα μέρη του δικτύου, μειώνοντας τα εξωτερικά κόστη συναλλαγής.

Από τη συνεργασία οι φορείς και ιδιαίτερα οι Μ.Κ.Ο. επωφελούνται μέσω της αξιοποίησης πρόσθετων υλικών και ανθρώπινων πόρων για την επίτευξη ενός στόχου, διευρύνουν το πεδίο δραστηριοποίησης, χρησιμοποιούν ή και αποκτούν μέρος της τεχνογνωσίας που δεν διαθέτουν, δημιουργούν προϋποθέσεις μελλοντικής συνεργασίας και αποκτούν μεγαλύτερη αξιοπιστία, καθώς αναγνωρίζεται η δυνατότητα συμβολής τους στην υλοποίηση ενός έργου από τα άλλα ενδιαφερόμενα μέρη. Με αυτές τις συνεργασίες επωφελούνται συχνά οι μικρότερες οργανώσεις, αλλά όπως επισημαίνεται, «συχνά έχει συνέπειες στην αυτονομία τους και στο μάνατζμεντ» (Guo and Acar, 2005, Harris, 2010). Τα δίκτυα συνεργασίας συχνά αντιμετωπίζουν προβλήματα, ειδικότερα με τις σχέσεις τους με κρατικούς φορείς. Σε αυτά καταγράφονται εμπειρικά οι μη ρεαλιστικές προσδοκίες των δημόσιων φορέων, η έλλειψη επικοινωνίας, η έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι σε μεγαλύτερες Μ.Κ.Ο. κ.α. (βλ. Milbourne and Murray, 2011). Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι πρακτικές της συν-διακυβέρνησης τόσο σε επίπεδο υλοποίησης και πολύ περισσότερο στον σχεδιασμό, «ειδικά στην Ευρώπη παραμένουν σε πρώιμο στάδιο ή στο επίπεδο των ιδεών» (M. Taylor, 2011: 242). Διαπιστώνονται περισσότερο σε επίπεδο ρητορικής και αποτυγχάνουν να εξακριβωθούν γενικά με σαφείς και αποτιμήσιμους όρους (Grimshaw and Jever, 2009). Εφόσον κατά τη διάρκεια του χρόνου αποδειχτούν λειτουργικές, θα είναι σημαντικές καθώς οι κρατικές οργανώσεις θα λογοδοτούν στις Μ.Κ.Ο. και αντίστροφα (M. Taylor, 2011). Παράλληλα, σε πολιτικό επίπεδο, κάθε τομέας θα είναι παράγοντας εκδημοκρατισμού της λειτουργίας του άλλου (Held, 1987).

Η διπλός χαρακτήρας των σχέσεων των Μ.Κ.Ο. με το κράτος, ως συνηγορίας και ως παροχής υπηρεσιών εγείρει αναπόφευκτα διλήμματα και ποικίλες ενστάσεις που απομένει να απαντηθούν εντέλει στο εμπειρικό και ερευνητικό επίπεδο. Ένα σημαντικό ζήτημα και για τις δύο διαστάσεις αφορά στη

νομιμοποίηση (legitimacy) των Μ.Κ.Ο., καθώς αποτελούν ιδιωτικές πρωτοβουλίες και δεν έχουν εκλεχθεί όπως οι κυβερνήσεις. Όταν ψηφίζονται οι κυβερνήσεις λογοδοτούν (τουλάχιστον τυπικά) στους πολίτες. Ενώ οι Μ.Κ.Ο. στα ιδιαίτερα ενδιαφερόμενα μέρη τους, και φυσικά δεν είναι οι ψηφοφόροι που τις επέλεξαν για συγκεκριμένες αποστολές. Αλλά το θέμα της νομιμοποίησης και της λογοδοσίας πλέον τίθεται σε πολύ διαφορετικές διαστάσεις. Όπως επισημαίνεται, σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης οι κυβερνήσεις δεν έχουν τους πόρους, τη γνώση και την νομιμοποίηση για να κυβερνήσουν από μόνες τους (Kooiman, 2003). Ειδικά στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, επηρεάζονται έως δεσμεύονται, από υπερεθνικούς οργανισμούς, αλλά και από την επιρροή τόσο μεγάλων φιλανθρωπικών οργανισμών που χρηματοδοτούν συγκεκριμένα έργα (όπως προαναφέρθηκε), αλλά και από τις ίδιες τις Μ.Κ.Ο., εθνικές και υπερεθνικές, που πιέζουν τις κυβερνήσεις προς ορισμένες κατευθύνσεις.

Το ερώτημα που δεν απαντάται εύκολα, ή πολύ υποκειμενικά, είναι τελικά το εξής: *Τι έχει μεγαλύτερη σημασία για τους πολίτες: Οι διαδικασίες ή το αποτέλεσμα;* Κάθε επιλογή έχει το κόστος της, γιατί σε πρακτικό επίπεδο το περιεχόμενο και των δύο όρων είναι σχετικό και πολυδιάστατο. Είναι συχνά δύσκολο ένα θετικό αποτέλεσμα να βασίζεται σε ευρέως αποδεκτές διαδικασίες. Και αντίστροφα, οι ευρύτερα αποδεκτές διαδικασίες δεν οδηγούν συχνά σε επιθυμητά αποτελέσματα. Ωστόσο, η κυρίαρχη τάση όπως επισημαίνεται, είναι ότι «αυτό που ενδιαφέρει είναι αυτό που φέρνει αποτελέσματα» (Harris, 2010: 29).

Ο Τρίτος Τομέας πλέον αποτελεί έναν βασικό πυλώνα οικοδόμησης των κυβερνητικών πολιτικών. Σε επίπεδο διακυβέρνησης, σταδιακά οι κυβερνήσεις παραχωρούν μέρος της κυριαρχίας τους στη λήψη αποφάσεων και συμπεριλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τα αιτήματα των Μ.Κ.Ο.. Αυτό συμβαίνει γιατί τόσο οι Μ.Κ.Ο. μπορούν και επηρεάζουν τους ψηφοφόρους, αλλά και οι κυβερνήσεις αποκτούν την ηθική νομιμοποίηση, όπως και συμμαχίες, για την υλοποίηση πολιτικών. Επομένως στη διακυβέρνηση οι Μ.Κ.Ο. έχουν έναν διπλό ρόλο: Τη δημοκρατική νομιμοποίηση στα πολιτικά συστήματα, και την εναντίωση σε μη αποδεκτές πολιτικές αποφάσεις. Ας μην αφομοιώσουμε όμως στην πολιτική σφαίρα τις λειτουργίες των κυβερνήσεων με τις Μ.Κ.Ο. συνηγορίας. Οι τελευταίες λειτουργούν σε διαφορετική «συχνότητα». Τα πολιτικά κόμματα και οι κυβερνήσεις κατατάσσονται πρωταρχικά στην «πολιτική κοινωνία» και εκφράζονται μέσω διαύλων πολιτικής επικοινωνίας και αντιπροσώπευσης στο δημόσιο χώρο. Αντίθετα

οι Μ.Κ.Ο. δεν αντιπροσωπεύουν ψηφοφόρους – πολίτες, αλλά ιδέες, διεκδικήσεις, στάσεις ζωής και καθημερινές ανάγκες, απηχώντας ιδιαίτερα ή ευρύτερα αιτήματα της κοινωνίας (Πρωτοβουλία για Δημιουργία της Βουλής της Κ.τ.Π., 2010). Η εξέλιξη αυτή πηγάζει «από την αδυναμία των πολιτικών κομμάτων να ενσωματώσουν και να αναδείξουν ποικίλα και πολλαπλά κοινωνικά ενδιαφέροντα ή συμφέροντα και να τα αντιπροσωπεύσουν σε πολιτικές διαδικασίες» (Heinrich and Fioramonti, 2008: 386) και κατά τον Hirsch «οι Μ.Κ.Ο. αναπτύσσονται εξαιτίας της εξασθένησης των ελπίδων για σημαντικές πολιτικές αλλαγές που είχαν εναποτεθεί στα νέα κοινωνικά κινήματα» (2005: 76).

Στη παροχή δημόσιων και συλλογικών αγαθών το παραδοσιακό κοινωνικό κράτος έχει μεταβληθεί σημαντικά. Όλο και περισσότερο στηρίζεται στις Μ.Κ.Ο. παροχής υπηρεσιών, ιδιαίτερα στην κοινωνική προστασία, είτε δημιουργώντας «κρατικές Μ.Κ.Ο.» είτε αναθέτει συμβόλαια (με το κράτος κυρίως να παρέχει πόρους και οι Μ.Κ.Ο. να υλοποιούν έργα) και τελευταία να συνεργάζεται όπως αναφέρθηκε με ποικίλες αναλογίες σχέσεων συναπόφασης και συνέργειας στο πλαίσιο της συν-διακυβέρνησης.

Οι δύο εκδοχές των Μ.Κ.Ο. ως συνηγορίας και παροχής υπηρεσιών-επιχειρησιακές δεν είναι απόλυτα διακριτές. Οι περισσότερες από αυτές ενσωματώνουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο ποσοστό και τις δύο ιδιότητες. Συνυπολογίζοντας τη διάσταση της εξάρτησης πόρων (resource dependence) ανά περίπτωση, το πρόβλημα της αυτονομίας ως οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και ως ιδιωτικοί παροχείς δημόσιων υπηρεσιών, δημιουργεί ποικίλες εντυπώσεις και συχνά αντιτιθέμενες απόψεις.

Στα δύο τελευταία κεφάλαια διαπιστώνουμε πολύμορφες και ετερογενείς συνθήκες που δημιουργούν πεδία ανάπτυξης του Τρίτου Τομέα σε διαφορετικές κοινωνίες. Από μακρο- θεώρηση αντιλαμβανόμαστε ότι οι πολιτισμικές μεταβολές τις τελευταίες δεκαετίες, κυρίως στον δυτικό κόσμο (και όχι μόνον), είχαν ως εκροή ποικίλες ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη του. Στις ταχύτατες μεταβολές των συνθηκών που χαρακτηρίζουν την εποχή της μετάβασης σε μετανεωτερικές κοινωνίες, οι παραδοσιακοί τομείς, το κράτος, ο άτυπος τομέας, ο κερδοσκοπικός τομέας, η οικογένεια, δεν έχουν τη δυνατότητα να αυτοεξελιχθούν ανεξάρτητα για να αντιμετωπίσουν τις ανεπάρκειές τους ως προς τον παραδοσιακό τους ρόλο και προσανατολισμό.

Περιγράψαμε στα προηγούμενα κεφάλαια πολλές διαφορετικές συνθήκες που μεταβάλλουν ολόκληρο το κοινωνικό-πολιτικό-οικονομικό οικοδόμημα. Οι διάφορες μορφές και τα είδη των Μ.Κ.Ο. με θετικούς όρους, επιχειρούν να δώσουν ποικίλες μορφές διεξόδου, για να μην καταρρεύσει τόσο σε μικρό όσο και μακρο-επίπεδο η λειτουργικότητα των άλλων τομέων, παρέχοντας λύσεις (περισσότερο η λιγότερο αποδοτικές) σε μία σειρά από ανάγκες που μετεξελίσσονται τόσο σε ατομικό, διατομικό, οργανωσιακό, και επίπεδο τομέα. Εισερχόμαστε σε μία νέα εποχή για την ανθρωπότητα που τα παραδοσιακά ερωτήματα δεν βρίσκουν ακόμα σαφείς απαντήσεις.

Στη σχετική βιβλιογραφία δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στη ζήτηση από τον πληθυσμό για προϊόντα και υπηρεσίες που δεν παρέχονται επαρκώς ή ικανοποιητικά από το κράτος την αγορά. Σχετίζονται με τις ανεπάρκειες της αγοράς, με έμφαση στον κερδοσκοπικό τομέα, κατά τις οποίες το κόστος παραγωγής, το κόστος συναλλαγής, η ασυμμετρία στην πληροφόρηση, η πολυπαραγοντική μεταβλητή της εμπιστοσύνης στις συναλλαγές, η απουσία του «τέλειου ανταγωνισμού», δημιουργούν νέες μορφές ζήτησης. Από την άλλη πλευρά το κράτος ως ρυθμιστής αποτυγχάνει να ελέγξει τον ανταγωνισμό και τις ανεπάρκειες της αγοράς, και παρεμβαίνει για να τις διορθώσει προς όφελος της κοινωνίας. Η κρατική ανεπάρκεια οφείλεται σε μία σειρά από παράγοντες που αφορούν στην μη ικανοποιητική διανομή ή αναδιανομή εισοδημάτων, προϊόντων και υπηρεσιών ειδικότερα προς όφελος της πλειονότητας των πολιτών. Επομένως εμφανίζονται πεδία ζήτησης για ικανοποίηση αναγκών που οι Μ.Κ.Ο. λόγω των οργανωσιακών ιδιαιτεροτήτων και δυνατοτήτων μπορούν να καλύψουν ένα μεγάλο μέρος της.

Οι ειδικότερες όψεις των ανεπαρειών του κράτους και της αγοράς, αλλά και το νομικό πλαίσιο συνδιαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό τον τύπο, τις μορφές και τις ιδιαίτερες λειτουργίες που αναπτύσσουν οι Μ.Κ.Ο. σε κάθε κοινωνία. Χρειάζεται ωστόσο να συμπεριλάβουμε και τις κοινωνικές συνιστώσες όπως και τις πολιτικές σκοπιμότητες για να συνθέσουμε το παζλ της ανάπτυξης του Τρίτου Τομέα σε κάθε κοινωνία. Τα επίπεδα γενικής κοινωνικής εμπιστοσύνης, οι νοοτροπίες, η λειτουργία των θεσμών, η μορφή της οικογένειας, των συγγενικών δικτύων συμβάλλουν στον μετασχηματισμό διαφοροποιημένων ανθρώπινων οικοσυστημάτων. Και βέβαια σε αυτό το πλαίσιο η πολιτική βούληση διαμορφώνει

με κανονιστικές ρυθμίσεις τις δυνατότητες και την εξέλιξη των όλων αυτών των παραγόντων, που διαρκώς αλληλεπιδρούν και μετασχηματίζονται.

«Πρέπει να αλληλάξουμε». Να μία φράση που μάλλον έχει ειπωθεί από τους περισσότερους Έλληνες. Το βιβλίο δείχνει έναν τρόπο και προτείνει μία διαφορετική κοινωνικο-πολιτική προσέγγιση για να αναμορφώσουμε τη ζωή μας διά σχεδιασμένων διεργασιών.

Βασίζεται στη διάγνωση ότι οι χρόνιες παθογένειες της κοινωνίας μας οφείλονται κυρίως σε αντιλήψεις και νοοτροπίες που συνδιαμόρφωσαν την προβληματική πολιτική και τη στρεβλή οικονομική λειτουργία. Παρότι αυτή η προσέγγιση συχνά δεν συναντάται στη βιβλιογραφία, ωστόσο δεν είναι και η κύρια ιδιαιτερότητα του βιβλίου. Σχεδιάστηκαν και προτάθηκαν καινοτόμες λύσεις: Η Βουλή της Κοινωνίας των Πολιτών και το Μανιφέστο των Κοινωνιστών. Δύο μηχανισμοί που μπορούν οδηγήσουν στον ειρηνικό κοινωνικό μετασχηματισμό, πέρα από τα ιδεολογικο-πολιτικά πρίσματα που έχουμε συνηθίσει να σκεφτόμαστε.

Καινοτομική είναι και η μέθοδος της συγγραφής, καθώς εννέα πρόσωπα από διαφορετικές επιστημονικές και ιδεολογικές αφετηρίες διατύπωσαν απόψεις και παρατηρήσεις. Βάσει αυτών σχεδιάστηκε η δομή και το περιεχόμενο του βιβλίου.

Όταν οι τρόποι που έχουμε συνηθίσει να σκεφτόμαστε δεν προσφέρουν λύσεις, μήπως χρειάζεται να εξετάσουμε και κάποιους διαφορετικούς;

ISBN: 978-618-5320-00-00

Παναγιώτης Ζάννης

Από την πολιτική και την οικονομία ξανά στην κοινωνία

Η Βουλή της Κοινωνίας των Πολιτών
Το Μανιφέστο των Κοινωνιστών

Ο Παναγιώτης Ζάννης είναι διδάκτωρ κοινωνιολογίας και κοινωνικής πολιτικής. Έχει δημοσιεύσει κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους, άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και έχει συμμετάσχει με εισηγήσεις σε έναν μεγάλο αριθμό συνεδρίων. Διαθέτει μακροχρόνια εμπειρία στο σχεδιασμό προγραμμάτων κοινωνικής παρέμβασης και στη διοίκηση κοινωφελών οργανισμών. Είναι συγγραφέας του βιβλίου: «Δημοκρατία και Κοινωνική Πολιτική σε μετάβαση. Ο Τρίτος Τομέας. Μία Γενική Θεωρία» (2013).

Από την πολιτική και την οικονομία
ξανά στην κοινωνία

Η Βουλή της Κοινωνίας των Πολιτών
Το Μανιφέστο των Κοινωνιστών

Παναγιώτης Ζάννης
«Από την πολιτική και την οικονομία
ξανά στην κοινωνία»

*Η Βουλή της Κοινωνίας των Πολιτών
Το Μανιφέστο των Κοινωνιστών*

© Εκδόσεις Άπαρσις
Παναγιώτης Ζάννης
Μάιος 2019, Αθήνα

Εκδόσεις Άπαρσις
Ακαδημίας 76, 10678 Αθήνα
email: aparsis.books@gmail.com
www.aparsis.gr
Τ: 215 5155 600, 6945929902

Σχεδιασμός:
Γεωργία Αλεβιζάκη

Επιμέλεια κειμένου:
Βασίλης Κ. Καλαμαράς

Επιμέλεια έκδοσης:
Κατερίνα Θανοπούλου

Τεχνική επιμέλεια-παραγωγή:
Ernesto N. Bauman

ISBN: 978-618-5320-00-00

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΑΝΝΗΣ

Από την πολιτική και την οικονομία
ξανά στην κοινωνία

Η Βουλή της Κοινωνίας των Πολιτών
Το Μανιφέστο των Κοινωνιστών

Στον Αχιλλέα, το Νικόλα και τη Βάβια,
-όπως και σ' όλα τα παιδιά-,
με την ευχή να ζήσουν σ' έναν καλύτερο κόσμο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	6
Προοίμιο	9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ένας γνωστός-άγνωστος κοινωνιακός χώρος

1.1. Το κοινωνικό στις συμπληγάδες του πολιτικού και του οικονομικού	13
1.2. Η «κοινωνία των πολιτών»	17
1.3. Ο Τρίτος Τομέας	21
1.4. Ορισμένες βασικές διακρίσεις	23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τα ελλείμματα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και οι ανεπάρκειες της «κοινωνίας των πολιτών»

2.1. Οι δύο κατηγορίες ανεπάρκειας/αποτυχίας της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας	27
2.2. Οι Μ.Κ.Ο. ως οι οργανωμένες μορφές της «κοινωνίας των πολιτών»	33
2.3. Οι Μ.Κ.Ο. ως θεσμοποιημένες εκφράσεις των κοινωνικών κινημάτων	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ελληνική κοινωνία: Μία διαφορετική θεώρηση

3.1. Λίγη θεωρία	40
3.2. Τα «εμείς» και το περιεχόμενό τους	42
3.3. Η διαμόρφωση της σύγχρονης κυρίαρχης κουλτούρας	44
3.4. Ανάγκες, κρατισμός και Μ.Κ.Ο.	48
3.5. Η καχυποψία	50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
Η Βουλή της Κοινωνίας των Πολιτών

4.1. Η Ιδρυτική Διακήρυξη	53
4.2. Ο Κανονισμός Λειτουργίας	56
4.3. Συχνές ερωτήσεις	67
4.4. Φανταστείτε	74

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
Οι επιστολές των Εννέα

5.1. Αλέξης Στασινόπουλος	86
5.2. Μαρία Αποστόλου	88
5.3. Φωτεινή Μαρίνη	90
5.4. Γιώργος Βαγγέλης	92
5.5. Ανδρέας Ζαπαντιώτης	94
5.6. Μενέλαος Θεωδορουλάκης	95
5.7. Διονύσης Μπαλούρδος	97
5.8. Τάκης Παπαδογιαννάκης	98
5.9. Παναγιώτης Σαμπαζιώτης	98

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ
Συζήτηση

6.1. Το αρχικό στάδιο	101
6.2. Ο εγωισμός του «εγώ» και ο εγωισμός του «εμείς»	102
6.3. Γιατί μόνο οι δημοσίου οφέλους Μ.Κ.Ο.;	104
6.4. Πώς θα επιλέγονται οι οργανώσεις που θα ενταχθούν στο Μητρώο;	106
6.5. Σκοπός μας, η συναίνεση	108
6.6. Ο επιχειρησιακός πυλώνας	109
6.7. S.W.O.T. ανάλυση	112

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ
Προς έναν κοινωνικό μετασχηματισμό
Το Μανιφέστο των Κοινωνιστών

7.1. Η πολιτισμική προσαρμογή	77
7.1.1. Οι ευγενικοί του λεωφορείου	78
7.1.2. Οι γόπες του Μάαστριχτ	79
7.1.3. Ένα αξιομνημόνευτο παράδειγμα μιμητισμού	80
7.2. Πως μπορούμε να δημιουργήσουμε ένα σύνολο αποδεκτών κοινωνικών κανόνων	81
7.3. Εθελοντισμός όχι καταναγκασμός	82
7.4. Το Μανιφέστο των Κοινωνιστών	84

Επίλογος	116
----------	-----

Βιβλιογραφία	119
--------------	-----

Πρόλογος

Κυρίες και κύριοι,
σάς καλωσορίζω σ' αυτή τη μικρή περιπλάνηση στη σκέψη που θα σας συντροφεύσει το βιβλίο αυτό. Μία βιβλιοθήκη ίσως το κατέτασσε στην πολιτική επιστήμη, στην πολιτική κοινωνιολογία ή στην κατηγορία του σχεδιασμού πολιτικής. Πιο περιγραφικά θα το χαρακτήριζα ως μία διαφορετική κοινωνικο-πολιτική προσέγγιση για να αναμορφώσουμε τη ζωή μας διά σχεδιασμένων κοινωνικών διεργασιών αποσκοπώντας στη δημιουργία μιας καλύτερης κοινωνίας.

Δεν απευθύνεται μόνον στην επιστημονική κοινότητα, αλλά και σε κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο. Γι' αυτό δεν θα προχωρήσω σ' εξαντλητικές θεωρητικές αναλύσεις και θ' αποφεύγω να χρησιμοποιώ εξειδικευμένη επιστημονική ορολογία. Για μεγαλύτερη εμβάθυνση σε ποικίλες διαστάσεις, θα παραπέμπω συχνά στο προηγούμενο βιβλίο μου «Ο Τρίτος Τομέας: Μία γενική θεωρία. Δημοκρατία και κοινωνική πολιτική σε μετάβαση» (εκδόσεις Παπαζήση, 2013).

Ο ένας «κοινωνικός μηχανισμός» που θα μας απασχολήσει είναι ήδη γνωστός σε αρκετούς και αφορά στην Πρωτοβουλία για τη Δημιουργία της Βουλής της Κοινωνίας των Πολιτών. Ένα εγχείρημα που έφτασε στην υπογραφή της Ιδρυτικής Διακήρυξης και του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας στις 9 Δεκεμβρίου 2009 από ογδόντα έξι Μη Κερδοσκοπικές – Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις -που έφτασαν τις εκατόν είκοσι- σε πανελλαδικό επίπεδο. Δεν θα μπορούσα να παραλείψω, εξ ου και μνημονεύω τα ονόματα όσων εργαστήκαμε από διαφορετικές Μ.Κ.Ο. στην τότε Οργανωτική Επιτροπή: Την Έλβνα Σηφάκη, τη Θεανώ Μανουδάκη, τη Μαρία Χατζηδάκη, τον Γιώργο Πίγκο, τη Σουλιτάνα Αγγελίδου, τον Γιάννη Κουτίβα, τη Σοφία Παπαναστασάτου.

Δεν ξεκίνησε τη λειτουργία της, όχι γιατί κάποιο άτομο ή οργάνωση αποχώρησε, αλλά για εντελώς διαφορετικούς λόγους. Αυτό που χρειάζεται να υπογραμμίσω είναι ότι όσες/οι συμμετείχαν ή συνυπέγραψαν τα σχετικά κείμενα δεν σημαίνει ότι συμφωνούν με τις απόψεις που αναπτύσσω σ' αυτό το βιβλίο. Ο δεύτερος μηχανισμός είναι σχεδόν άγνωστος και παραπέμπει στο Μανιφέστο των Κοινωνιστών που δημοσιοποιήθηκε κατά τις αρχές της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας (2010). Ο συνδυασμός τους θεωρώ ότι μπορεί να αλλάξει πολλά στην ελληνική κοινωνία...

Έχει ενδιαφέρον ο τρόπος που σχεδιάστηκε η συγγραφή του. Ως αφηγήτρια εκκίνησης, αλλά και δημιουργικό κίνητρο, -γιατί όταν το έγγραφο φανταζόμουν ότι συζητούσα, ζήτησα από εννέα πρόσωπα με διαφορετικές γνωσιακές, επιστημονικές και ιδεολογικές αφηγήσεις να καταγράψουν ελεύθερα τις σκέψεις και τις παρατηρήσεις τους σε bullet points. Οι περισσότεροι δεν είχαν εμπλακεί στην Πρωτοβουλία, ενώ ορισμένες/οι πολύ περιορισμένα.

Βασικό κριτήριο της πρόσκλησής μου είναι ότι εκτιμώ τον τρόπο σκέψης τους. Όπως θα διαπιστώσει και η/ο αναγνώστρια/γνώστης η συμβολή τους ήταν καθοριστική, καθώς ολόκληρο το βιβλίο έχει σχεδιαστεί κυρίως βάσει των επιστολών τους. Τις δημοσιεύω ολόκληρες στο πέμπτο κεφάλαιο που θεωρώ ότι ταιριάζει περισσότερο ως προς τη σειρά ανάγνωσης. Έχει ενδιαφέρον για όσες/όσους γνωρίζουν επαρκώς την Πρωτοβουλία να διαβάσουν εναλλακτικά πρώτα το κεφάλαιο αυτό, γιατί έτσι θα έχουν καλύτερα την αίσθηση του διαλόγου.

Στο βαθμό που οι σκέψεις και οι προβληματισμοί που διατύπωσαν ήταν πολυδιάστατοι σε σχέση με το περιορισμένο σχέδιο που αρχικά είχα στο μυαλό μου, η αποστολή που ανέλαβα αποδείχτηκε δύσκολη, αλλά και ένα προκλητικό ταξίδι για τη δική μου σκέψη. Γι' αυτό εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου στους/στις **Αλέξη Στασινόπουλο, Μαρία Αποστόλου, Φωτεινή Μαρίνη, Γιώργο Βαγγέλη, Ανδρέα Ζαπαντιώτη, Μενέλαο Θεωδορουλάκη, Διονύση Μπαλούρδο, Τάκη Παπαδογιαννάκη, Παναγιώτη Σαμπαζιώτη** - παραθέτω τα ονόματα με τη χρονική σειρά που έλαβα τις επιστολές τους. Είναι σίγουρα αυτονόητο, αλλά χρειάζεται να υπογραμμίσω και πάλι ότι δεν σημαίνει ότι ενστερνίζονται ή συμφωνούν με τις δικές μου απόψεις. Ένας δεύτερος κύκλος, αυτή τη φορά ζωντανής συζήτησης, θα είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικός.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης και ιδιαιτέρως τους/τις **Παναγιώτη Σαμπαζιώτη, Γιώτα Μαντζιαβά, Ανδρέα Ζαπαντιώτη, Αγγελική Τσομπάνογλου, Θεανώ Μανουδάκη και Γωγώ Κουτσούγερα** για την υποστήριξή τους. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον ομότιμο καθηγητή στο London School of Economics **Νίκο Μουζέλη** για τις παρατηρήσεις του στο τελικό κείμενο. Επίσης, τις ευχαριστίες μου στους/στις φοιτητές/τριες και δημόσιους λειτουργούς για τις σχετικές συζητήσεις κατά τη διάρκεια μαθημάτων και σεμιναρίων. Διδάσκοντας τους με δίδαξαν πολλά. Τέλος, στον Βασίλη Κ. Καλαμαρά για την επιμέλεια και στον εκδοτικό οίκο «Άπαρσις».

Κάτι που έχει σημασία, και πιστεύω ότι πρέπει να σημειώσω εξ αρχής είναι η επιφυλακτική άποψη μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης, όταν συναντούν τον όρο Μ.Κ.Ο. Οφείλεται κυρίως σε μία άνευ προηγουμένου εκστρατεία διαστρέβλωσης κατά το πρόσφατο παρελθόν, πρωταρχικά από Μ.Μ.Ε. και αρκετούς πολιτικούς. Αν αναφερόμουν σε επίσημες οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών ή σε μη κερδοσκοπικές κοινωνικές πρωτοβουλίες, οι εντυπώσεις θα ήταν μάλλον διαφορετικές. Αλλά η επιστήμη δεν πρέπει να υποτάσσεται σε αντιλήψεις που προκύπτουν από παραπληροφόρηση. Στο πρώτο κε-

φάλαιο θώρησα αναγκαίο να αποσαφηνιστούν και πάλι. Ενώ πιο αναλυτικά, οι αναγνώστες/τριες μπορούν να διακρίνουν το βαθμό της διαστρέβλωσης στο προηγούμενο βιβλίο μου.

Θα ζητήσω εκ των προτέρων συγνώμη από τις αναγνώστριες για τη χρήση του αρσενικού γένους, για να αποφύγω στο εξής τη συνεχή χρήση των όσους/όσες, αυτούς/αυτές κ.ο.κ., καθώς σε εκτενή κείμενα αυτή η επιλογή είναι κουραστική στην ανάγνωση. Ζητώ ταπεινά την κατανόηση τους.

Προοίμιο

Αθήνα, 9 Δεκεμβρίου 2009...

...ανέβαινα γρήγορα τις σκάλες από τον σταθμό του Ηλεκτρικού στην Ομόνοια. Έλπιζα να βρω κάποια κίνηση, όταν θα ανέβαινα στην πλατεία. Όχι κάτι ιδιαίτερο. Την καθημερινή φασαρία αυτοκινήτων και ανθρώπων. Αλλά όταν έφτασα στην πλατεία, μού ξέφυγε δυνατά ένα «ωχ!». Η κίνηση ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. «Τώρα την κάσαμε», σκέφτηκα. Για να αφουγκραστώ... Ευτυχώς σπασίματα και σειρήνες δεν ακούγονταν, ούτε τα μπαμ και μπουμ από τις κροτίδες κρότου λάμψης. Μόνο λίγο τσούξιμο στα μάτια, αλλά όχι κάτι το ιδιαίτερο.

Με γρήγορα βήματα άρχιζα να ανεβαίνω την οδό Πανεπιστημίου. Λίγο πιο πάνω ήταν μία διμοιρία των ΜΑΤ με μάλλον χαλαρή διάθεση, αλλά με το βλέμμα στραμμένο προς τα Εξάρχεια. Πλησίασα και ρώτησα: «Γίνονται πουθενά φασαρίες»; Απάντηση: «Τώρα όχι. Αλλά δεν ξέρεις μπορεί αργότερα». Μην παρεξηγηθώ, δεν είμαι κάποιου είδους τοποτηρητής του νόμου και της τάξης, αλλά και ούτε και κάποιος, ο οποίος κοιτά μόνον τη δουλειά του... Αν προσέξετε την ημερομηνία, ήταν τρεις ημέρες μετά την πρώτη επέτειο της δολοφονίας του νεαρού Αλέξη Γρηγορόπουλου. Τις προηγούμενες ημέρες τα επεισόδια ήταν εκτεταμένα, όμως εκείνο το απόγευμα το μόνο που μας απασχολούσε ήταν πως θα κυλήσουν ήρεμα τα πράγματα. Έπρεπε να μείνουν οι δρόμοι ανοικτοί. Και ευτυχώς όλα κύλησαν ομαλά μέχρι αργά το βράδι.

Κατευθύνθηκα στην Παλαιά Βουλή και άρχισα να συναντώ τα άλλα μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής. Σε λίγο θα προσέρχονταν οι δημοσιογράφοι, οι κάμερες των καναλιών και αρκετοί ακαδημαϊκοί, οι οποίοι υποστήριζαν την πρωτοβουλία μας. Αλλά οι πρωταγωνιστές θα ήταν άλλοι. Οι υπεύθυνοι των ογδόντα έξι Μη Κερδοσκοπικών – Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων από όλη την Ελλάδα που, κατόπιν απόφασης των διοικητικών τους συμβουλίων, θα συμμετείχαν σε ένα πρωτοφανές εγχείρημα: Τη δημιουργία της «Βουλής της Κοινωνίας των Πολιτών».

Έριξα κάποιες κλεφτές, διερευνητικές ματιές δεξιά και αριστερά. Παρότι όλοι γνώριζαν το σκοπό, ήταν έκδηλη η προσμονή, ενώ στο βλέμμα ορισμένων ίσως και καχυποψία. Τι πραγματικά είναι όλο αυτό; Ποια θα είναι τα επόμενα βήματα; Και που θα οδηγούσε;

Ναι όντως. Ήταν κάτι πολύ μεγαλύτερο από όσο μπορούσαν κάποιοι να φανταστούν.

Η κεντρική αίθουσα ήταν γεμάτη. Η τελετή λιτή, όμως αρκούντως επίσημη. Ανέβηκα στο βήμα για μία σύντομη εισαγωγική ομιλία. Μετά η Έλενα Σηφάκη θα διάβαζε την Ιδρυτική Διακήρυξη. Μέχρι εκείνη την ημέρα αυτοαποκαλούμασταν «Πρωτοβουλία για τη δημιουργία της Βουλής της Κοινωνίας των Πολιτών». Στο εξής θα ονομαζόταν «προπαρασκευαστική» με διαφορετική σύνθεση προσώπων.

Από την ημέρα που αποφάσισα να ξεκινήσω τη συγγραφή αυτού του βιβλίου, έχουν περάσει οκτώ χρόνια. Και ω! Τι πραγματικά παράξενο... Η μουσική που ακούω τώρα από τον υπολογιστή είναι το ανεπανάληπτο «βαλς των χαμένων ονείρων» του Χατζιδάκι. Ένα κρύο ρεύμα διαπερνά τη σπονδυλική μου στήλη. Ήταν τελικά ένα χαμένο όνειρο όλο αυτό; Ήταν ένα αληθινό όνειρο, μία «ρεαλιστική ουτοπία»¹, που όμως άρχισε να γίνεται πράξη. Και έφτασε πολύ κοντά. Για το αν είναι «χαμένο» το όνειρο, δεν βάζω το χέρι μου στη φωτιά. Μήπως η δημοκρατία γεννήθηκε μέσα σ' ένα βράδυ; Τα ανθρώπινα δικαιώματα τότε ακριβώς άρχισαν να γίνονται σεβαστά; Στις σελίδες που θα ακολουθήσουν οι αναγνώστες θα κρίνουν τελικά τι ήταν. Αλλά και τι μπορεί να γίνει και πως...

Τα χρόνια που πέρασαν από τότε μοιάζουν να έχουν πολλαπλασιαστεί. Ήταν ένας άλλος κόσμος που είχαμε ασύγκριτα περισσότερη χαρά (θυμάστε;) παρότι ζούσαμε σε μία παρακμάζουσα, ετοιμόρροπη πραγματικότητα. Μετά από λίγο, άρχισε η μεγάλη κατακύβη. Μνημόνια, ψυχολογική βία από τράπεζες για δάνεια και χρέη, άνθρωποι κάθε ηλικίας με καρτσάκια να ψάχνουν στα σκουπίδια, αυτοκτονίες... Ένα πόλεμος πρωτόγνωρος και ακήρυχτος που άφησε και αφήνει σημάδια στο σώμα, στο μυαλό, και σε αυτό που αποκαλούμε ψυχή.

Παρότι οι κάμερες στην αίθουσα ήταν αρκετές, όπως και οι δημοσιογράφοι, τις επόμενες ημέρες διακρίναμε ελάχιστα αναφορές στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο. Από ό,τι μου μετέφεραν, ένα τοπικό κανάλι της Θεσσαλίας μετέδωσε ολόκληρη την εκδήλωση κάποιο βράδυ και μετά τα μεσάνυχτα. Γιατί; Είχε γίνει κάποιο άλλο μεγάλο γεγονός; Όχι. Προβληματιστήκαμε... Λίγο αργότερα είχαμε αρχίσει να καταλαβαίνουμε.

Στα χρόνια που ακολουθήσαν διαπιστώσαμε ότι τα πολιτικά κόμματα γνώριζαν τι δημιουργούσαμε. Όταν ρώτησα κάποιον, ποια είναι η γνώμη του, με σπινθηροβόλο βλέμμα απάντησε «Περιμένουμε και θα δούμε». Τι να δουν; Μήπως αν προχωρήσει να προσπαθήσουν να το προσεταιριστούν, αν όχι να το υπομονεύσουν; Η πιο πιθανή εκδοχή ήταν ότι θεώρησαν ότι πάμε να φτιάξουμε νέο πολιτικό κόμμα ή τουλάχιστον έναν δημοκρατικό θεσμό που δεν θα μπορούσαν να ελέγξουν. Μήπως ήμασταν κάποιου είδους απειλή; Αν μία ημέρα οι ιδεολογίες μεταμορφώνονταν σε απλές δικαιολογίες, θα μέναμε έκπληκτοι για το πόσοι σκέφτονται μόνον τα συμφέροντά τους.

¹ Κατά τον Wright, 1995.

Μετά από αρκετές συνελεύσεις που ακολούθησαν την Ιδρυτική Διακήρυξη με σκοπό την προετοιμασία της προπαρασκευαστικής περιόδου λειτουργίας, και ενώ ετοιμαζόμασταν για δύο μεγάλες δράσεις με κυρίως επικοινωνιακό χαρακτήρα για να μας γνωρίσει το ευρύ κοινό, ξέσπασε το κίνημα «των αγανακτισμένων». Θυμάμαι που εμείς ετοιμάζαμε την πρώτη ανοιχτή συνέλευση στον πεζόδρομο της οδού Κοραή στο κέντρο της Αθήνας. Πήρα τότε τηλέφωνο και την αστυνομία για να ζητήσουμε άδεια. Με έκκληξη άκουσα τη σχεδόν βαριεστημένη απάντηση του αστυνομικού: «Συγκέντρωση; Συνέλευση; Τι να την κάνετε την άδεια; Συνέχεια δεν γίνονται;». Ούτε να ρωτήσει τι είμαστε εμείς, τι θα κάναμε, τίποτα!

Όταν άρχισαν οι μεγάλες συγκεντρώσεις επιλέξαμε να τηρήσουμε στάση αναμονής. Μετά δακρυγόνα, συγκρούσεις κ.ά. Σε μία τέτοια κατάσταση η δική μας πρόταση δεν θα μπορούσε να ακουστεί, ακόμα και να λησσορευτεί. Ούτε καν μας έδωσαν το λόγο για μία ημέρα ενημέρωσης στις πολυάριθμες εκδηλώσεις της «κάτω πλάτειας», παρότι το ζητούσαμε πειστικά. Εκεί δίπλα μας παραμόνευαν κάθε τύπου ηγετίσκοι, αλιείς ψήφων ή οπαδών, αλλά και πολλών ρομαντικών που, σημειωτέον, όλοι μαζί πέτυχαν τελικά... το απόλυτο μηδέν.

Παρά τις μεγάλες κινητοποιήσεις το «κίνημα των αγανακτισμένων» ξεφούσκωσε. Τον Αύγουστο του 2011 ο δήμαρχος έβαλε τα απορριμματοφόρα να καθαρίσουν την πλάτεια Συντάγματος από πανό και σκηνές. Πέρα από τα πρώτο χρονικό διάστημα, ο λαός δεν ήταν πια εκεί, και πλέον όλο και πιο σπάνια θα κατέβαινε να διαμαρτυρηθεί. Και κάναμε feed back για την πρωτοβουλία μας από τρίτους, ούτε θετικό ούτε αρνητικό.

Σε κανάλια, facebook, ραδιόφωνα, αναλύσεις επί αναλύσεων για την κρίση από ειδικούς και μη, κάθε λογής και επιπέδου. Ένας καταγισμός από λόγια, εικόνες απόγνωσης, νέων διαπραγματεύσεων, τρόικες, εσωτερικές και εξωτερικές, γαρνιρισμένες με την επιστημονικοφανή αίγλη συνόδων, διαβουλεύσεων στο Hilton και αλλού. Και ο κακοποιημένος πια τηλεθεατής σε φάση απόσυρσης να ακούει για λάθος υπολογισμούς, πολυαπλοασιστές ύφεσης που δεν υπολόγισαν οι «σοφοί» του Δ.Ν.Τ. και της Ε.Ε., μαγειρεμένα στοιχεία και πάμπολλα άλλα που δεν έχει τελικά σημασία αν τα καταλαβαίναμε ή όχι. Στην Ελλάδα δεν εφαρμόστηκε κάποιο «δόγμα του σοκ»² αλλά μία πρακτική που επέφερε μέχρι σήμερα από εσωστρέφεια μέχρι κατάθλιψη. Δεν ξέρω πόσο και αν ήταν σχεδιασμένο, αλλά μοιάζει να έχει «πετύχει». Ο μέσος Έλληνας είναι σαν τους ανθρώπους που έχουν βασανιστεί ή βιώνουν κάποιο διαρκές τραυματικό ή μετατραυματικό στρες με συνέπεια τον εγκλεισμό στο εαυτό του.

Η πηγή της άγνοιάς μας όμως ήταν ότι δεν είχαμε καταλάβει ότι ο κόσμος που νομίζαμε ότι γνωρίζαμε είχε πια αλλιάξει. Είναι η εποχή που αρκετοί κοινωνικοί επιστήμονες αποκαλούμε «ύστερη νεωτερικότητα» με διαφορετικές πλέον συνθήκες και δυναμικές.

Τα πολιτικά πιστεύω και οι βεβαιότητές μας δεν στηρίζονταν πια σε στέρεο έδαφος. Και «οι δύο πλάτειες» μάλλον θα ήταν ανέτοιμες να καταλάβουν τι κάναμε εμείς. Σίγουρα πάντως οι ιδεολογίες τους δεν μπορούσαν να δώσουν πια ικανοποιητικές απαντήσεις, αλλά ούτε και να εμπνεύσουν ευρύτερα, παρά διάσπαρτες ή πρόσκαιρες πρωτοβουλίες αντίδρασης.

Το βιβλίο αυτό αφορά μία διαφορετική προσέγγιση απ' όλη όσα κατά κύριο λόγο συζητήθηκαν Αλλά δεν μένει στην ανάλυση και διατυπώνονται προτάσεις. Όχι μόνον θεωρητικές, αλλά και πολύ πρακτικές. Για αυτό θα προσπαθήσω να αποφύγω την «ξερή» επιστημονική γραφή, αλλά και τη «συναισθηματική» του προοιμίου, απόρροια της προσωπικής μου εμπλοκής.

² βλ. Klein, 2007

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ένας γνωστός - άγνωστος κοινωνιακός χώρος

Κατά τα τέλη του 20ού αιώνα το λεξιλόγιό μας άρχισε να διανθίζεται με όρους και έννοιες, όπως Κοινωνία των Πολιτών, Τρίτος Τομέας, Μη Κυβερνητικές - Μη κερδοσκοπικές Οργανώσεις. Τότε για τον μέσο Έλληνα ήταν λέξεις εύχες, «ευπώλητες», άγνωστες... Αν προσθέσουμε τον εθελοντισμό και την φιλανθρωπία, παραγόταν ένα «συνονθύλευμα» που συχνά αποκαλείτο κοινωνικές πρωτοβουλίες, κοινωνικές οργανώσεις ή κοινωνικός τομέας.

1.1. Το κοινωνικό στις συμπληγάδες του πολιτικού και του οικονομικού

Ο προσδιορισμός «κοινωνικός» όσο οικείος και αν ακούγεται, στην πραγματικότητα είναι από τους πιο υποβοηθιμαίους. Σχεδόν ποτέ δεν μπορείς να είσαι σίγουρος για τον τρόπο που τον χρησιμοποιεί κάποιος, εκτός αν τον γνωρίζεις ή έχεις προσπαθήσει να καταλάβεις τι ακριβώς εννοεί. Π.χ. «οι κοινωνικοί αγώνες των Ελλήνων κατά τον μεσοπόλεμο». Καταλάβατε ποιους και τι είδους αγώνες εννοεί; Σε καμία περίπτωση. Δίνει εκ των προτέρων θετική αξία για κάτι που δεν μας το έχει διασφαηνίσει. Μπορεί π.χ. να αναφέρεται σε αυτούς της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας του Ιωάννη Μεταξά...

Ο τρόπος που γενικότερα χρησιμοποιείται εντάσσεται σε μία από τις ακόλουθες κατηγορίες:

- Η πρώτη, η σαφέστερη, είναι συνώνυμη του κοινωνιακός, αναφερόμενος σε μία κοινωνία συνολικά π.χ. την ελληνική ή του χωριού (εναλλακτικά και ως κοινότητα). Δηλαδή όταν αναφερόμαστε σε κάποιο υποσύνολο της ανθρωπίνης συνύπαρξης που διακρίνουμε ως ιδιαίτερη ολότητα και καθορίζεται **με** και **από** κάποια **κοινά** χαρακτηριστικά που τη διακρίνουν από τις άλλες. Δεν χρησιμοποιούμε τον όρο «Βαλκανική κοινωνία» γιατί πέρα από το γεωγραφικό προσδιορισμό δεν υπάρχουν κάποια άλλα χαρακτηριστικά που να αντιστοιχούν στο «κοινός-ότητα-νία».
- Η δεύτερη είναι έωλη. Εκεί κρύβεται συνήθως και η συνειδητή ή μη αοριστία του ομιλητή. Άλλοτε είναι συναφές με το δίκαιο, το σωστό το καλό ή το ωφέλιμο ανάλογα με την υποκειμενική του άποψη που πάντοτε πηγάζει από κάποιες ιδεολογίες ή δέσμες αξιών. Κοινωνικό μπορεί να θεωρηθεί το πρόβλημα των μουσουλμάνων γυναικών που φορούν μαντήλα. Είναι «κοινωνικό» και «πρόβλημα»; Έχει να κάνει με τις δικές τους αξίες, αισθητική και εμπειρία ή με τις δικές μας;

Σε άλλες περιπτώσεις υποκαθιστά το «οικονομικός» για να δικαιώσουμε κάποιες επιδιώξεις. Κοινωνικοί αγώνες αποκλήθηκαν, για παράδειγμα, οι απεργίες σε εταιρία ηλεκτρισμού για να αυξηθούν οι μισθοί. Είναι σίγουρα κοινωνικοί; Και με ποια έννοια; Αν κερδηθούν μήπως απαιτείται να ακριβύνει ο λογαριασμός για τους καταναλωτές; Τότε δεν θα είναι κοινωνικοί και αυτοί των καταναλωτών που ζητούν χαμηλότερα τιμολόγια; Στην ουσία και οι δύο είναι οικονομικοί αγώνες που αν συμφωνούμε περί ωφέλειας τους δικαιώνουμε και ως «κοινωνικούς».

Ανάλογα και το «οικονομικό» είναι συνυφασμένο με ιδεολογικό ή και συχνά προπαγανδιστικό περιεχόμενο. Σήμερα παραπέμπει κυρίως στο μηχανισμό της αγοράς σε συνθήκες καπιταλιστικού συστήματος, που όπως συνοψίζει ο Vienney, «όλα τα προϊόντα είναι εμπορεύματα, το κέρδος καθιστά το κεφάλαιο αποδοτικό, και οι δραστηριότητες που έχουν τη μεγαλύτερη παραγωγική δραστηριότητα είναι περισσότερο αποδοτικές»³. Όσο και αν μας φαίνονται οικεία όλα αυτά, στην ιστορία της ανθρωπότητας κάθε άλλο παρά ήταν. Είναι μία από τις πολλές θεωρήσεις που σήμερα επικρατεί, κατά μία άποψη επειδή μπορεί και λειτουργεί, εκμεταλλευόμενη εν μέρει και ενισχύοντας ταυτόχρονα την πλεονεξία.

Σήμερα η ιμπεριαλιστική εισβολή του οικονομικού ακόμη και στην επιστήμη είναι προφανής. Ενδεικτικά κάποιοι ορισμοί επιστημονικών λέξεων τουλάχιστον το υποδηλώνουν. «Είναι η προσεκτική/ με φροντίδα διαχείριση των διαθέσιμων πόρων» (Λεξικό της Οξφόρδης), «το σύνολο των ενεργειών και των δραστηριοτήτων των ανθρώπων που αποσκοπούν στην ικανοποίηση των αναγκών τους» (Λεξικό των Επιστημών του Ανθρώπου), «η οργανωμένη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού, των αγαθών και των υπηρεσιών» (Λεξικό όρων κοινωνιολογίας Collins).

Σε μία πιο προσεκτική παρατήρηση θα διακρίναμε ότι οι ανάγκες των ανθρώπων γενικότερα τείνουν να εκλαμβάνονται και ως οικονομικές. Δηλαδή οι ανάγκες για αναγνώριση, συντροφικότητα κ.α. είναι και αυτές οικονομικές; Τα προϊόντα και οι υπηρεσίες έχουν μόνον οικονομικό χαρακτήρα; Και τι σημαίνει «οργανωμένη διαχείριση» και με ποιους όρους; Μήπως σε συνθήκες ελεύθερης αγοράς; Είναι εμφανές ότι οι ορισμοί διαπνέονται από την «οικονομία των οικονομοδόγων» που σχηματοποιήθηκε βάσει μίας θεωρίας περί αποδοτικής εμπορευματικής δραστηριότητας σε συνθήκες ανταγωνισμού.

Τέλος, αντιτιθέμενες αντιλήψεις αναφορικά με τη λειτουργία του πολιτεύματος αποκαλούνται κοινωνικές, και πάλι κατά την εκάστοτε άποψη των ομιλητών, ενώ στην πραγματικότητα είναι πολιτικές.

Αλλά και τι εννοούμε γενικότερα ως «πολιτική»; Δίδουμε περιεχόμενο σε μία λέξη που είχε διαφορετική σημασία από τον τρόπο που συνήθως την εκλαμβάνουμε σήμερα. Πολιτική στην αρχαία Ελλάδα ήταν η συνδιαχείριση των «κοινών», των ζητημάτων της κοινωνίας της πόλης (βλ. ενδεικτικά Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, βιβλίο Α). Η μοναδική διά-

κριση στην αρχαιότητα ήταν μεταξύ της «πόλης» και του «οίκου», αλλά και πάλι η ευρύτερη κοινωνία θεωρείτο ως μία προέκταση της οικογένειας⁴. Το δημόσιο ταυτιζόταν με την συμμετοχή στα «κοινά» ενώ το ιδιωτικό με τις προσωπικές σχέσεις και τα του οίκου. Όποιος πολίτης δεν ενδιαφερόταν για αυτά χαρακτηριζόταν συνήθως απαξιώτικα «ιδιώτης» από το οποίο προέκυψε στα λατινικά το «idiota» και κατόπιν στα αγγλικά το... «idiot». Ο διαχωρισμός κοινωνικό ή πολιτικό ζήτημα δεν ήταν επαρκής, και αυτό ήταν φυσιολογικό, γιατί οι Πόλεις-Κράτη είχαν μερικές χιλιάδες κατοίκους. Λιγότερο ή περισσότερο κάθε ζήτημα (που υπερέβαινε τα όρια του οίκου) ήταν και θέμα της πόλης - πολιτικό. Ανάλογα και τα οικονομικά ζητήματα εντάσσονταν στο πλαίσιο της πολιτικής⁵.

Μέχρι την αυγή του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού ο διαχωρισμός μεταξύ της πολιτικής εξουσίας και της κοινωνίας δεν ήταν επίσης νωτός⁶. Παρότι στις αυτοκρατορίες οι πόλεις δεν συνιστούσαν πλέον κράτη, δεν αντικαταστάθηκε από κάποιον διαφορετικό ή ευρύτερο όρο και εντέλει κατίσχυσε έναντι των άλλων γνωρισμάτων που συνιστούσαν την αρχική έννοια. «Κληροδοτήθηκε» στους πολιτικούς και ελάχιστα στους πολίτες που συμμετείχαν στα κοινά. Απομακρύνθηκε από τις ποικίλες μορφές διατομικών σχέσεων σε επίπεδο κοινωνιακής βάσης (grassroots) και σχεδόν αυτονομήθηκε. Στο πέρασμα των αιώνων, ακόμη και στα δημοκρατικά καθεστώτα, οι εκάστοτε ελίτ είχαν συνήθως τον έλεγχο της πολιτικής και οι πολίτες ή υπήκοοι την υποχρέωση εφαρμογής.

Είναι εμφανές ότι και οι τρεις προσδιορισμοί είναι συνυφασμένοι με περιεχόμενα που παραπέμπουν σε επιμέρους ερμηνείες και όχι στις αρχετυπικές τους έννοιες. Και σχεδόν πάντοτε φέρουν κάποιο ιδεολογικό φορτίο. Εκεί κρύβονται οι συνεπαγωγές και οι «βεβαιότητες» μας που τείνουμε να εκλαμβάνουμε από αυτονόητες έως αυθύπαρκτες... που όμως δεν είναι. Και όχι μόνον αυτό, όπως έχω υποστηρίξει αλλού, η υπερτροφία ενός από αυτούς τείνει να «καταβροχθίζει ιμπεριαλιστικά» τους άλλους⁷. Όλοι μας έχουμε πει ή ακούσει το ισοπεδωτικό «τα πάντα είναι πολιτική» αναφερόμενοι σε θέματα που συχνά δεν έχουν καμία σχέση με αυτή.

Από την άλητη, η πεμπτουσία του καπιταλισμού βασίζεται στο αξίωμα ότι όταν κατένας κοιτάζει το ατομικό οικονομικό συμφέρον ωφελείται ολόκληρη η οικονομία. Παρότι αυτή η θεώρηση έχει αποδειχθεί προβληματική, πέρασε και στις μη οικονομικές σχέσεις, όπως και στο πεδίο της πολιτικής. Το «τι σε νοιάζει εσένα» ή «κοίτα την δουλειά σου» - που γράφει στην επιστολή του ο Σαμπαζιότς- είναι συμβουλές που μαζί με άλλες παρόμοιου ύφους προεκτείνουν τον ατομισμό πέραν της οικονομικής σφαίρας και καταλαμβάνουν «ιμπεριαλιστικά» και μη οικονομικές πράξεις. Κάτι που ακόμη και οι ίδιοι

⁴ Cohen and Arato, 1992.

⁵ Ο Αριστοτέλης επηρέασε καθοριστικά τους μεταγενέστερους διανοητές. Από τον Απόστολο Παύλο, τον Machiavelli, τον Hobbes, τους Διαφωτιστές, τον Hegel όπως και πολλούς μεταγενέστερους.

⁶ Cohen and Arato, 1992.

⁷ Βλ. Ζάννς, 2011.

³ Vienney, 2008, σελ. 110

οι κλασσικοί Σκώτοι φιλελεύθεροι δεν το επιθυμούσαν⁸. Στο προηγούμενο βιβλίο μου πρότεινα έναν πιο ευκρινή διαχωρισμό που αποδεσμεύεται από επιμέρους ιδεολογικές θεωρήσεις⁹:

Αυτό σημαίνει ότι οι μη οικονομικές και μη πολιτικές σχέσεις δεν εμπεριέχουν τον εγωισμό, τον ανταγωνισμό ή τη βία (έμμεση ή άμεση); Φυσικά και ναι. Και στις τρεις διαστάσεις εμπεριέχονται αναπόφευκτα η σύγκρουση και η συναίνεση. Ο ορισμός δεν συσχετίζεται σε καμία περίπτωση με το σωστό, το δίκαιο κ.λ.π. που ποικίλλει ανάλογα με τις αντιλήψεις. Και όπως αντιλαμβάνεστε, οι χαρακτηρισμοί κοινωνικός τομέας, κοινωνικές οργανώσεις είναι αυθαίρετοι όταν τις συνδέουμε αυτονόητα με κάποιο θετικό περιεχόμενο.

Επιχειρώντας λοιπόν να προσδιορίσουμε τον πεδίο της ενασχόλησής μας, χρειάζεται πρωτίστως να προσπεράσουμε τις «συμπληγάδες» της πολιτικής και της οικονομίας που με τις ιδεολογικές τους «νομοτέλειες» επιχειρούν να νοηματοδοτήσουν το κοινωνικό, όπως και ολόκληρη την ανθρώπινη συνύπαρξη.

1.2. Η «κοινωνία των πολιτών»

Η αποκαλούμενη «κοινωνία των πολιτών» (civil society) υποδηλώνει σχέσεις πέραν των δοσοληψιών της αγοράς που έχουν πρωτίστως ιδιοτελή και ανταγωνιστικό χαρακτήρα, και του κυβερνητικού - κρατικού τομέα που καθορίζονται από επίσημους κανόνες

⁸ Σκοπός τους δεν ήταν να δημιουργηθεί μία καπιταλιστική κοινωνία, αλλά μία καπιταλιστική οικονομία που θα εμφορείτο από την ηθική και τις κυρίαρχες αξίες της πρώιμης αστικής κοινωνίας. Οι αγορές δεν θα ήταν μία ζούγκλα που θα επικρατούσε το δίκαιο του ισχυρού, αλλά θα ενσωμάτωναν την αμοιβαιότητα και τη φιλία (βλ. Wolfe, 2000). Ο Ferguson πίστευε ότι κάθε άνθρωπος διακατέχεται από τα φυσικά χαρίσματα της φιλίας και της αμοιβαιότητας απέναντι στην κοινωνία, γιατί οι άνθρωποι έχουν ενστικτωδώς την ανάγκη των άλλων. Επίσης ο Hume και ο Smith τόνιζαν ότι το ατομικό συμφέρον θα πρέπει να περιορίζεται από την «επίγνωση της κατάστασης των άλλων» (βλ. Seligman, 1993, Bruyn, 1999).

⁹ Οικονομικό: Κάθε σκέψη ή ενέργεια που αποσκοπεί στην απόκτηση των υλικών και άυλων πόρων επιβίωσης ή διαβίωσης. Σε αυτή τη διάσταση εντάσσονται νομισματικές και μη νομισματικές πράξεις που αποσκοπούν στην απόκτηση αγαθών και υπηρεσιών. Ο τρόπος απόκτησης όπως και η διαχείριση τους διαφέρει σε εποχές και κοινωνίες. Αποτελεί μία διαφοροποιημένη εκδοχή από τους συνήθεις ορισμούς και δόκιμη σε διαφορετικά οικονομικά καθεστώτα.

Πολιτικό: Κάθε σκέψη ή ενέργεια που αποσκοπεί να οργανώσει, διαμορφώσει ή να ρυθμίσει σχέσεις και συμπεριφορές μεταξύ προσώπων που δεν εντάσσονται στην ίδια ομάδα συμφερόντων, προσδίδοντας συχνά κανονιστικό χαρακτήρα (επίσημο ή ανεπίσημο). Οι πρακτικές προέρχονται από διαφορετικές ιδεολογικές ομάδες και πρόσωπα με ποικίλες αντιλήψεις και συμφέροντα, που και πάλι κατά περίπτωση εννοούν περισσότερο ή λιγότερο ή είναι ενάντια σε άλλες ομάδες συμφερόντων. Αν όλα τα μέλη μίας ομάδας έχουν το ίδιο συμφέρον με τις αποφάσεις που λαμβάνουν και αποσκοπούν να ωφεληθούν αυστηρά τους εαυτούς τους και όχι τρίτους, δεν κάνουν πολιτική αλλά lobbying και είναι αμοιβαίου οφέλους συσσωματώσεις.

Κοινωνικό: Κάθε σκέψη ή ενέργεια που αποσκοπεί στην κάλυψη αναγκών που δεν κατατάσσεται στις ανωτέρω κατηγορίες. Εδώ εντάσσουμε τις ενέργειες που αποσκοπούν στην ικανοποίηση αναγκών μέσω της επικοινωνίας και της ανθρώπινης επαφής (παρέες, και κάθε είδους κοινωνική συναναστροφή) που δεν έχουν πολιτικούς ή οικονομικούς σκοπούς (Ζάννης, 2013α: 282 -286)

και την απειλή νομίμων κυρώσεων αν παραβιαστούν. Περιλαμβάνει:

α) «**Χαρτογραφικά**»: Τις σχέσεις που αναπτύσσονται κυρίως στον άτυπο-ανεπίσημο τομέα (γειτονιά, κοινωνικά κινήματα, φιλικές παρέες, συλλογικότητες και όλες τις μη τυπικές – μη νομικά καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις) και τον Τρίτο Τομέα (τις Μη Κερδοσκοπικές- Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις), εκτός του πλαισίου της αγοράς, του κράτους και της οικογένειας.

β) **Ποιοτικά**: Το περιεχόμενο που επιθυμούμε να έχουν για να τις θεωρήσουμε σήμερα «πολιτισμένες» ή «ανθρώπινες». Όπως τον σεβασμό των άλλων, την ελευθερία, την καλή συμπεριφορά, την αλληλεγγύη, την αξιοπρέπεια, την τιμιότητα, την κοινωνική δράση κ.α. Δηλαδή σε εκείνες τις αξίες που ενσωματώνουν το έμπρακτο ενδιαφέρον για το καλό των άλλων ή της κοινωνίας γενικότερα. Περισσότερο το **μαζί** παρά ο ένας απέναντι στον άλλον. Επίσης, σε πιο ισότιμες από τις κάθετα ιεραρχικές σχέσεις διαταγής – υπακοής, συνήθως του πεδίου της πολιτικής. Εννοιολογήθηκε και οριοθετήθηκε με αυτόν τον τρόπο μία ιδιαίτερη διάσταση στις σύγχρονες κοινωνίες που εμπεριέχει την ελευθερία της βούλησης, του «πράττειν» προς όφελος των άλλων ή της κοινωνίας γενικότερα, υπερβαίνοντας ταυτόχρονα και τον διαχωρισμό ανάμεσα σε άρχοντες και αρχόμενους.

Χρησιμοποιώ την ελληνική μετάφραση σε εισαγωγικά γιατί αποδόθηκε, όχι τυχαία, ως «κοινωνία των πολιτών». Αν τον μεταφράζαμε ετυμολογικά στην αγγλική το αντίστοιχο θα ήταν «the society of citizens». Το civil όμως δεν είναι συναφές με την έννοια του πολίτη, αλλά με τον πολιτισμό. Που σημαίνει πολιτισμένος ή ευγενικός. Θα σταθώ λίγο στη μετάφραση γιατί έχει μεγάλη σημασία. Στη βιβλιογραφία η πολιτική κοινωνία (political society) συμπεριλαμβάνει ευρύτερα πολιτικούς θεσμούς, ιδεολογίες και συναφείς πρακτικές, την ιδιότητα του πολίτη (citizenship), τα πολιτικά δικαιώματα και ό,τι σχετίζεται με την πολιτική κουλτούρα. Στην «κοινωνία των πολιτών» επίκεντρο δεν είναι το κράτος και η πολιτική, αλλά οι σχέσεις και πέρα από την ιδιότητα και τις υποχρεώσεις του πολίτη. Σίγουρα τις εμπεριέχει, αλλά δεν είναι στο επίκεντρο (βλ και στη σημείωση το αντίστοιχο απόσπασμα της επιστολής Μαρίν¹⁰). Μία πιο συγγενής μετάφραση θα ήταν

¹⁰ Όπως πολύ κατατοπιστικά αναλύει στην επιστολή της η Μαρίν: «Οι νομικοί όταν χρησιμοποιούμε τον όρο "civil" στα αγγλικά, εννοούμε «αστικός» ή «ιδιωτικός» και το αντιπαραβάλλουμε με τον όρο "public" που σημαίνει «δημόσιος» (προέρχεται από το δίπτυχο του ρωμαϊκού δικαίου *civicus* / *publicus*). Έτσι, τις σχέσεις πολίτη – κράτους ρυθμίζει το Δημόσιο Δίκαιο (Public Law), ενώ τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους ρυθμίζει το Αστικό Δίκαιο (Civil Law). Επίσης, ενώ στα ελληνικά χρησιμοποιούμε τον όρο «πολίτης» με πολλές έννοιες, στα αγγλικά έχει σημασία να προσέξουμε τη διαφορά μεταξύ των λέξεων «citizen» και «civilian»: Η λέξη «citizen» εκφράζει στα αγγλικά τον όρο «πολίτης» με την έννοια του ατόμου ως φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων δημοσίου δικαίου σε ένα δημοκρατικό κράτος (π.χ. στα ελληνικά λέμε ότι «οι Έλληνες πολίτες έχουν το δικαίωμα της ψήφου»). Η λέξη «civilian» εκφράζει στα αγγλικά τον όρο «πολίτης» με την έννοια του ατόμου που δεν κατέχει δημόσιο αξίωμα ή δημόσια εξουσία (βλ. civil protection – πολιτική προστασία, civil war – εμφύλιος πόλεμος κλπ.). Στα ελληνικά, δεν έχουμε αντίστοιχο όρο αλλά χρησιμοποιούμε και εδώ την λέξη «πολίτης» (π.χ. στα ελληνικά λέμε ότι «ο αστυνομικός ήταν ντυμένος με πολιτικά» θέλοντας να δείξουμε ότι δεν φορούσε την στολή του άρα κυκλοφορούσε ως «ιδιώτης» / «απλός πολίτης» και όχι με τα διακριτικά ενός κρατικού οργάνου που ασκεί δημόσια εξουσία)»
Υπό το πρίσμα των νομικών, λοιπόν, αν και ο βασικός τρόπος οργάνωσης μίας κοινωνίας είναι η «κρατική οργάνωση», υπάρχει

«η κοινωνία των πολιτισμένων ανθρώπων» ή πιο γενικά «οι κοινωνικές συναλλαγές πέραν των λογικών του κράτους και της αγοράς». Αλλά θα διατηρήσω την ελληνική μετάφραση, όμως σε εισαγωγικά, γιατί και οι ανωτέρω ελεύθερες μεταφράσεις έχουν προβλήματα.

Σταχυοολογώντας ορισμένα κύρια σημεία στις αντιλήψεις σύγχρονων στοχαστών, η «κοινωνία των πολιτών» υφίσταται όταν υπάρχει η αίσθηση της αμοιβαίας υποχρέωσης και οι άνθρωποι ενώνονται σε μεγαλύτερες ομάδες και σκοπούς πέρα από το ατομικό συμφέρον¹¹. Δίνεται ισότιμη έμφαση τόσο στα δικαιώματα όσο και στις υποχρεώσεις των πολιτών απέναντι στην κοινωνία¹². Εμπεριέχει την έννοια της δικαιοσύνης¹³, με σεβαστούς κανόνες και ηθικά χαρακτηριστικά¹⁴. Όταν υπάρχουν ισότιμοι δίαυλοι επικοινωνίας στη δημόσια σφαίρα¹⁵. Όταν δεν είναι σαφές «ποιος είναι το αφεντικό», δηλαδή δεν υπάρχει ανισοκατανομή στις δυνάμεις της αγοράς, του κράτους και της κοινωνίας¹⁶. Όταν λειτουργεί ως μέσο για τη διάχυση πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων «προς τα κάτω»¹⁷. Μία κοινωνία με κοινωνικό χαρακτήρα και πολιτικό πολιτισμό¹⁸. Οι τρεις τελευταίες όπως διακρίνουμε προσανατολίζουν και προς την πολιτική κοινωνία, αλλά σε αυτό θα αναφερθούμε και στη συνέχεια¹⁹.

Ενώ στην πολιτική κοινωνία αντιστοιχεί η πολιτική δράση, στην «κοινωνία των πολιτών» η κουλτούρα του civility. Αποδίδεται στον Έρασμο (1466 - 1536) που περίγραψε την πολιτισμένη συμπεριφορά των ανθρώπων, όχι αποκλειστικά μέσα από τις εκλεπτυσμένες κινήσεις του σώματος και των καλών τρόπων στις διατομικές σχέσεις (savoir vivre), αλλά

και ένας εναλλακτικός τρόπος οργάνωσης που αντιστοιχεί στην οργάνωση της κοινωνίας χωρίς την εμπλοκή της κρατικής διοίκησης. Ο εναλλακτικός αυτός τρόπος οργάνωσης (ιδιώτες / civilians μεταξύ τους) αποδίδεται στα αγγλικά με τον όρο «civil society» και προέρχεται από την λέξη «civilian». Στα ελληνικά, θα μπορούσαμε ίσως να το αποδώσουμε ως «κοινωνία ιδιωτών», όπου «ιδιώτης» (με την έννοια του civilian και όχι του citizen) αποδίδεται το άτομο ως υποκείμενο σχέσεων με άλλα άτομα δηλ. σχέσεων στις οποίες δεν εμπλέκεται το κράτος. Ωστόσο, επειδή το «κοινωνία ιδιωτών» παραπέμπει περισσότερο στην έννοια των ιδιωτικών συναλλαγών και όχι των προσωπικών σχέσεων, κρίθηκε προτιμότερη η απόδοση με τον όρο «κοινωνία των πολιτών».

¹¹ Eberly, 2000.

¹² Elshtain, 2000.

¹³ Shils, 1997.

¹⁴ Entzoni, 2000, Barber, 2007, He, 2002.

¹⁵ Edwards, 2004

¹⁶ Gellner, 1994

¹⁷ Μουζέλης, 2004.

¹⁸ Μακρυδημήτρης, 2006.

¹⁹ Όπως επισημαίνει ο Μουζέλης, χρειάζεται να σημειωθεί ότι υπάρχουν και δύο ακόμη κύριες εννοιολογήσεις, α) ως χώρος που εμπεριέχει ό,τι δεν είναι κρατικό- κυρίως τους φορείς που κατέχουν τα μέσα παραγωγής και άρα ελέγχουν το κράτος β) την κοινωνία των πολιτών ως «ενδιάμεσα στρώματα» μεταξύ «κυβερνώντων και κυβερνόμενων» (βλ. και το αντίστοιχο κεφάλαιο στο: Μουζέλης, 2018). Έχουμε, ωστόσο, την κοινή άποψη ότι η τρίτη εννοιολόγηση που βασίζεται είναι πιο δόκιμη για τον προβληματισμό που αναπτύσσω στις επόμενες σελίδες.

από τη γενικότερη συμπεριφορά προς την κοινωνία. Διευρύνεται συμπεριλαμβάνοντας τον αμοιβαίο σεβασμό, την προσήνεια, την κοινωνική εμπιστοσύνη, τις κοινωνικές αρετές κ.ά.²⁰ Καθώς δεν βρήκα κάποια αντίστοιχη μετάφραση στα ελληνικά απέδωσα το civility, ως ανθρωπιστική κοσμιότητα:

- Ως **κοσμιότητα** που συμπεριλαμβάνει εκείνες τις συμπεριφορές των ανθρώπων που ενεργούν σύμφωνα με τις κυρίαρχες αντιλήψεις περί καλής συμπεριφοράς,
- και με την προσθήκη του **ανθρωπισμού** που αναφέρεται σε αξίες ιδεώδη και ιδανικά που διαδόθηκαν σταδιακά στο δυτικό κόσμο κυρίως τα τελευταία 250 χρόνια (και αντιστοιχούν στην ποιοτική διάσταση της «κοινωνίας των πολιτών»).

1.3. Ο Τρίτος Τομέας

Σε συνάφεια με την «κοινωνία των πολιτών», το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα επινοήθηκε και νοηματοδοτήθηκε ο Τρίτος Τομέας. Μία έννοια που έχει αμερικανική καταγωγή με πρωτοπόρους τους T. Levitte και τον A. Entzoni²¹ και συμπεριλαμβάνει χαρτογραφικά τις Μη κερδοσκοπικές - Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις. Ενώ μεταγενέστερα χρησιμοποιήθηκε, θεωρώ καταχρηστικά, για να περιγράψει και μορφές οικονομικού συνεταιρισμού και άλλες οικονομικο - κοινωνικές κυρίως σχέσεις ταυτίζοντας τον με την κοινωνική οικονομία, η οποία έχει Γαλλική καταγωγή (δεν τον χρησιμοποιώ με αυτή την εκδοχή)²².

Ο Τρίτος Τομέας συνιστά έναν χώρο που απαρτίζεται από τις νομικά αναγνωρισμένες οργανώσεις του χάρτη της «κοινωνίας των πολιτών». Συμπεριλαμβάνει, με την ευρύτερη δυνατή έκταση, όλες τις Μ.Κ.Ο. που:

α) Έχουν έστω και κάποια υποτυπώδη νομική αναγνώριση. Συνιστούν δηλαδή νομικά πρόσωπα. Αυτό εξασφαλίζει σε κάποιο βαθμό τον μη περιστασιακό χαρακτήρα και διακρίνοντας τες από τις άτυπες - ανεπίσημες συσσωματώσεις φυσικών προσώπων, που έχουν συνήθως περισσότερο εφήμερους και περιστασιακούς σκοπούς.

β) Είναι ιδιωτικές, και ο έλεγχος ανήκει σε φυσικά πρόσωπα. Ιδρύονται και λειτουργούν σύμφωνα με το ιδιωτικό δίκαιο και τις σχετικές διατάξεις κάθε χώρας.

γ) Απαγορεύεται η διανομή του κέρδους, εφόσον προκύπτει, σε οποιοδήποτε μέλος ή μη μέλος της. Αποτελεί το βασικό στοιχείο διαχωρισμού από τον κερδοσκοπικό τομέα (είναι μη κερδοσκοπική).

²⁰ Μέχρι την περίοδο του Διαφωτισμού, οι έννοιες «civilisé», «cultivé» και «politéssé» χρησιμοποιούνταν εναλλακτικά για τη διακριτική συμπεριφορά που διαχώριζε τους ανθρώπους της Αυλής από τους άλλους κοινωνικά κατώτερους ανθρώπους (βλ. Elias, 1996). Τον 18ο αιώνα, οι άνω έννοιες επανανοηματοδοτούνται, συμπεριλαμβανομένου και του «ανθρωπισμού» (humanité), με αποτέλεσμα τη σταδιακή διάχυση της ανθρωπιστικής κοσμιότητας σε ολόκληρη την κοινωνία (1996: 164).

²¹ Entzoni, 1973, Levitt, 1973.

²² Βλ. Ζάννις, 2015α.

δ) Ο χαρακτήρας είναι ή εμφανίζεται να είναι κοινωνικός με την έννοια ότι λειτουργεί προς όφελος των μελών της ή της κοινωνίας ευρύτερα.

ε) Παρέχει προϊόντα ή υπηρεσίες, έμμεσα ή άμεσα, προς τρίτους ή τα μέλη της (είτε με αντίτιμο είτε δωρεάν)²³.

Οι οργανώσεις αυτές έχουν δημιουργηθεί από ιδιώτες και όχι από το κράτος βάσει της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι και σκοπός τους δεν είναι η επίτευξη κέρδους. Ορίζουν έναν χώρο ή διάσταση στις σύγχρονες κοινωνίες που οι άλλοι τομείς, η οικογένεια, το κράτος, η κερδοσκοπική δραστηριότητα και τα άτυπα δίκτυα, δεν ικανοποιούν κάποιες από τις πολυδιάστατες ανθρώπινες ανάγκες.

Συνιστά «χαρτογραφικά» το οργανωμένο σκέλος της «κοινωνίας των πολιτών», χωρίς απαραίτητα να πληρεί και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του. Στην Ελλάδα αντιστοιχούν οι εξής κύριες νομικές μορφές: Οι αστικές εταιρείες μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Αστικός Κώδικας, 78 - 107), τα κοινωφελή ιδρύματα (Α.Κ. 108 - 121) και τα σωματεία μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Α.Κ. 741 - 784). Μπορεί να απασχολούνται ορισμένα ή όλα τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτές ή να βασίζονται εν μέρει ή πλήρως στην εθελοντική εργασία.

Έχουν προταθεί διάφοροι περιγραφικοί ορισμοί για τον Τρίτο Τομέα. Όπως διέκρινε σαφώς ο T. Levitte, συμπεριλαμβάνει όλες εκείνες τις οργανώσεις που μπορεί να είναι εξαιρετικά διαφορετικές μεταξύ τους και καλύπτουν ετερογενείς ανάγκες που οι άλλοι τομείς της κοινωνίας δεν δραστηριοποιούνται αρκετά συχνά, αρκετά αποτελεσματικά ή δεν δραστηριοποιούνται καθόλου. Δηλαδή δεν μπορούν ή δεν έχουν κάποιο κίνητρο δραστηριοποίησης. Αυτές οι οργανώσεις αποκαλούνται κατά περίπτωση ως ενώσεις, σύλλογοι, εθελοντικές, κοινωνικές ή φιланθρωπικές οργανώσεις και σήμερα συνοδικά ως Μη Κυβερνητικές – Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις (στα αγγλικά non profit – nongovernmental organizations - N.P.O. και N.G.O.s. Χρησιμοποιώ και τις δύο έννοιες μαζί με τη συντομογραφία **Μ.Κ.Ο.**). Με διάφορες ονομασίες και χαρακτηριστικά δεν είναι φυσικά πρωτόγνωρες στην ιστορία.

Μπορούμε να τις διακρίνουμε από την αγροτική επανάσταση και μετά, εφόσον έχουν διακριθεί κατά κάποιο τρόπο ο κυβερνητικός (κρατικός), ο οικονομικός τομέας και η οικογένεια, και συνιστούν οργανώσεις με πιο συγκροτημένη μορφή από τις χαλαρές σχέσεις του άτυπου τομέα.

Σχεδόν όλοι μας συμμετέχουμε περισσότερο ή λιγότερο ενεργά σε κάποιες Μ.Κ.Ο., καθώς με τη συμμετοχή μας ικανοποιούμε κάποιες **ανάγκες**. Είτε είναι επιτακτικές είτε όχι, υλικές, υπηρεσίες, συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις είτε σε πεδία λήψης αποφάσεων. Από το σύλλογο του χωριού και το αθλητικό σωματείο έως συνδικάτα και τα μεγάλα φιλανθρωπικά ιδρύματα. Τα πεδία που αναπτύσσονται σήμερα είναι κυρίως τα ακόλουθα:

- Οικολογία-Προστασία χλωρίδας και πανίδας
- Πολιτιστικές δραστηριότητες
- Υγεία
- Κοινωνική Πρόνοια
- Πολιτική Προστασία (π.χ. εθελοντές πυροσβέστες, διασώστες)
- Συνηγορία (Ινστιτούτα καταναλωτών, οργανώσεις μεταναστών, συνδικαλιστικές ενώσεις)
- Κοινωνική Ανάπτυξη και Ανάπτυξη Εθελοντισμού
- Υπεράσπιση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (π.χ. αντιρατσιστικές και φεμινιστικές οργανώσεις)
- Εκπαίδευση και Έρευνα (π.χ. μη κερδοσκοπικά πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα)
- Παραγωγή έτερων συλλογικών αγαθών (προϊόντα και υπηρεσίες που παρέχουν οργανώσεις πολιτών για λογαριασμό τους)
- Τοπικές συλλογικότητες (grassroots) που δραστηριοποιούνται στο πλαίσιο της κοινότητας συμπεριλαμβάνοντας ποικίλες από τις ανωτέρω κατηγορίες.

1.4. Ορισμένες βασικές διακρίσεις

Είναι σημαντικό να προχωρήσουμε στις δύο κατηγορίες διάκρισης των Μ.Κ.Ο. που θα μας χρειαστούν στη συνέχεια:

- **Επιχειρησιακές (entrepreneurial):** Είναι αυτές που παρέχουν προϊόντα ή υπηρεσίες.
- **Συνηγορίας (advocacy):** Αυτές που παρεμβαίνουν στη δημόσια σφαίρα και αποσκοπούν στην διεκδίκηση ή την υπεράσπιση κάποιου συλλογικού ή δημόσιου αγαθού ή στην προώθηση ειδικότερων ή γενικότερων αιτημάτων.

Ο Χαρακτήρας της δράσης τους

Μία δεύτερη διάκριση σχετίζεται με το ποιούς αποσκοπούν να ωφεληθούν. Εδώ διακρίνονται σε:

- **Αμοιβαίου οφέλους (mutual benefit organizations):** Αυτές που δημιουργήθηκαν με σκοπό την ωφέλεια των μελών τους.
- **Δημοσίου οφέλους (public benefit organizations):** Αυτές που δημιουργήθηκαν για να ωφεληθούν τρίτα πρόσωπα ή την κοινωνία γενικότερα.

Παραδειγματικά: Μία οργάνωση που έχει δημιουργηθεί για την προστασία των σκύλων, αν ασχολείται μόνο με θέματα των μελών της είναι αμοιβαίου οφέλους. Αν ασχο-

²³ Ζάννις, 2013α, σ.σ. 41 - 42

λείται γενικότερα με τα συγκεκριμένα ζώα είναι δημοσίου οφέλους. Εφόσον παρέχει μόνον συγκεκριμένες υπηρεσίες (π.χ. εμβολιασμό και φύλαξη σε χώρους της) είναι επιχειρησιακή. Αν σκοπός της είναι να διαδώσει τα δικαιώματα και την υπεράσπιση τους παρεμβαίνοντας στη δημόσια σφαίρα (π.χ. με νομοθετικές πρωτοβουλίες, διαμαρτυρίες, καταγγελίες κ.λ.π.) είναι συνηγορίας.

Σε μία άλλη περίπτωση, κάποιο σωματείο ομοεθνών μεταναστών που διαβιεί στην Ελλάδα (π.χ. των Πακιστανών) είναι πρώτα από όλα αμοιβαίου οφέλους οργάνωση. Ιδρύθηκε και αποσκοπεί στο συμφέρον μόνον της συγκεκριμένης εθνότητας και όχι όλων των ξένων που ζουν στην Ελλάδα. Αν στους σκοπούς είναι η επιμόρφωση για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ή η παροχή νομικών συμβουλών τότε είναι επιχειρησιακή. Αν ο σκοπός είναι η εκπροσώπηση και υπεράσπιση των δικαιωμάτων των Πακιστανών γενικότερα είναι συνηγορίας.

Η Γ.Σ.Ε.Ε. και ο Σ.Ε.Β. είναι επίσημα αναγνωρισμένες από το κράτος τριτοβάθμιες συνδικαλιστικές Μ.Κ.Ο., εργαζομένων και εργοδοτών αντίστοιχα, και έχουν δημιουργηθεί για να προασπίσουν τα συμφέροντα των μελών τους. Είναι εύλογο να ενδιαφέρονται και γενικότερα για το όφελος της κοινωνίας, αλλά ο σκοπός τους είναι διαφορετικός. Είναι πρωτίστως συνηγορίας - αμοιβαίου οφέλους. Και φυσικά δεν είναι δημοσίου οφέλους γιατί τα συμφέροντα των εργαζομένων είναι ανταγωνιστικά με αυτά των εργοδοτών.

Σε ανάλογες ταξινομήσεις μπορούμε να κατατάξουμε όλες τις Μ.Κ.Ο. Πολλές συνδυάζουν περισσότερα από δύο χαρακτηριστικά σε ποικίλους συνδυασμούς. Όμως συνηθέστερα συνδυάζουν ένα της πρώτης με ένα της δεύτερης διάκρισης. Όπως έχει αποδειχτεί και εμπειρικά, αυτά τα κριτήρια διαμορφώνουν και τον τρόπο που συμπεριφέρονται στην κοινωνία, τις πιθανές πηγές και δυνατότητες άντλησης πόρων, την εσωτερική δομή, τον τρόπο λειτουργίας τους²⁴ κ.α.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τα ελλείμματα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και οι ανεπάρκειες της «κοινωνίας των πολιτών»

Λέγεται συχνά ότι «η αντιπροσωπευτική κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι ένα κακό πολιτικό σύστημα. Αλλά συγκριτικά με άλλα καλύτερο». Το βιβλίο που διαβάζετε δεν αφορά σε συζήτηση περί πολιτικών συστημάτων. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι «πώς το συγκεκριμένο μπορεί να αναβαθμιστεί σε λιγότερο κακό»;

Όπως λειτουργεί με τόσες παραλλαγές, όσες σχεδόν και οι χώρες που την εφαρμόζουν έτσι και η Βουλή της Κ.τ.Π., με τη μορφή που παρουσιάζεται εδώ, δεν προτείνεται ως κατάλληλη για κάθε κοινωνία. Αντίστοιχα, την εφαρμογή των αποκαλούμενων «καλών πρακτικών» μόνον άπειροι επιστήμονες και πολιτικοί υποστηρίζουν. Αυτές μας διδάσκουν για το πως κάποιες ιδέες λειτούργησαν καλά σε δεδομένο τόπο και χρόνο, αλλά πολύ σπάνια είναι δόκιμες για ακριβή αντιγραφή.

Οποιαδήποτε επιτυχημένη εφαρμογή εξαρτάται από ένα πλήθος αντιληπτών και μη παραγόντων που συνθέτουν σε κάθε περίπτωση ένα διαφορετικό ανθρώπινο οικοσύστημα²⁵. Θα ήταν σαν να αναμένουμε ότι οι σπόροι μίας πορτοκαλιάς που ευδοκίμησε στην Ελλάδα θα έχουν την ίδια επιτυχία στην έρημο ή στον Βόρειο Πόλο. Ή το μόσχευμα κάποιου δότη ότι μπορεί να λειτουργήσει με επιτυχία στον οργανισμό κάθε λήπτη.

Η Βουλή της Κ.τ.Π. εμπνεύστηκε και σχεδιάστηκε για να ανταποκριθεί στην ελληνική πραγματικότητα και να αντιμετωπίσει τις ανεπάρκειες/αποτυχίες των άλλων πυλώνων της δημοκρατίας, όπως και της ίδιας της ελληνικής «κοινωνίας των πολιτών». Καθώς δεν έχει ξεκινήσει τη λειτουργία της δεν έχουμε κάποιο εμπειρικό δεδομένο, παρά μόνον σε μία προπαρασκευαστική μορφή. Για να περιγράψουμε λοιπόν τη λογική και την αναγκαιότητά της από πού θα έπρεπε να ξεκινήσουμε; Πιστεύω από μία πολύ γενική θεώρηση των σημαντικότερων ανεπαρειών/αποτυχιών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας σε ένα κράτος δικαίου.

Ως *ανεπάρκεια/αποτυχία* αποδίδω στα ελληνικά το failure. Παρότι έχουν διαφορετικό νόημα, οι δύο μεταφράσεις αλληλοσυμπληρώνονται κατά έναν διαφωτιστικό τρόπο. Μετα-

²⁴ Βλ. αναλυτικά στο Ζάννις, 2013α

²⁵ Ανθρώπινο οικοσύστημα: Η μελέτη των χωρικών και χρονικών σχέσεων των ανθρώπων, στην έκταση που αυτές επηρεάζονται από παράγοντες επιλογής, κατανομής και προσαρμογής σε σχέση με το περιβάλλον.

Κοινωνικός Αποκλεισμός: Εισαγωγή στην Έννοια Η Κατανόηση της Διαδικασίας*

Του Παναγιώτη Ζάννη

* Ζάννης, Π. (2006), «Κοινωνικός Αποκλεισμός: Εισαγωγή στην Έννοια. Η Κατανόηση της Διαδικασίας», κεφάλαιο στο συλλογικό τόμο: *Η Ανάπτυξη Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών*, Αθήνα: Ερμής και ΕΚΕΠΙΣ, σ.σ. 4 – 27,

(Το κείμενο έχει συγγραφεί σύμφωνα με τις αρχές εκπαίδευσης ενηλίκων)

Εισαγωγή

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, παρότι είναι προσιτή στους περισσότερους από εμάς, ωστόσο είναι αρκετά σύνθετη όταν επιχειρούμε να την αναλύσουμε, αλλά και να τη χρησιμοποιήσουμε «εργαλειακά» για τις ανάγκες της επιμόρφωσης. Γιατί αφορά σ' ολόκληρο το φάσμα των κοινωνικών επιστημών, από την κοινωνική ανθρωπολογία και την πολιτική επιστήμη, μέχρι την ψυχολογία, τη νομική και την πολιτική οικονομία. Και αν υποθέσουμε ότι όλες αυτές οι επιστήμες έχουν ως ιδεατό στόχο να επινοήσουν ή να αποκωδικοποιήσουν τους τρόπους για να ευτυχήσουν οι άνθρωποι, το πρώτο βήμα δεν μπορεί να είναι άλλο, από το πώς θα μπορέσουν όλοι οι άνθρωποι να συμμετέχουν ισότιμα στην κοινωνία.

Λέξεις κλειδιά: διαφορετικότητα, διακρίσεις, κοινωνική ένταξη, κοινωνικός αποκλεισμός, ισοτιμία-ισότητα.

1.1 Η Διαφορετικότητα

Όλοι εμείς οι άνθρωποι υπαγόμαστε σε δύο διαδικασίες εξέλιξης: Της γενετικής και της πολιτισμικής. Αυτές οι δύο διαδικασίες συντελούνται παράλληλα καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής μας, πάντοτε σε αλληλεπίδραση με τις συνθήκες του περιβάλλοντος (Segall, et al, 1996).

Στην Αφρική, το μαύρο χρώμα του δέρματος των κατοίκων είναι αποτέλεσμα προσαρμογής του ανθρώπινου οργανισμού στο φυσικό περιβάλλον. Αυτό το χαρακτηριστικό παρότι είναι κοινό, δεν σημαίνει ότι οδηγεί και στην ομοιότητα μεταξύ των όλων των ανθρώπων της Αφρικής. Γιατί για κάθε άνθρωπο ξεχωριστά, η διαδικασία της **γενετικής προσαρμογής** είναι αποτέλεσμα απείρων διακλαδώσεων στη γενεαλογική αλυσίδα, με αποτέλεσμα τα φυσικά χαρακτηριστικά των μαύρων κατοίκων της Αφρικής να διαφέρουν γεωγραφικά. Οι λαοί που βρίσκονται εγγύτερα της Μεσογείου έχουν γενικά πιο ανοιχτό μαύρο χρώμα σε σχέση με τους λαούς που διαβιούν στη νοητή γραμμή του Ισημερινού. Αν εξετάσουμε και άλλα φυσιολογικά

χαρακτηριστικά θα δούμε ότι υπάρχουν και μεγάλες διαφορές που εντοπίζονται από φυλή σε φυλή. Στις άκρες αυτής της αλυσίδας ακόμα και μέσα στην ίδια οικογένεια, ανάμεσα σε αδέρφια, κάθε άνθρωπος διαφέρει στα φυσικά του χαρακτηριστικά σε σχέση με κάποιον άλλον. Με την ανάλυση του D.N.A., με τα δαχτυλικά αποτυπώματα, ακόμα και με τις διαφορές της ίριδας των ματιών, είμαστε βέβαιοι ότι **κάθε άνθρωπος διαθέτει μία, μοναδική και ανεπανάληπτη βιολογική ταυτότητα.**

Στην Ευρώπη, οι περισσότεροι άνθρωποι γίνονται χριστιανοί και όχι βουδιστές. Αυτό είναι ένα κοινό χαρακτηριστικό **πολιτισμικής προσαρμογής** των κατοίκων της Ευρώπης. Αλλά και σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές της Ευρώπης διακρίνουμε ότι κυριαρχούν ιδιαίτερα δόγματα του χριστιανισμού (καθολικοί, προτεστάντες, ορθόδοξοι κ.α.). Ακόμα και αν συγκρίνουμε δύο χριστιανούς ορθόδοξους που έχουν μεγαλώσει στον ίδιο τόπο, στην ίδια οικογένεια και με τις ίδιες αρχές από τους γονείς τους, διαπιστώνουμε διαφορές ως προς το τι πιστεύουν και με ποιον τρόπο εκδηλώνουν τη θρησκευτικότητά τους. Ο ένας αδελφός μπορεί να εμπνέεται περισσότερο από την παραβολή του «Καλού Σαμαρείτη», ενώ ο μικρότερος ίσως από τον «Άσωτο Υιό»(!). Φανταστείτε τώρα, αν συνυπολογίσουμε τις ιδιαίτερες προτιμήσεις των δύο αδελφών για τον αθλητισμό, τη μουσική, τη διασκέδαση κ.λπ. Είναι αδύνατον να αναπτύξουν την ίδια ακριβώς προσωπικότητα. Ακόμα και ένα βιβλίο που διάβασε μόνον ο ένας από τους δύο, είναι ικανό να κάνει τη διαφορά...

Σ' αυτά τα δύο παραδείγματα, οι παράγοντες που διαμορφώνουν τόσο τη φυσική όσο και την πολιτισμική προσαρμογή μας στο περιβάλλον, είναι απείρως πολυδιάστατοι. Εξαρτώνται από τη γενετική και πολιτισμική μεταβίβαση από γενιά σε γενιά και συνδιαμορφώνονται εκούσια ή ακούσια καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής μας. Οι άπειροι παράγοντες που επηρεάζουν σε διαφορετικό βαθμό καθέναν από εμάς ξεχωριστά συνιστούν και τη μοναδικότητά μας. Είναι αδύνατον να υπάρξει ένας δεύτερος πανομοιότυπος άνθρωπος σ' ολόκληρο τον κόσμο. Τόσο από βιολογικής-γενετικής άποψης, όσο και ψυχοπνευματικής συγκρότησης και συμπεριφοράς.

Όλοι οι άνθρωποι χαρακτηρίζονται από τη **μοναδικότητα και τη διαφορετικότητα της ύπαρξής τους**. Διαθέτουν μία και μοναδική παρουσία διαφορετική από τους άλλους. Αυτή η διαφορετικότητα συνεπάγεται διαφορετικές δυνατότητες, ικανότητες και δεξιότητες.. ...αλλά και διαφορετικές ανάγκες.

1.2 Οι Φυσιολογικές Διακρίσεις

«Αν εγώ έχω ύψος 1,90 cm και εσύ 1,75 cm. Ποιος είναι πιο ψηλός;» «Μα φυσικά εγώ»... Αυτονόητη απάντηση. Αν τώρα ρωτήσω «ποιος από τους δυο μας είναι ανώτερος ως άνθρωπος»; Μην ξεχνάμε ότι μας χωρίζουν 15 ολόκληρα εκατοστά! Θα απαντήσετε με το δίκιο σας ότι «αυτή είναι μία πολύ κουτή ερώτηση». Αν είναι δυνατόν να διακρίνουμε τους ανθρώπους λόγω ύψους!

Έχουμε επομένως να κάνουμε με φυσικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι μία διαφορά που γίνεται αντιληπτή απ' όλους μας. Τα διαφορετικά φυσικά χαρακτηριστικά που έχουμε, μας επιτρέπουν να κάνουμε κάποιες πράξεις και ενέργειες πιο εύκολα ή πιο αποτελεσματικά από κάποιον άλλον ή το αντίθετο. Ο ψηλός μπορεί να κατεβάσει πιο εύκολα ένα πιάτο από ένα ράφι που βρίσκεται ψηλά. Ο πιο κοντός θα μπορούσε ίσως με μεγαλύτερη προσπάθεια (πιθανόν και με τη βοήθεια από ένα σκαμπό).

Κατά συνέπεια, είναι λογικό όταν θελήσουμε να κατεβάσουμε αυτό το πιάτο για το τραπέζι μας, να απευθυνθούμε στον ψηλό φίλο της παρέας. Η επιλογή του προσώπου εξαρτάται από ένα **φυσικό γνώρισμα**, από μία **φυσική διαφορά**, που στη συγκεκριμένη περίπτωση λειτουργεί ως φυσικό συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τον πιο κοντό φίλο μας.

Αν τυχαίνει ο πιο κοντός φίλος μας να έχει την ιδιότητα του ιατρού και εμείς έχουμε ένα χρόνιο πρόβλημα πονοκεφάλου, είναι λογικό να ρωτήσουμε τον ιατρό και όχι τον ψηλό φίλο μας που δεν είναι ιατρός.

Κάνουμε μήπως κάποια διάκριση σ' αυτές τις δύο ενέργειες; Μα, φυσικά... Διακρίνουμε τους φίλους μας από κάποια αντικειμενικώς διακριτά χαρακτηριστικά ή ιδιότητες που είναι είτε φυσικά (ύψος) είτε είναι επίκτητα (η ιδιότητα του ιατρού). Δεν θα ήταν παράλογο τώρα να πιστεύουμε ότι με αυτές τις επιλογές που κάνουμε θα προσβάλλουμε τον φίλο που δεν επιλέξαμε σε κάθε περίπτωση; Δεν θα ήταν παράλογο και από την πλευρά των φίλων μας να υποθέσουν ότι εμείς θεωρούμε κάποιον ανώτερο γενικά ή πιο άξιο βάσει της επιλογής μας;

Κάθε άνθρωπος έχει ορισμένα φυσικά ή επίκτητα χαρακτηριστικά και ιδιότητες που τον διαφοροποιούν από τους άλλους. Είναι **μία λογική διάκριση** να μην επιλέξουμε έναν εργαζόμενο στον τομέα της καθαριότητας για να μας ιατρέψει

από τους πονοκεφάλους, ούτε ένα παιδί για μία πολύ κοπιαστική εργασία, αλλά ούτε και ένα άτομο με κινητικά προβλήματα στη θέση του διανομέα επιστολών.

Υπάρχουν επομένως μία σειρά από **φυσιο-λογικοί περιορισμοί ή και αποκλεισμοί** στην εκτέλεση διαφόρων πράξεων και ενεργειών που πηγάζουν από αντικειμενικά διακριτές διαφορές μεταξύ προσώπων. Είναι μία αναπόφευκτη συνέπεια της διαφορετικότητας των ανθρώπων.

1.3 Κοινωνική διαφοροποίηση και κοινωνικές διακρίσεις

«Ποιος θεωρείται γενικά πιο χρήσιμος στην κοινωνία, ένας ιατρός ή ένας εργαζόμενος στην καθαριότητα των δρόμων»; Η κοινωνία μας φαίνεται να αξιολογεί πιο θετικά τον ιατρό. Αυτή η αναγνώριση μεταφράζεται σε υψηλότερες οικονομικές αποδοχές και μεγαλύτερη εκτίμηση που απολαμβάνει από το κοινωνικό σύνολο λόγω της επαγγελματικής ιδιότητάς του. Έτσι ο ιατρός είναι γενικά πιο αποδεκτός σε μία κοινότητα, η άποψή του έχει συχνά μεγαλύτερη βαρύτητα ακόμα και για αρκετά ζητήματα εκτός του πεδίου της ιατρικής, είναι γενικά πιο εύκολα αποδεκτός σε κοσμικές εκδηλώσεις και συναναστροφές. Δεν συμβαίνει συνήθως το ίδιο με έναν εργαζόμενο στον τομέα της καθαριότητας, ακόμα και αν τυχαίνει ο τελευταίος να έχει μεγαλύτερη γενική μόρφωση και αντίληψη και να είναι πιο ευχάριστος στις συναναστροφές. Αλλά και ο ιατρός συχνά όταν αναφέρει την ιδιότητά του νιώθει υπερηφάνεια, ενώ ο εργαζόμενος στην καθαριότητα αισθάνεται άβολα ορισμένες φορές..

Αν ρωτήσουμε τον κοινωνικό περίγυρο «για ποιο λόγο» προτιμούν περισσότερο τον ιατρό, μία συχνή, λογικοφανής απάντηση είναι: «...μα ο ιατρός μπορεί να θεραπεύει ανθρώπους, λογικό δεν είναι να τον εκτιμούμε περισσότερο;» Αλλά και μία εύστοχη απάντηση θα μπορούσε να είναι « ..και ο καθαριστής δρόμων ενεργεί προληπτικά για την υγεία των ανθρώπων, έτσι ώστε να μην χρειαζόμαστε τόσο συχνά τον ιατρό». Αν και μάλλον όλοι θα συμφωνούσαν μ' αυτή την άποψη, δεν θα πάψουν να θεωρούν τον ιατρό ως πιο σημαντικό πρόσωπο....

Αυτή η **κοινωνικού τύπου διάκριση** παράγεται από τις **συλλογικές παραστάσεις**¹ που έχουμε για το ρόλο του ιατρού σε μία κοινωνία. Εξαρτάται, δηλαδή, από τις αντιλήψεις που μοιράζονται τα περισσότερα μέλη σε μία κοινωνία, αναφορικά με την ιδιότητα του ιατρού.

Αντιλαμβανόμαστε, ότι ορισμένα αντικειμενικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες των ανθρώπων κατατάσσονται, ασυνείδητα πολλές φορές, σε μία αξιολογική κλίμακα. Ποιον θεωρούμε «ανώτερο ή κατώτερο», ποιον θεωρούμε πιο σημαντικό ή πιο ασήμαντο, είναι αποτέλεσμα των συλλογικών παραστάσεων που έχει κάθε κοινωνία. Είναι αποτέλεσμα συνειδητής ή ασυνείδητης μάθησης, που αφομοιώνεται μέσα από τις διαδικασίες της **κοινωνικοποίησης**² και του **επιπολιτισμού**³.

Στο προηγούμενο παράδειγμα, αντιλαμβανόμαστε ότι η σύγκριση λαμβάνει κοινωνικά χαρακτηριστικά. Δηλαδή παρεμβαίνουν «κοινωνικές αντιλήψεις», κάποια εξωατομικώς προσδιορισμένα κριτήρια αξιολόγησης και προτίμησης. Προχωρούμε σε μία **κοινωνικής φύσης διάκριση** που βασίζεται σε χαρακτηριστικά τα οποία έχουμε ως κοινωνία αποδώσει σ' έναν ιατρό, σε σχέση με έναν υπάλληλο καθαριότητας.

Τα αξιολογικά μας κριτήρια υφίστανται σχεδόν σε κάθε έκφραση της κοινωνικότητάς μας. Επηρεάζουν γενικότερα ολόκληρο το φάσμα της προσωπικότητας, από τον τρόπο σκέψης μας, τη συμπεριφορά μας, ακόμα και την αισθητική μας. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα μετά τον Β' Π.Π. μία ελληνίδα θα έπρεπε να διαθέτει κάποια «περιττά κιλά» για να έχει επιτυχίες στο ανδρικό φύλλο. Σήμερα το πρότυπο της «όμορφης γυναίκας» είναι εντελώς διαφορετικό. Η «μόδα»

¹ «Παράσταση» είναι μία θεμελιώδης ανθρώπινη ψυχική δραστηριότητα, με την οποία ανακαλούνται και αναπαρίστανται σχήματα αντίληψης, γνώσεων, σκέψεων, πράξεων και εικόνων που έχουν δημιουργηθεί από προγενέστερες εμπειρίες ή από προηγούμενα ερεθίσματα και επιδράσεις του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, στα μέλη μίας κοινωνίας (Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου, 1992: 308)

² «Κοινωνικοποίηση» είναι η διαδικασία μάθησης που διαρκεί καθ' όλη τη διάρκεια ζωής ενός ανθρώπου και αναφέρεται στην ένταξη και στην ενσωμάτωσή του σ' ένα κοινωνικό σύνολο. Αφενός με την κοινωνικοποίησή του το άτομο αποκτά μία ιδιαίτερη θέση μέσα στο σύνολο και αφετέρου, με αυτόν τον τρόπο, γίνεται και αυτός μέρος του συνόλου και φορέας της κοινωνικής κληρονομιάς που θεμελιώνει τη συλλογική ταυτότητα (τη συναίσθηση του «εμείς») (Τσαούσης, 1996: 145-146) Δηλαδή το άτομο εντάσσεται στην κοινωνία, μέσω της αφομοίωσης του συστήματος γνώσεων, κανόνων και αξιών.

³ Επιπολιτισμός είναι μία πιο αφανής διαδικασία, συνήθως περισσότερο ασυνείδητη και έχει να κάνει με τη μάθηση και εσωτερίκευση των πολιτισμικών στοιχείων που μαθαίνει ένα άτομο μέσω της επαφής του με την κοινωνία. Για παράδειγμα, ένα παιδί μαθαίνει να μιλάει ελληνικά ως ένα ποσοστό μέσα από το δημοτικό σχολείο, αλλά διαμορφώνει την ομιλία του και μέσα από την καθημερινή επικοινωνία (βλ. Segall et al, 1996).

είναι το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αισθητικής που «επιβάλλεται» σε μία κοινωνία. Ένα ρούχο ή ένας τρόπος χτενίσματος που θεωρούμε καλόγουστο και τυγχάνει αποδοχής από την κοινωνία, μετά από πέντε χρόνια μπορεί να φανεί σ' εμάς τους ίδιους ως κακόγουστο.

Το τι είναι «αποδεκτό και τι είναι μη αποδεκτό», τι είναι «ωραίο και τι όχι», τι θεωρούμε «ηθικό και τι ανήθικο», αλλά και τι είναι «φυσιολογικό» ή «αφύσικο» πολλές φορές, ακόμα και η «επιτυχία ή αποτυχία» ενός ανθρώπου σε οποιαδήποτε έκφραση της προσωπικής και της κοινωνικής του ζωής, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα **κυρίαρχα πρότυπα και τις κυρίαρχες αξίες**⁴ που επικρατούν σε μία κοινωνία. Οι αξίες αυτές συνθέτουν και την αιτία για τη δημιουργία **κοινωνικού τύπου διακρίσεων, δηλαδή θετικών ή αρνητικών εντυπώσεων, αντιλήψεων και στάσεων που κατατάσσουν τα υποκείμενα της διάκρισης σε αξιολογικές κλίμακες.**

Κοινωνικά κριτήρια αξιολόγησης υπήρχαν σ' όλες τις κοινωνίες και σ' όλες τις εποχές⁵. Συμπεραίνουμε επομένως ότι αποτελούν ένα εγγενές χαρακτηριστικό των ανθρώπινων κοινωνιών. Ανάλογα με τα πρότυπα και τις αξίες κάθε πολιτισμού, οι άνθρωποι αξιολογούνταν, ιεραρχούνταν κοινωνικά και είχαν διαφορετική αντιμετώπιση από τους άλλους.

1.3.1 Ο «κανονικός», ο «φυσιολογικός», και ο «μέσος» άνθρωπος.

Ερώτηση: «Αυτός ο φίλος σου, ο Κώστας, τι άνθρωπος είναι»;

Απάντηση: Τι να σου πω... Ένας «κανονικός» άνθρωπος, ένας «φυσιολογικός» άνθρωπος.

Νομίζω πως όλοι μας έχουμε δώσει κάποια στιγμή μία παρόμοια απάντηση. Ενώ φαίνεται κατ' αρχάς ότι είναι πολύ αόριστη, συχνά ο άνθρωπος που μας ρωτά δεν ζητά περισσότερες διευκρινήσεις. Είναι σαν να γνωρίζουμε όλοι μας περιγραφικά, για ποιον άνθρωπο μιλάμε. Μεταβιβάζουμε, στην ουσία, έναν

⁴ Δηλαδή το ποιες αντιλήψεις μοιράζονται οι περισσότεροι πολίτες μίας κοινωνίας. Τι θεωρούν ωραίο και τι όχι, τι θεωρούν γενικά σωστό και τι λάθος κ.ο.κ.

⁵ Αυτό συνέβαινε και στις λεγόμενες «φυλετικές κοινωνίες», αυτές που θεωρούνται ως «πρωτόγονες». Ακόμα και σ' αυτές που εντοπίζεται οικονομικός εξισωτισμός, δηλαδή δεν υπήρχε άνιση διανομή του πλούτου, ορισμένα μέλη τους επιβραβεύονταν με τη μορφή εξουσιών, κοινωνικής αναγνώρισης και θαυμασμού για ορισμένα χαρακτηριστικά τους, ανάλογα με τις κυρίαρχες αξίες των κοινωνιών (βλ. Balandier, 1990, Clastres, 1992, 1999)

ολόκληρο «κατάλογο» από πληροφορίες στον συνομιλητή μας μ' έναν και μοναδικό χαρακτηρισμό.

Αν αισθανόμασταν ότι έπρεπε να δώσουμε κάποια ιδιαίτερη πληροφόρηση, όπως ότι «ο Κώστας είναι ψηλός, έχει ύψος δύο μέτρα», αυτή είναι μία πληροφορία που τον εξαιρεί από τον κανόνα του «συνηθισμένου» ανθρώπου. Αν ο Κώστας είναι τυφλός ή αν ο Κώστας είναι αρκετά πλούσιος, πολύ πιθανά θα δίνουμε και αυτές τις πληροφορίες στον φίλο μας. Αν βέβαια ο Κώστας ήταν όλα τα παραπάνω μαζί, σίγουρα δεν θα τον περιγράφαμε ως «έναν κανονικό» ή έναν συνηθισμένο άνθρωπο. Στην πραγματικότητα, οι παραπάνω πιθανές πληροφορίες δίδονται επειδή αποτελούν εξαίρεση από τον «κανόνα». Αποκλίνουν από την έννοια του «κανονικού», του «φυσιολογικού», του «μέσου», του «συνηθισμένου» ανθρώπου. Η έννοια αυτή δεν περιορίζεται μόνο στα χαρακτηριστικά ενός ανθρώπου, συμπεριλαμβάνει και ολόκληρο το φάσμα της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς του.

. Ο μέσος, ο κανονικός, ο συνηθισμένος άνθρωπος χαρακτηρίζεται και από ολόκληρο το φάσμα των αντιλήψεων, συμπεριφορών που θεωρούνται συνηθισμένες, αναμενόμενες και αποδεκτές από την πλειονότητα των πολιτών.

Ο μέσος πολίτης δεν υπάγεται στις εξαιρέσεις, αλλά στον κανόνα. Ο «μέσος έλληνας» για παράδειγμα, ένας «κανονικός» άνθρωπος, δεν είναι μουσουλμάνος, δεν είναι ομοφυλόφιλος, δεν είναι τσιγγάνος, δεν είναι άτομο με αναπηρία, αλλά δεν είναι και πολύ πλούσιος, δεν είναι υπερβολικά όμορφος, δεν είναι καθηγητής πανεπιστημίου. Ο μέσος έλληνας θεωρείται ότι είναι υγιής, δεν πετάει πέτρες σε πορείες, δεν πηγαίνει κάθε Κυριακή στην εκκλησία, ψηφίζει ένα από τα δύο μεγάλα κόμματα, αλλά και πολλά άλλα χαρακτηριστικά που δεν μας προκαλούν ιδιαίτερη εντύπωση, είτε θετική είτε αρνητική. Θεωρείται ότι έχει μία συνηθισμένη συμπεριφορά. Όσο ένας άνθρωπος αποκλίνει από το μέτρο του «κανονικού» τόσο είναι διαφορετικός, τόσο είναι «ασυνήθιστος».

Όταν συναντήσουμε έναν άνθρωπο για πρώτη φορά, αυτομάτως τίθεται σε λειτουργία ένας «μηχανισμός αξιολόγησης». Περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά, ελέγχουμε την εμφάνιση, το ντύσιμο, τον τρόπο επικοινωνίας του, τις πληροφορίες που μας αποκαλύπτει για τον εαυτό του, όπως και άλλα χαρακτηριστικά που μπορούμε να συλλέξουμε από την πρώτη επαφή μαζί του. Προχωρούμε σε μία γρήγορη αποτίμηση όλων αυτών των στοιχείων και προσαρμόζουμε ανάλογα τη στάση και την συμπεριφορά μας. Η πρωταρχική αξιολόγησή μας περιστρέφεται ανάμεσα στους εξής τρεις άξονες:

- **Η θετική απόκλιση** αφορά σ' όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που πλησιάζουν τα κυρίαρχα πρότυπα και προσεγγίζουν τις κυρίαρχες αξίες που έχουμε στο μυαλό μας.
- **Οι αρνητικές αποκλίσεις**, δηλαδή όσα χαρακτηριστικά θεωρούνται μη αποδεκτά σε μία κοινωνία και πλησιάζουν σε αρνητικά παραδείγματα που έχουμε στο μυαλό μας.
- **Μη κατατάξιμα στοιχεία:** Όταν συναντήσουμε έναν «ασυνήθιστο» άνθρωπο, ο οποίος δεν υπάγεται ούτε κατατάσσεται στα συστήματα αξιών που διαθέτουμε. Όπως για παράδειγμα, έναν άνθρωπο που προέρχεται από μία εξωτική χώρα και είναι ντυμένος με παραδοσιακή στολή. Αισθανόμαστε ότι είναι περίεργος, αλλά δεν μπορούμε να τον αξιολογήσουμε αρνητικά.

Όσο περισσότερα «θετικά» χαρακτηριστικά θεωρούμε ότι έχει ένας άνθρωπος τόσο πιθανό είναι να γίνει αποδεκτός από εμάς και τον κοινωνικό περίγυρο, όσο περισσότερα «αρνητικά» τόσο πιο πιθανό είναι να τον «αποφεύγουμε». Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι πάντοτε πρέπει να αναρωτιόμαστε «ποιοι είμαστε εμείς» που κάνουμε αυτή την αξιολόγηση. Αλλά ακόμα και αν είμαστε εμείς «ασυνήθιστοι» άνθρωποι, μπορούμε να αντιληφθούμε αν ένας άλλος άνθρωπος υπάγεται στον κανόνα ή στις εξαιρέσεις. Αν εμείς είμαστε αποφυλακισμένοι, για παράδειγμα, είναι βέβαιο ότι θα βλέπουμε διαφορετικά τους άλλους αποφυλακισμένους. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν αντιλαμβανόμαστε τι σημαίνει να είσαι αποφυλακισμένος για την υπόλοιπη κοινωνία.

Η έννοια του «μέσου», του «κανονικού» ανθρώπου, αποτελεί μία «κοινωνική κατασκευή». Δηλαδή έχει να κάνει με τις συλλογικές παραστάσεις που έχουμε για τον μέσο, τον κανονικό, τον συνηθισμένο άνθρωπο, και όχι για το ποιος είναι πραγματικά ο μέσος άνθρωπος, δηλαδή ο άνθρωπος που συναντάμε περισσότερο συχνά⁶ στην καθημερινότητά μας.

⁶ Για παράδειγμα, αν καλούμασταν να περιγράψουμε τον μέσο πολίτη στις Η.Π.Α, θα τον φανταζόμασταν λευκό, με κάποια οικονομική άνεση, αγγλοσαξωνικής καταγωγής, σχετικά συντηρητικό. Κι όμως αυτός ο άνθρωπος ανήκει στις πιο μικρές «μειονότητες» των Η.Π.Α. Ωστόσο, στις συλλογικές παραστάσεις, τόσο στις δικές μας όσο και των αμερικανικών πολιτών, είναι ο «μέσος πολίτης». Είναι η εικόνα του «αμερικανού πολίτη» που προβάλλεται στις περισσότερες αμερικάνικες ταινίες και διαφημίσεις.

1.3.2. Ο κοινωνικός στιγματισμός

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα προσώπου για το οποίο τον αξιολογεί η κοινωνία ιδιαίτερα αρνητικά. Ας υποθέσουμε ότι αυτό συμβαίνει για έναν χρήστη Ηρωίνης. Ακόμα και αν εμείς προσωπικά προχωρούμε σε διαφορετική αξιολόγηση (π.χ. θεωρούμε ότι είναι απλά άρρωστος, ότι η κοινωνία συνολικά ευθύνεται για το πρόβλημά του κ.α.) πολύ δύσκολα θα τον καλέσουμε να πει έναν καφέ μαζί μας σε μία καφετέρια. Έτσι και το αποφασίσουμε τελικά, διαισθανόμαστε μία αδιόρατη πίεση από το περιβάλλον της καφετέριας για να φύγουμε. Αυτό είναι ένα απλό παράδειγμα για να κατανοήσουμε ότι τα άτομα που αξιολογούνται ιδιαίτερα αρνητικά από την κοινωνία, οδηγούν και εμάς στο να τους αποκλείουμε από την κοινωνική ζωή μας, ακόμα και αν δεν συμφωνούμε με τις κυρίαρχες αντιλήψεις της κοινωνίας. Αντιλαμβανόμαστε ότι το άτομο αυτό ότι είναι φορέας ενός **κοινωνικού στίγματος**⁷, που έχει ως βάση ένα αντικειμενικά αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό (χρήση ηρωίνης) που θεωρείται ιδιαίτερα αρνητικό από την κοινωνία. Ακόμα και αν τη δεδομένη στιγμή που θα πάμε για καφέ δεν βιώνει στερητικό σύνδρομο και μπορεί να επικοινωνήσει απόλυτα με το περιβάλλον, πολύ δύσκολα θα του το προτείνουμε.

Διαπιστώνουμε επομένως ότι για ορισμένες κατηγορίες χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων που θεωρούνται ιδιαίτερα αρνητικές από την κοινωνία, οι φορείς αποκλείονται από τις περισσότερες διαστάσεις της κοινωνικής ζωής, ακόμα και αν το χαρακτηριστικό της «μειονεξίας» τους δεν επηρεάζει τη συμμετοχή τους (βλ. Ainley et al, 1986, Jones, et al, 1984). Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με έναν φορέα του Η.Ι.Υ., αποκλείεται κατά κανόνα από το εργασιακό του περιβάλλον ενώ όλοι μας γνωρίζουμε ότι το Αids δεν μεταδίδεται από την καθημερινή επαφή μεταξύ των ανθρώπων. Ωστόσο, ένας εργοδότης αν είχε αυτή την πληροφορία, πολύ δύσκολα θα προσλάμβανε έναν άνθρωπο με αυτό το χαρακτηριστικό.

Κοινωνικός στιγματισμός είναι η επιβολή στα άτομα της ταυτότητας του «ελαττωματικού», που καθορίζει όχι μόνο τη στάση του κοινωνικού συνόλου απέναντί τους, αλλά και της ίδιας της εικόνας που έχουν τα άτομα για τον εαυτό τους (Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου, 1992: 350). Βασικό χαρακτηριστικό των στιγματισμένων ανθρώπων είναι ότι ο κοινωνικός περίγυρος τους καταλογίζει με ευκολία και πρόσθετα αρνητικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες, πέραν του

⁷ Τα παλαιότερα χρόνια οι κατάδικοι στιγματίζονταν στα χέρια ή στο μέτωπο με πυρακτωμένα σίδερα.

γνωρίσματος για το οποίο στιγματίστηκαν. Το άτομο αυτό θεωρείται συχνά ως φορέας μίας ευρύτερης «ηθικής μόλυνσης». Έτσι σε μία κοινότητα ο εξαρτημένος από την Ηρώνη είναι ο «υπ' αριθμόν ένα ύποπτος» σε υποψία κλοπής, σε περιπτώσεις βίας, αλλά και στη διάπραξη και άλλων εγκλημάτων. Υπάγεται στην κατηγορία «συνήθης ύποπτος». Όσο πιο απλοϊκή είναι η κοινότητα στην οποία ζει, τόσο μπορεί και να κατηγορηθεί ακόμα και για φαινόμενα στα οποία δεν υφίσταται ουδεμία λογική συσχέτιση (να θεωρήσουν ότι ο «θεός τους τιμωρεί» και γι' αυτό το λόγο, για παράδειγμα, υπάρχει παρατεταμένη περίοδος λειψυδρίας)..

Όπως αντιλαμβανόμαστε, η εικόνα του μέσου, του συνηθισμένου ανθρώπου, αποτελεί έναν γενικό άξονα της κοινωνικής αξιολόγησης. Τα χαρακτηριστικά που του αποδίδουμε είναι επιλεγμένα μέσα από ένα «πολιτισμικό πρίσμα ανάλυσης». Μέσα από αυτό το πρίσμα κρίνουμε και αξιολογούμε όχι μόνο φυσικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες, αλλά και συμπεριφορές. Η επίδραση του πολιτισμού είναι τόσο έντονη που μπορεί να αξιολογήσουμε αρνητικά κάποιον άνθρωπο που δεν επιδεικνύει την «ορθή» την αναμενόμενη, συμπεριφορά⁸. Τα συστήματα αξιών του πολιτισμού σε κάθε δεδομένη κοινωνία και εποχή είναι το γενικό κριτήριο αποδοχής ενός ανθρώπου από τους συνάνθρωπούς του. Εφόσον αποκλίνει σημαντικά κάποιος από αυτό το ευρύ φάσμα αναμενόμενων και «λογικών» συμπεριφορών, τότε ο κοινωνικός περίγυρος τείνει να τον απομακρύνει και σε αρκετές περιπτώσεις να τον περιθωριοποιεί και να τον στιγματίζει.

1.4 Η οικονομική ανισότητα ως παράγοντας κοινωνικής περιθωριοποίησης.

«Ένας φτωχός άνθρωπος, ακόμα και αν δεν έχει κάποιο άλλο «αρνητικό» κοινωνικό γνώρισμα, η κοινωνία των απομονώνει ή όχι»;

Οι περισσότεροι από εμάς θα απαντούσαν ανεπιφύλακτα «ναι». Ωστόσο **ένα άτομο δεν αποκλείεται από τους άλλους επειδή έχει χαμηλά εισοδήματα. Αλλά γιατί τα εισοδήματα που έχει δεν του επιτρέπουν να συμμετέχει στον «τρόπο ζωής» των πολλών.** Για παράδειγμα, αν κάποιος διαθέτει ένα πολύ χαμηλό εισόδημα

⁸ Ένας Ιάπωνας μόλις την πρώτη στιγμή που μας γνωρίζει, μας δίνει κατευθείαν την επαγγελματική του κάρτα με τα στοιχεία, και τις ιδιότητές του. Για τον Γιαπωνέζικο πολιτισμό είναι πράξη ευγένειας, αλλά και πρακτικό ζήτημα για να γνωρίζεις ποιος είναι αυτός με τον οποίο μιλάς. Αν πράξει το ίδιο ένας Έλληνας, είναι πολύ πιθανό να τον θεωρήσουμε επιδειξιμανή, ή ότι έχει περιέργες σκοπιμότητες...

το οποίο είναι αρκετό μόνο για να καλύψει τις βασικές του ανάγκες (φαγητό, στέγαση, ρουχισμός), δεν του περισσεύουν χρήματα για να συμμετέχει σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών εκδηλώσεων. Θα υπολογίσει ότι μία επίσκεψη σε ένα φιλικό περιβάλλον προϋποθέτει κάποιο δώρο και ότι θα πρέπει να δαπανήσει κάποια χρήματα τα οποία δεν διαθέτει. Για τον ίδιο λόγο περιορίζει ή αρνείται βραδινές εξόδους και κοινωνικές εκδηλώσεις που έχουν κάποιο κόστος. Επιπλέον, θα πρέπει να διαθέτει μία «αξιοπρεπή» ενδυμασία η οποία δεν θα γίνει στόχος ειρωνικών σχολίων. Διαπιστώνουμε ότι ακόμα και οι απλές, οι συνηθισμένες κοινωνικές δραστηριότητες προϋποθέτουν κάποια χρήματα και ότι τις περισσότερες φορές το ίδιο το άτομο αυτοαποκλείεται από την κοινωνική «ζωή των πολλών», καθώς αισθάνεται μειονεκτικά (βλ. και Λεχουρίτης, 2002), γιατί δεν μπορεί να ανταποκριθεί στον τρόπο ζωής που χαρακτηρίζεται «ως συνηθισμένος» από τους άλλους. Ο άνθρωπος αυτός υπολείπεται από την εικόνα του μέσου, του συνηθισμένου πολίτη που έχουμε στο μυαλό μας.

Οι περισσότεροι θα θεωρήσουμε ότι ο αποκλεισμός αυτού του ανθρώπου από την κοινωνία είναι καθαρά οικονομικός, αλλά στην ουσία είναι πολιτισμικός. Γιατί αν οι περισσότεροι άνθρωποι είχαν ανάλογα χαμηλές οικονομικές δυνατότητες, τότε η εικόνα του «μέσου πολίτη» θα ήταν διαφορετική⁹. Όπως και το αν είσαι πλούσιος ή φτωχός, δεν έχει να κάνει μόνον με το πόσα χρήματα έχεις εσύ, αλλά και πόσα έχουν οι άλλοι γύρω σου.

Η άνιση διανομή του πλούτου στις σύγχρονες κοινωνίες διαμορφώνει τις οικονομικές ανισότητες σε μία κοινωνία και κατά συνέπεια την ανισότητα συμμετοχής στον «τρόπο ζωής των πολλών». Διαμορφώνει τη λεγόμενη «κοινωνία των δύο τρίτων». Δηλαδή την κοινωνία στην οποία ο ένας στους τρεις ανθρώπους δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να συμμετέχει στον τρόπο ζωής που θεωρείται ως συνηθισμένος.

Ιδιαίτερα στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, **η κουλτούρα του καταναλωτισμού** αποτελεί τη βάση ανάπτυξης μίας σειράς κοινωνικών αξιών και προτύπων. Διαμορφώνει σημαντικά την προσωπικότητά μας, αλλά και τους όρους της ευτυχίας μας. Το «έχειν» παρά το «είναι», χαρακτηρίζει τον «επιτυχημένο» και κατ' επέκταση τον «ευτυχισμένο» άνθρωπο.

⁹ Στην Αθήνα της δεκαετίας του 60', στις λαϊκές συνοικίες, ο μέσος, ο συνηθισμένος πολίτης που ήταν αποδεκτός ήταν αυτός που φορούσε φτωχικά, αλλά καθαρά ρούχα. Σήμερα ακόμα και στις λαϊκές συνοικίες, όποιος φοράει φτωχικά ρούχα αισθάνεται ντροπή.

Τα κοινωνικώς κατασκευασμένα «πρότυπα της ευτυχίας» συνδέονται περισσότερο με τη μάρκα του αυτοκινήτου που διαθέτουμε, το ντύσιμό μας και τα άλλα υλικά αγαθά που αποκτούμε. Αισθανόμαστε όλο και περισσότερο ότι «ολοκληρώνουμε» την ταυτότητα και την προσωπικότητά μας με την αγορά ενός αυτοκινήτου, παρά με την ανάγνωση ενός βιβλίου. Όπως επισημαίνει ο σημειολόγος Umberto Eco, “ η διαφήμιση δεν ώθησε απλά τον κόσμο να θέλει, αλλά του είπε και τι να θέλει και τι είναι καλό να θέλει» (Eco, 1997: 154)

Κατά συνέπεια, οι οικονομικές δυνατότητες που έχουμε, όχι μόνο μας επιτρέπουν να συμμετέχουμε στη ζωή των πολλών, αλλά και να «οικοδομήσουμε ένα μέρος της προσωπικότητάς μας». Μία προσωπικότητα που αισθανόμαστε ότι θα είναι περισσότερο αποδεκτή από τους άλλους. Σήμερα επομένως, οι οικονομικές δυνατότητες αποτελούν καθοριστική παράμετρο για την ενσωμάτωση μας στην κοινωνία. Αφενός μας επιτρέπουν να «χρηματοδοτήσουμε» την συμμετοχή μας στην κοινωνική ζωή, αφετέρου η καταναλωτική μας δραστηριότητα αποτελεί ένα βασικό κριτήριο αναγνώρισης και αποδοχής από τους άλλους.

1.5 Η διαδικασία αποκλεισμού ενός ανθρώπου από την κοινωνία

Όλοι μας επομένως χαρακτηριζόμαστε από μία σειρά φυσιο-λογικών χαρακτηριστικών και αντικειμενικών γνωρισμάτων και ιδιοτήτων που είναι αντιληπτά από τους άλλους ανθρώπους. Όσα απ’ αυτά υπάγονται στους «γενικούς κανόνες αξιολόγησης» που επικρατούν σε μία κοινωνία, διαμορφώνουν γενικά και την εικόνα που έχουν οι άλλοι για εμάς. Το μέγεθος και η ένταση του αποκλεισμού μας από την κοινωνία καθορίζεται από τις εξής διαστάσεις:

Στο σύνολο των γνωρισμάτων που μας χαρακτηρίζουν και θεωρούνται αρνητικά από την κοινωνία. Για παράδειγμα, ένας άνθρωπος που έχει δηλώσει ότι είναι ομοφυλόφιλος (κάτι που ακόμα θεωρείται αρνητικό χαρακτηριστικό στην ελληνική κοινωνία), αποκλείεται από αρκετούς ανθρώπους που δεν θα ήθελαν να έχουν έναν ομοφυλόφιλο στην παρέα τους ή στην εργασία τους. Αν αυτός ο άνθρωπος είναι και αποφυλακισμένος, τότε μιλάμε για δύο αρνητικά γνωρίσματα που τον χαρακτηρίζουν. Αν μπορούσαμε να τα αθροίσουμε, θα διαπιστώναμε ότι είναι ακόμα πιο δύσκολο να γίνει αποδεκτός από τους άλλους ανθρώπους.

Εξαρτάται από την ποιότητα και την ένταση της αξιολόγησης ενός γνωρίσματος από την κοινωνία. Όπως διαπιστώσαμε στην άσκηση, η κοινωνία δεν αξιολογεί θετικά ή αρνητικά με την ίδια ένταση όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματά μας. Το μέγεθος του αποκλεισμού εξαρτάται δηλαδή από το πόσο «κακό» θεωρεί η κοινωνία ένα γνώρισμα. Είναι, για παράδειγμα, περισσότερο πιθανό να κάνουμε παρέα ή να προσλάβουμε στη δουλειά μας έναν αποφυλακισμένο που κάποτε έκλεψε, παρά έναν αποφυλακισμένο για εμπόριο ναρκωτικών ουσιών.

Έχουμε να κάνουμε επομένως με δύο επίπεδα ανάλυσης:

A) Το επίπεδο του αντικειμενικού γνωρίσματος ως βάση: Τα φυσικά και τα επίκτητα χαρακτηριστικά και ιδιότητες ενός ανθρώπου (όπως φύλο, επίπεδα σωματικής και ψυχικής, υγείας, οικονομική κατάσταση, σεξουαλικές προτιμήσεις, συμπεριφορές κ.α.) που οδηγούν σε αποκλεισμό από ορισμένες προσωπικές ή κοινωνικές δραστηριότητες.

B) Το επίπεδο της υπερδομής. Δηλαδή το ποιες αντιλήψεις, πρότυπα και στάσεις που κυριαρχούν στην κοινωνία και αμβλύνουν ή μεγεθύνουν τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες για την κοινωνική συμμετοχή ενός ανθρώπου. Αυτό το επίπεδο αναφέρεται στην ουσία στο παραμορφωτικό, στο πολιτισμικό πρίσμα ανάλυσης που δημιουργείται στις συλλογικές συνειδήσεις και συντηρεί, αναπαράγει ή και εντείνει τον αποκλεισμό ατόμων και ομάδων από την κοινωνία (Ζάννης, 2002: 76).

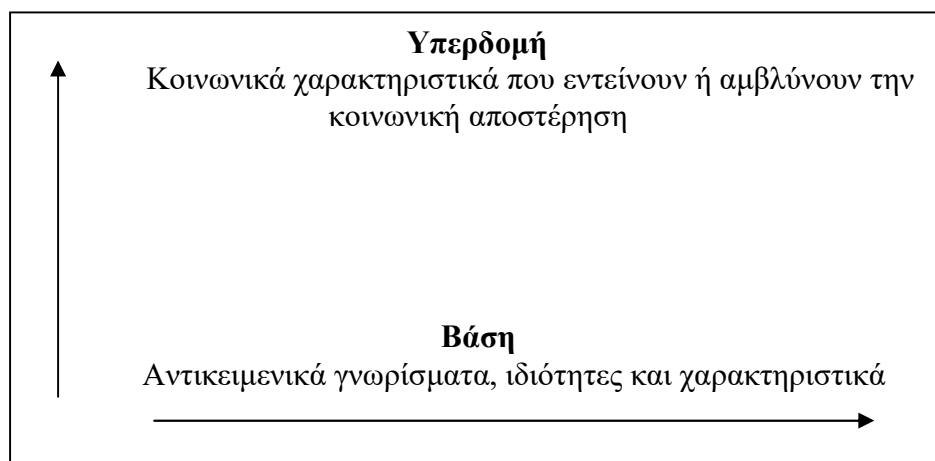
Ο συνδυασμός αυτών των δύο επιπέδων καθορίζει και το βαθμό της κοινωνικής αποστέρησης ως μία **κάθετη σχέση**, που ξεκινά από τη βάση και φτάνει στην υπερδομή.

Παράδειγμα:

ΒΑΣΗ: Ένας άνεργος δεν διαθέτει αρκετά χρήματα για να συμμετάσχει ισότιμα στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Δηλαδή η έλλειψη χρημάτων τον αποκλείει από το να αγοράσει αγαθά και υπηρεσίες, που μπορεί να αγοράσει κάποιος ο οποίος διαθέτει εργασία. Αυτό σημαίνει ότι αποκλείεται από δραστηριότητες ακριβώς λόγω της έλλειψης χρημάτων.

ΥΠΕΡΔΟΜΗ: Ο άνεργος όμως συχνά χαρακτηρίζεται και ως «τεμπέλης», «άχρηστος», «αποτυχημένος» κ.α. Αυτές είναι κοινωνικές αντιλήψεις που «χτίζονται» από την κοινωνία, σύμφωνα πάντοτε με τα κυρίαρχα πρότυπα και αξίες. Είναι χαρακτηρισμοί που μεγεθύνουν την έκταση αποκλεισμού ενός άνεργου. Γιατί, για παράδειγμα, αν ένας εργοδότης διακρίνει ότι κάποιος έχει πολύ καιρό να

δουλέψει, θα αναρωτηθεί «για ποιον λόγο»... Και είναι πιθανό να σκεφτεί τους παραπάνω «κοινωνικούς χαρακτηρισμούς» και να θεωρήσει ότι ο άνθρωπος αυτός δεν θα είναι καλός εργαζόμενος για να τον προσλάβει.

Ανάλογα με την ένταση και το είδος που βιώνει κάποιο άτομο είναι πιθανό να υπαχθεί και σε άλλες κατηγορίες αποκλεισμού. Διαμορφώνεται δηλαδή μία **οριζόντια σχέση**.

Παράδειγμα: Ένας μακροχρόνια άνεργος, ο οποίος δεν διαθέτει χρήματα για να ζήσει, είναι πιθανό να αναγκαστεί να κλέψει κάποια στιγμή. Αν τον συλλάβουν τότε «αποκτά» και άλλο ένα αρνητικό κοινωνικό γνώρισμα, πιο έντονα στιγματισμένο από αυτό του «άνεργου». Κατά συνέπεια, όταν αποφυλακιστεί, ένας εργοδότης πολύ πιο δύσκολα θα τον προσλάβει. Γιατί όχι μόνο θα σκεφτεί «μήπως δεν είναι ικανός ως εργαζόμενος», αλλά και θα διστάσει να προσλάβει «έναν κλέφτη». Ο άνθρωπος αυτός βγαίνει στο περιθώριο της κοινωνίας και είναι πλέον ακόμα πιο δύσκολο να αποκτήσει μία θέση εργασίας για να ενταχθεί στον κόσμο των «πολλών».

1.6 Η αναπαραγωγή των κοινωνικών διακρίσεων και των κοινωνικών ανισοτήτων.

Για να γίνει, επομένως, κάποιος αποδεκτός από την υπόλοιπη κοινωνία, θα πρέπει να πληροί ορισμένους όρους και κριτήρια:

- **Να μη χαρακτηρίζεται από φυσικά γνωρίσματα, ιδιότητες και συμπεριφορές που αξιολογούνται αρνητικά από την κοινωνία.**
- **Αλλά και να έχει την οικονομική δυνατότητα να συμμετέχει στον τρόπο ζωής των περισσότερων ανθρώπων.**

Οι κοινωνικές αξίες και τα κυρίαρχα πρότυπα σε μία κοινωνία, όπως και οι αρνητικές αντιλήψεις, συχνά μεταβάλλονται. Αλλά πρόκειται συνήθως για μία μακροχρόνια και πολυπαραγοντική διαδικασία. Γιατί στις περισσότερες περιπτώσεις δεν πρόκειται για μία επιφανειακή εντύπωση που εκφράζει η κοινή γνώμη, αλλά για βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις που καλλιεργούνται για αρκετά χρόνια. Και οι αντιλήψεις αυτές συντηρούνται και από άλλα χαρακτηριστικά της δομής των σύγχρονων κοινωνιών.

Καθοριστικό ρόλο για τη διατήρηση ή τη μεταβολή των προτύπων και αξιών έχει **ο τρόπος που μεταβιβάζονται οι γνώσεις και οι πληροφορίες σε μία κοινωνία.** Πριν από τριάντα χρόνια στην Ελλάδα, οι αξίες, τα πρότυπα, οι αποδεκτές συμπεριφορές και γενικότερα όλες οι κυρίαρχες αντιλήψεις «διδάσκονταν» κυρίως από την οικογένεια, το σχολείο και την εκκλησία. Σήμερα σ' αυτούς τους θεσμούς κοινωνικοποίησης θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και την τηλεόραση. Το τι είναι «σωστό» και τι λάθος, τι είναι «ανώτερο» ή «κατώτερο» διδάσκεται σήμερα με μεγαλύτερη «αποτελεσματικότητα» από τα Μ.Μ.Ε.¹⁰ παρά από το σχολείο.

Αλλά και το τι «διδασκόμαστε» δεν έχει να κάνει μόνο με τη μετάδοση της γνώσης και της πληροφορίας, αλλά και με το ποιος είναι αυτός που μας τη μεταβιβάζει. Εξαρτάται από το κύρος, την κοινωνική αναγνώριση, το πόσο πειστικά μεταβιβάζει τα μηνύματά του, αλλά και πόσο συχνά. Στις σύγχρονες κοινωνίες με τις

¹⁰ Ένα παράδειγμα για το πώς δημιουργούνται οι κοινωνικές διακρίσεις από τα Μ.Μ.Ε. θα μπορούσε να είναι το θέμα των αλβανών μεταναστών στη χώρα μας. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, μετέδιδαν περιπτώσεις εγκληματικής συμπεριφοράς των αλβανών μεταναστών. Ωστόσο, οι πληροφορίες που λαμβάναμε για τη ζωή τους στην Ελλάδα, αφορούσαν σχεδόν αποκλειστικά σε αρνητικές ειδήσεις και πολύ σπάνια σε κάποιες θετικές. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα η μεγάλη πλειονότητα των ελλήνων πολιτών να αξιολογήσει αρνητικά το αντικειμενικό γνώρισμα «αλβανός» και να γίνει στη συλλογική μας συνείδηση σχεδόν ταυτόσημο με την έννοια «εγκληματίας». Τα Μ.Μ.Ε. αξιολόγησαν ότι οι αρνητικές ειδήσεις που μετέδιδαν ήταν σημαντικές για να πληροφορούν το κοινό, αλλά διαπίστωσαν ότι και το κοινό τους ενδιαφερόταν γι' αυτές τις πληροφορίες. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των ιδιωτικών καναλιών στην Ελλάδα οδήγησε σε όλο και μεγαλύτερες υπερβολές στην ενημέρωση, με στόχο να αποσπάσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μερίδιο στην τηλεθέαση. Το αποτέλεσμα ήταν να διαμορφωθεί αρνητική εντύπωση στην κοινή γνώμη, απορρίπτοντας έναν αλβανό μετανάστη πριν ακόμα διαπιστώσουμε αν είναι «καλός άνθρωπος» ή όχι.

άπειρες πληροφορίες και γνώσεις που παράγονται κάθε δευτερόλεπτο σ' ολόκληρο τον κόσμο, τα Μ.Μ.Ε. έχουν αναγκαστικά αναλάβει το ρόλο της επιλογής και της αξιολόγησής τους, ώστε να τις διαθέσουν μαζικά στο κοινό. Λαμβάνουμε γνώση, επομένως, για ένα πολύ μικρό μέρος των ειδήσεων και πληροφοριών για πράγματα που συμβαίνουν κάθε στιγμή σ' ολόκληρο τον κόσμο. Η επιλογή τους εξαρτάται από τι θέλουμε να ακούσουμε, δηλαδή το ποιες γνώσεις και πληροφορίες είναι ενδιαφέρουσες για εμάς, αλλά και από τα ιδιαίτερα κριτήρια επιλογής αυτών που έχουν αναλάβει την ενημέρωσή μας¹¹.

Επιπλέον, η ταχύτητα της ενημέρωσης σήμερα είναι τόσο υψηλή, που συχνά δεν έχουμε τη δυνατότητα να σκεφτούμε και να αναλύσουμε τις πληροφορίες που μας παρέχονται, με αποτέλεσμα να τις δεχόμαστε σε μεγάλο βαθμό άκριτα. Έτσι, συχνά διαμορφώνουμε αντιλήψεις, στάσεις και γνώμες, χωρίς αυτές να διαμορφώνονται από την προσωπική μας εμπειρία και χωρίς να γνωρίζουμε όλες τις πλευρές και διαστάσεις της πληροφορίας που μας παρέχεται, αλλά και χωρίς να τις επεξεργαζόμαστε νοητικά για να καταλήξουμε σ' ένα λογικό συμπέρασμα.

Οι αρνητικές αντιλήψεις που διαμορφώνονται για άτομα και ομάδες στην κοινωνία έχουν συχνά και την οικονομική τους όψη. Σ' ολόκληρη την ιστορία της δουλείας διακρίνουμε ότι οι αφέντες θεωρούσαν τους δούλους ως «κατώτερους ανθρώπους», «χαμηλότερης νοημοσύνης», «βάρβαρους» κ.α. Κατά συνέπεια ήταν «φυσιολογικό να υπηρετούν τους ανώτερους αφέντες τους», και οι αφέντες ήταν «φυσιολογικό» να τους εκμεταλλεύονται....

Το ότι δεν υπάρχει ίση αντιμετώπιση της γυναίκας σε σχέση με έναν άνδρα στην αγορά εργασίας ή ότι συχνά δεν αμείβονται με το ίδιο ποσό για την ίδια εργασία, δεν έχει να κάνει μόνο με το παλαιό στερεότυπο «ότι ο άνδρας είναι πιο άξιος από μία γυναίκα», αλλά και με οικονομικές διαστάσεις. Το φεμινιστικό και το αντιρατσιστικό κίνημα που αναπτύχθηκαν τις δεκαετίες του '60 και του '70 απέδειξαν ότι αυτά τα στερεότυπα υπέκρυπταν σχέσεις οικονομικής εκμετάλλευσης.

Η κοινωνία, γενικότερα, μέσα από τους θεσμούς και μηχανισμούς κοινωνικοποίησης αναπαράγει την οικονομική ανισότητα εις βάρος των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων. Για παράδειγμα, έχει αποδειχτεί θεωρητικά και εμπειρικά ότι το σχολείο μέσα από τη λειτουργία του αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες (βλ

¹¹ Τα κριτήρια έχουν να κάνουν συχνά και με τα ιδιαίτερα συμφέροντα όσων έχουν τη δύναμη να μας μεταβιβάζουν πληροφορίες μέσα από τα Μ.Μ.Ε. Σύμφωνα με ορισμένους διανοητές, τα Μ.Μ.Ε. είναι ένας «μηχανισμός ελέγχου της σκέψης» των πολιτών (βλ. Chomsky, 1999).

ενδεικτικά Φραγκουδάκη, 1985, Μυλωνάς, Τζανή, 1988, Μάνεσης, 1996). Οι φτωχές οικογένειες πολύ πιο δύσκολα θα καταφέρουν να χρηματοδοτήσουν την εκπαίδευση των παιδιών τους, και ιδιαίτερα για σπουδές υψηλού επιπέδου, ώστε να έχουν πιθανότητες να ανελιχθούν αργότερα σε υψηλά αμειβόμενες θέσεις. Το σχολείο, όπως και άλλοι θεσμοί σε μία κοινωνία, συντηρούν και αναπαράγουν τις οικονομικές ανισότητες και δεν επιτρέπουν στους περισσότερους να κινηθούν ανοδικά στην κοινωνική πυραμίδα. Όπως σημειώνει ο Giddens: «ακόμα και σήμερα, ο πιο σίγουρος τρόπος για να γίνεις πλούσιος...είναι να γεννηθείς πλούσιος» (Giddens, 2004: 373).

1. 7 Η έννοια του Κοινωνικού αποκλεισμού

Από τις προηγούμενες παραγράφους διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά, ιδιότητες και συμπεριφορές οι οποίες κρίνονται αρνητικά από την κοινωνία, βάσει του κυρίαρχου πολιτισμικού συστήματος αξιών και έχουν ως αποτέλεσμα ορισμένα άτομα και κοινωνικές κατηγορίες να απομακρύνονται και να απομονώνονται από ποικίλες διαστάσεις της ζωής «των πολλών». Λειτουργεί δηλαδή ένας πολυσύνθετος μηχανισμός που τοποθετεί πολλούς συνανθρώπους μας στο «περιθώριο» της κοινωνίας. Η περιθωριοποίηση αυτή δεν έχει προσωρινό χαρακτήρα. Γιατί τους παρέχονται περιορισμένες δυνατότητες για να εισέλθουν ή να επανέλθουν και να ενταχθούν ισότιμα στο κοινωνικό σύνολο. Αυτό το φαινόμενο ονομάζεται «**κοινωνικός αποκλεισμός**».

Ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» προέρχεται από τη Γαλλία και εμφανίστηκε για πρώτη φορά τη δεκαετία του '60 (βλ. Πετράκη 1998). Η πατρότητα του όρου αποδίδεται στον Rene Lenoir, ο οποίος τον χρησιμοποίησε σε ένα γνωστό κείμενό του με τίτλο: "Les exclus, un francais sur dix". Πρωτοεμφανίστηκε σε μία περίοδο οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας της Γαλλίας, στην οποία ωστόσο ένα μέρος του πληθυσμού παρέμενε στο περιθώριο της κοινωνίας, αποκλεισμένο από τη διανομή του αυξανόμενου πλούτου. Την περίοδο εκείνη ο όρος «αποκλεισμός» δεν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος και αφορούσε κυρίως στο πρόβλημα της φτώχειας (Παπαδοπούλου, 2002).

Η γενίκευση της χρήσης του όρου οφείλεται σε ανώτατα στελέχη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Νούτσος, 1998) και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε επίσημο κείμενο το 1989, ύστερα από την απόφαση του Συμβουλίου των Υπουργών

Κοινωνικών Υποθέσεων, την ίδια περίοδο που υιοθετήθηκε ο Κοινωνικός Χάρτης (βλ. Καβουνίδη, 1996).

Ως έννοια, παραπέμπει στην αναπαράσταση της κοινωνίας ως ενός χώρου, στα όρια της οποίας υπάρχει μία διαχωριστική γραμμή που επιμερίζει τους πολίτες σε ενταγμένους (μέσα σ' αυτήν) ή αποκλεισμένους (έξω απ' αυτήν) (Μυλωνά και Μάνεση, 1996, Πετράκη, 1998, Παπαδοπούλου, 2002). Ο διαχωρισμός αυτός είναι νοητός. Δηλαδή δεν υπάρχουν σαφή όρια που να χαρακτηρίζουν επακριβώς ποιος θεωρείται ότι είναι μέσα και ποιος είναι απ' έξω. Ωστόσο, έχει έναν συμβολικό χαρακτήρα που υποδηλώνει ότι όσοι «βρίσκονται απ' έξω» δεν μπορούν εύκολα να εισαχθούν μέσα σ' αυτήν. Ότι υφίστανται, δηλαδή, κάποια εμπόδια που παρά τη θέλησή των ίδιων των ανθρώπων, δεν μπορούν να τα υπερπηδήσουν.

Δεν υπάρχει μία συνεκτική και ολοκληρωμένη θεωρία για τον κοινωνικό αποκλεισμό και γι' αυτό το λόγο δεν αποτελεί μία ξεχωριστή θεωρητική έννοια, αλλά αποτέλεσμα άλλων αποκλεισμών που δημιουργούνται σε επιμέρους διαστάσεις της κοινωνικής και οικονομικής ζωής (Πετράκη, 1998)

Οι τρεις άξονες λειτουργίας του κοινωνικού αποκλεισμού, σύμφωνα με τον Serge Paguam είναι οι εξής:

α) Αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων. Οι κοινωνικές ανισότητες εμφανίζονται σχεδόν σε όλες τις διαστάσεις της κοινωνικής ζωής: Σε σχέση με τη μόρφωση, το φύλο, τη φυλή, το εισόδημα, το επίπεδο διαβίωσης κ.λπ. Αποτελούν τους προσδιοριστικούς παράγοντες που είτε αποκλείουν κοινωνικές κατηγορίες και πρόσωπα, είτε τα εντάσσουν, και τα κάνουν αποδεκτά.

β) Η απώλεια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο κοινωνικός αποκλεισμός ερμηνεύεται και ως παρεμπόδιση απορρόφησης κοινωνικών και δημόσιων αγαθών. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των αποκλεισμένων κοινωνικών κατηγοριών αποτελούν τροχοπέδη όχι μόνο για την άσκηση των δικαιωμάτων αυτών, αλλά και αιτίες για την άγνοια της ύπαρξής τους. Συνεπώς δεν ασκούνται τα κατοχυρωμένα δικαιώματα, οι επιλογές και ελευθερίες που τους προσφέρονται, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που να μπορούμε να ισχυριστούμε ότι όλα αυτά έχουν απολεσθεί στην πράξη. Τα δικαιώματα υφίστανται εφόσον είναι δυνατόν να ασκηθούν χωρίς οποιουσδήποτε φραγμούς και περιορισμούς (βλ. και Room, 1992, Marshall and Bottomore, 1995, Rodger, 1995)

Γ) Η χαλάρωση και η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού. Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί και άμεση απόρροια της έλλειψης κοινωνικής συνοχής της σύγχρονης ατομοκεντρικής κοινωνίας. Όσο οι κοινωνικοί δεσμοί είναι ισχυροί τόσο πιο απίθανο είναι κάποιος να βιώσει αισθήματα κοινωνικής αποστέρησης. Η οικογένεια και τα συγγενικά δίκτυα προηγούμενων εποχών αποτελούσαν τη δικλίδα ασφαλείας ότι τα μέλη της θα προστατεύονταν στο πλαίσιό τους, θα έβρισκαν φροντίδα και υποστήριξη. Η αποβολή από αυτές ήταν στοιχείο στιγματισμού και περιθωριοποίησης, αλλά εξαρτιόταν κυρίως από το ίδιο το πρόσωπο αν ήθελε να απομακρυνθεί. Συνεπώς, το μέγεθος του κοινωνικού αποκλεισμού συναρτάται άμεσα και από το επίπεδο και την ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων, καθώς και από την ύπαρξη αλληλεγγύης που επιδρά ως προστατευτικό δίχτυ ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό (Βλ. Παπαδοπούλου, 2002).

Όπως αντιλαμβανόμαστε, η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού είναι αποτέλεσμα κοινωνικών ανισοτήτων οι οποίες είναι υπαρκτές σ' όλες τις κοινωνίες και σ' όλες τις εποχές. Το να θέτουμε ως στόχο την ισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους είναι μάλλον ουτοπικό. Η ισότητα είναι αποτέλεσμα σύγκρισης ανάμεσα σε ανθρώπους που έχουν τις ίδιες δυνατότητες και τις ίδιες ανάγκες. Πως είναι δυνατόν να αντιμετωπίσουμε ως «ίσους», ανθρώπους ανόμοιους και διαφορετικούς; Είναι σαν να συγκρίνουμε δύο αθλητές ταχύτητας, ο ένας που τρέχει με τα πόδια και ο άλλος επάνω σε αναπηρικό αμαξίδιο.

Για να υπάρξει ισότητα θα πρέπει να παραβλέψουμε τις διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους. Κατά συνέπεια, η ισότητα δεν είναι «φυσιο-λογική ως έννοια», όπως και ανάμεσα στους ανθρώπους είναι άτοπη. Η ισότητα είναι νοητή ανάμεσα σε ομοίους και όχι σε διαφορετικούς ανθρώπους.

Η έννοια της ισοτιμίας, ωστόσο βασίζεται ακριβώς στη διαφορετικότητα. Αποδεχόμαστε ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν διαφορετικής φύσης και έντασης ανάγκες, αλλά και διαφορετικές δεξιότητες, δυνατότητες και ικανότητες. Η έννοια της ισοτιμίας είναι η ρεαλιστική συναίσθηση ότι ο καθένας ξεχωριστά μπορεί να προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο εξίσου σημαντικές υπηρεσίες που ικανοποιούν διαφορετικής φύσης βιολογικές και κοινωνικές ανάγκες. Ένας χειρουργός για να πραγματοποιήσει μία λεπτή χειρουργική επέμβαση χρειάζεται και το ρεύμα για να λειτουργήσουν τα ιατρικά μηχανήματα. Δηλαδή έχει την ανάγκη των υπηρεσιών των ηλεκτρολόγων για να πετύχει στην αποστολή του... Αλλιώς δεν θα τα κατάφερνε.

Ποιες λοιπόν επαγγελματικές δεξιότητες έχει μεγαλύτερη ανάγκη ο ασθενής που χειρουργείται;

Κάθε άνθρωπος όταν βιώνει κάποιες ανεπάρκειες και φυσικούς περιορισμούς, συνήθως αναπτύσσει άλλες δεξιότητες και ταλέντα. Η έννοια της ισοτιμίας αναφέρεται στο σεβασμό απέναντι σε κάθε άνθρωπο, ο οποίος ανάλογα με τις ιδιαίτερες δυνατότητες, ικανότητες και ιδιότητες που διαθέτει συμβάλλει ή δύναται να συμβάλλει σημαντικά προς όφελος της κοινωνίας.

Η έννοια της ισοτιμίας ίσως είναι η πιο ρεαλιστική βάση για να καταπολεμήσουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό, με σεβασμό πάντοτε στη διαφορετικότητα.

Σύνοψη

Κάθε άνθρωπος έχει ορισμένα ιδιαίτερα φυσικά ή επίκτητα χαρακτηριστικά και ιδιότητες τα οποία τον διαφοροποιούν από τους άλλους, αλλά και τον ευνοούν ή τον περιορίζουν από ορισμένες φυσικές ή κοινωνικές δραστηριότητες. Πολλά χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες, όμως, αξιολογούνται θετικά ή αρνητικά από τους άλλους ανθρώπους, βάσει των γενικότερων αντιλήψεων, αξιών και προτύπων που κυριαρχούν στην κοινωνία στην οποία ζει. Ένας βασικός νοητός άξονας αξιολόγησης είναι η εικόνα που έχουμε για τον «μέσο» τον «συνηθισμένο» άνθρωπο. Όσα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και ιδιότητες αξιολογούνται ότι θεωρούνται «κατώτερα» από αυτόν τον μέσο όρο, η κοινωνία τα αξιολογεί συνήθως ως αρνητικά. Όσο πιο αρνητικά θεωρούνται, τόσο περισσότερο ο άνθρωπος-φορέας τους είναι λιγότερο αποδεκτός από τους άλλους, τόσο κοινωνία τείνει τον απομονώνει και τον περιθωριοποιεί. Ο κοινωνικός αποκλεισμός θεωρείται το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας, δηλαδή όταν κάποιος άνθρωπος περιθωριοποιείται από τους άλλους βάσει ιδιαίτερων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του, αλλά και είναι δύσκολο να επανενταχθεί ισότιμα και να γίνει αποδεκτός ξανά από τους άλλους. Είναι σαν να έχει περάσει τη νοητή γραμμή που διαχωρίζει τους «εντός» της κοινωνίας, δηλαδή αυτών που είναι γενικά αποδεκτοί από τους άλλους, και των «εκτός» της κοινωνίας, αυτών που έχουν αποκλειστεί «έξω» από αυτήν.

Η διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού είναι σύνθετη και πολυδιάστατη. Θεωρείται ως αποτέλεσμα επιμέρους κοινωνικών και οικονομικών αποκλεισμών που μπορεί να βιώνει ένας άνθρωπος και μπορεί να είναι πολύ διαφορετικής φύσης

μεταξύ τους, ωστόσο έχουν κοινή κατάληξη: Τον οδηγούν στο περιθώριο της κοινωνίας. Η αναπαραγωγή των φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού οφείλεται σε μία σειρά από θεσμούς που συντηρούν τις κοινωνικές αντιλήψεις και διαμορφώνουν πρότυπα και αξίες σε μία κοινωνία, αλλά και θέτουν εμπόδια στην απόκτηση ιδιοτήτων και νέων χαρακτηριστικών που θα τους επιτρέψουν να ενταχθούν ισότιμα στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Ειδικά στις σύγχρονες κοινωνίες που η κοινωνική αναγνώριση, η επιτυχία και η ευτυχία εξαρτάται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τις «καταναλωτικές δυνατότητες» των ανθρώπων, ο παράγοντας «φτώχεια» αποτελεί μία από τις κύριες αιτίες κοινωνικού αποκλεισμού.

Οι κατευθύνσεις για την καταπολέμηση του αποκλεισμού, από κοινωνιοκεντρική άποψη, θα πρέπει να είναι η αποδοχή της διαφορετικότητας των ανθρώπων, η ισοτιμία στην αντιμετώπισή τους, η καταπολέμηση των κοινωνικών διακρίσεων, αλλά και η παροχή ευκαιριών σ' όλους τους ανθρώπους για να συμβάλλουν ανάλογα με τις δυνατότητές τους στην κοινωνία, διεκδικώντας «το μερίδιο της ευτυχίας» που τους αντιστοιχεί.

Ο συγγραφέας

Ο Παναγιώτης Ζάννης έχει σπουδάσει Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Ανθρωπολογία και είναι Διδάκτωρ του τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Είναι ιδρυτικό μέλος και Πρόεδρος της Μ.Κ.Ο. Κοινωνικής Παρέμβασης και Σχεδιασμού «Αθηνά». Έχει δημοσιεύσει κείμενα σε επιστημονικά περιοδικά, σε συλλογικούς τόμους, καθώς και εισηγήσεις σε εγχώρια και διεθνή επιστημονικά συνέδρια και ημερίδες, και έχει διατελέσει υπεύθυνος εμπειρικών κοινωνικών ερευνών. Διδάσκει Τρίτο Τομέα, Σχεδιασμό Κοινωνικής Πολιτικής, Κοινωνιολογία, Διοίκηση Μ.Κ.Ο. και Οργανισμών Κοινωνικής Πολιτικής στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, στα Τ.Ε.Ι Μεσολογίου και Αθήνας και σε μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών. Εργάζεται παράλληλα ως επιστημονικός σύμβουλος, εμπειρογνώμονας και υπεύθυνος επιστημονικών προγραμμάτων στα ανωτέρω επιστημονικά πεδία.

Επικοινωνία: pzannis@athena-net.gr

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Ainley, S.C., et al, (eds) (1986), *The Dilemma of Difference*, Plenum Press
Balandier, G., (1990), *Πολιτική Ανθρωπολογία*, Αθήνα: Παπαζήσης
Chomsky, N. (1999), *Η Βιομηχανία Κατασκευής Υπηκόων*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος
Clastres, P. (1992), *Η Κοινωνία Ενάντια στο Κράτος*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια
Clastres, P. (1999), *Εξουσία και ελευθερία στις πρωτόγονες κοινωνίες*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος

- Eco, U., (1997), *Η Σημειολογία στην Καθημερινή Ζωή*, Αθήνα και Θεσσαλονίκη: Α. Μάλλιαρης- Παιδεία Α.Ε.
- Elias, N., (1996), *Η Διαδικασία του Πολιτισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Giddens, A. (2002), *Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg
- Jones, E.E., et al (eds) (1984), *Social Stigma. The Psychology of Marked Relationships*, Freeman and Company
- Mashall, T.H., Bottomore T., (1995), *Η Ιδιότητα του Πολίτη και Κοινωνική Τάξη*, Αθήνα: Gutenberg
- Rodger, G. (1995), "What is Special about a Social Exclusion Approach", in Rodgers et al (eds), *Social Exclusion, Rhetoric, Reality, Responses*, International Institute for Labor Studies, Geneva: ILO Publications
- Room, G. (1992), *Observatory of National Policies to Combat Social Exclusion*, Commission of the European Communities, Directorate General V, Brussels
- Segall., M., et al (1996), *Διαπολιτισμική Ψυχολογία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Ζάννης, Π., (2002), «Ο Ρόλος των Ανθρωπιστικών Οργανώσεων του Τρίτου Τομέα στην Καταπολέμηση του Κοινωνικού Αποκλεισμού», *πρακτικά του τριήμερου συνεδρίου για τον Κοινωνικό Αποκλεισμό*, Επιμορφωτικός Οργανισμός «Αθηνά», Αθήνα: Αρμός, σ.σ. 73-84
- Καβουνίδη, Τ. (1996), «Κοινωνικός Αποκλεισμός: Έννοια, Κοινοτικές Πρωτοβουλίες, Ελληνική Εμπειρία και Διλήμματα Πολιτικής», στο Δ. Καραντίνος et al (επιμ.), *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα. Κύρια Θέματα και Προσδιορισμός Προτεραιοτήτων Πολιτικής*. Τόμος Α, Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε
- Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου, (1992), Αθήνα: Gutenberg
- Λεχουρίτης, Γ., (2002), «Οι Ψυχολογικές Επιπτώσεις της Ανεργίας», *πρακτικά του τριήμερου συνεδρίου για τον Κοινωνικό Αποκλεισμό*, Επιμορφωτικός Οργανισμός «Αθηνά», Αθήνα: Αρμός, σ.σ 105-110
- Μυλωνάς, Θ., Μάνεσης, Ν. (1996), «Ο Κοινωνικός Αποκλεισμός Αρχίζει από το Σχολείο», *Διεθνές Συνέδριο: Κοινωνία των 2/3. Διαστάσεις του Σύγχρονου Κοινωνικού Προβλήματος*
- Νούτσος, Π. (1998), «Κοινωνικός Αποκλεισμός και Ανθρώπινα Δικαιώματα, στο: *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, σ.σ. 87-93
- Παπαδοπούλου, Δ., (2002), «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εισαγωγή στην Έννοια και στην Διαδικασία», *πρακτικά του τριήμερου συνεδρίου για τον Κοινωνικό Αποκλεισμό*, Επιμορφωτικός Οργανισμός «Αθηνά», Αθήνα: Αρμός, σ.σ.43-72
- Πετράκη, Γ., (1998), Κοινωνικός Αποκλεισμός. Παλαιές και Νέες Αναγνώσεις του Κοινωνικού Προβλήματος, στο: *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, σ.σ. 19-25
- Τζάνη, Μ. (1988), *Σχολική Επιτυχία. Ζήτημα Ταξικής Προέλευσης και Κουλτούρας*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη
- Τσαούσης, Δ., (1996), *Η Κοινωνία του Ανθρώπου*, Αθήνα: Gutenberg
- Φραγκουδάκη, Α. (1985), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Θεωρίες για την Κοινωνική Ανισότητα στο Σχολείο*, Αθήνα: Παπαζήσης

Τεχνικές οργάνωσης και άσκησης κοινωνικών προγραμμάτων σε τοπικό επίπεδο

(Απόσπασμα από Εκπαιδευτικό υλικό INEP του ΕΚΔΔΑ)

Παναγιώτης Ζάννης

Στόχος

Η ενότητα παρουσιάζει τη λογική σχεδιασμού και οργάνωσης κοινωνικών προγραμμάτων. Αναλύεται μία μέθοδος κοινωνικού σχεδιασμού και ορισμένα από τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται στις επιμέρους φάσεις του. Στόχος είναι εκπαιδευόμενοι να είναι γνωρίσουν τη φιλοσοφία, τις λογικές και τις βασικές τεχνικές που εφαρμόζονται για τον οργανωμένο και αποτελεσματικό σχεδιασμό κοινωνικών προγραμμάτων σε τοπικό επίπεδο.

Σύντομη περιγραφή της ενότητας

Στην ενότητα παρουσιάζεται το επιστημονικό υπόβαθρο και οι κατευθυντήριοι προσανατολισμοί για το σχεδιασμό και την οργάνωση κοινωνικών προγραμμάτων σε τοπικό επίπεδο. Δια ενός μοντέλου κοινωνικού σχεδιασμού, εξειδικεύεται σε πρακτικές και τεχνικές εφαρμογής και περιγράφονται τα βασικά εργαλεία διερεύνησης και διαχείρισης. Απώτερος σκοπός είναι, διά μίας συνοπτικής ανάλυσης, οι εκπαιδευόμενοι να είναι σε θέση να τα εφαρμόσουν σε ποικίλα κοινωνικά προγράμματα.

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Με την ολοκλήρωση της ενότητας οι συμμετέχουσες/-οντες θα:

- Γνωρίσουν τις σύγχρονες τεχνικές σχεδιασμού κοινωνικών προγραμμάτων
- κατανοήσουν τις λογικές και τις διαδικασίες εκπόνησής τους
- γνωρίσουν ορισμένα κύρια εργαλεία και τεχνικές
- αναγνωρίσουν την αναγκαιότητά τους στο σχεδιασμό κοινωνικών προγραμμάτων

Έννοιες – κλειδιά

Κοινωνικός Σχεδιασμός, κοινωνικά προγράμματα, εργαλεία ανάλυσης, σχεδιασμού και εκπόνησης, αξιολόγηση, κοινωνική λογοδοσία.

5.1 Ο κοινωνικός σχεδιασμός στην εφαρμογή κοινωνικών προγραμμάτων σε τοπικό επίπεδο

5.1.1 Από τον κρατικοκεντρισμό στον πλουραλισμό

Μία σύντομη εισαγωγή στο σχεδιασμό κοινωνικών προγραμμάτων στη σύγχρονη πραγματικότητα χρειάζεται να αναφέρεται πρωτίστως στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την κοινωνική πολιτική, όπως και τους φορείς άσκησης της.

Πριν από σαράντα χρόνια θεωρούσαμε το κράτος σχεδόν αποκλειστικά υπεύθυνο για τη χάραξη κοινωνικών πολιτικών και την εφαρμογή τους. Ενώ συμπληρωματικό, πιο περιστασιακό και «ερασιτέχνη» εταίρο, την ιδιωτική φιλανθρωπία και ιδιαίτερα την εκκλησία. Στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή κοινωνικών προγραμμάτων σήμερα οι πρακτικές και τα περιεχόμενα των εννοιών και των προσανατολισμών έχουν μεταβληθεί. Οι ανθρώπινοι και υλικοί πόροι δεν προέρχονται μόνον από το κράτος, αλλά και από ποικίλες πηγές όπως υπερεθνικούς οργανισμούς, εταιρική κοινωνική ευθύνη, τη σύγχρονη φιλανθρωπία, τον εθελοντισμό, τις Μ.Κ.Ο. κ.α.. Τα κοινωνικά προγράμματα διαπνέονται από τις νέες λογικές της συμπαραγωγής (joint production) που έχουν δικτυακό χαρακτήρα με διαφορετικά ενδιαφερόμενα μέρη να συμμετέχουν σε διάφορα στάδια, από την παραγωγή/παροχή μέχρι τη διανομή/ κατανάλωση/χρήση των αγαθών από τους αποδέκτες (Hirst, 2002, Grimshaw and Jever, 2009, Manfredi and Maffei, 2008). Από την κυβέρνηση (government) και τη διακυβέρνηση (governance) γίνεται πλέον λόγος για συνδιακυβέρνηση (co-governance) στο σχεδιασμό τους, με ποικίλα ενδιαφερόμενα μέρη που συμμετέχουν πιο ισότιμα και με οριζόντιες διαδικασίες στη λήψη αποφάσεων (Kooiman, 2003, Zimmer, 2011). Ενώ τέλος, η αποδοτικότητα, η οικονομία στους πόρους, η ουσιαστική καταλληλότητα και η συνευθύνη των πολιτών αποτελούν πλέον τους κύριους πυλώνες της μετάβασης από το κράτος πρόνοιας (welfare state) στην «κοινωνία της πρόνοιας» (welfare society), με την ευθύνη να διαμοιράζεται σε ολόκληρη την κοινωνία (βλ. ενδεικτικά Ζάννης, 2013).

Στο πλαίσιο αυτό, ανάλογα με το κοινωνικό πρόγραμμα, συμμετέχουν:

- Πολίτες και κοινωνικά δίκτυα (άτυπες ομάδες της κοινωνίας των πολιτών)
- Μη κυβερνητικές – μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (οργανωμένες εκφράσεις της κοινωνίας των πολιτών)
- Η Τοπική Αυτοδιοίκηση
- Επιχειρήσεις της αγοράς στο πλαίσιο της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης
- και οποιοδήποτε άλλοι φορείς ή πρόσωπα ενδιαφερθούν (για τους δικούς τους λόγους).

Η πιθανή σύμπραξη δεν αποσκοπεί μόνον στην αξιοποίηση και των δικών τους πόρων, αλλά και στην πολύπλευρη ενδυνάμωση του προγράμματος. Από το σχεδιασμό μέχρι και την αξιολόγηση. Σύμπραξη και δικτύωση σημαίνει:

- Πληρέστερη και αποτελεσματικότερη ανάπτυξη προγραμμάτων
- Μείωση πιθανοτήτων αποτυχίας
- Αποτελεσματικότερη παρακολούθηση (monitoring)
- Χαμηλότερο συνολικό κόστος
- Ελαχιστοποίηση φαινομένων κακοδιαχείρισης
- Διάχυση τεχνογνωσίας στους φορείς του δικτύου
- Δυνατότητα ανάπτυξης μεγάλων έργων
- Μεγαλύτερη εμπιστοσύνη (Ζάννης, 2013: 233)

5.1.2 Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση κοινωνικών προγραμμάτων

Σε αυτή τη μετεξέλιξη, ο σχεδιασμός και η υλοποίηση κοινωνικών προγραμμάτων αντιστοιχεί σε νέες λογικές. Στις παραδοσιακές, οι δημόσιες υπηρεσίες, και ιδιαίτερα οι πολιτικοί ιθύνοντες λάμβαναν σχεδόν το σύνολο των κύριων αποφάσεων: Από τη διάγνωση ενός κοινωνικού προβλήματος, το σχεδιασμό των ενεργειών, τη διοχέτευση των πόρων, την επιλογή ανθρώπινου δυναμικού, τις πρακτικές εφαρμογές, μέχρι συχνά και την αποτίμηση των αποτελεσμάτων (η έννοια της αξιολόγησης ήταν μάλλον «πιο εξεζητημένη»).

Από το τί θεωρείτο «κοινωνικό πρόβλημα» έως τις πρακτικές επηρεάζονταν έντονα – και πολλές φορές καταλυτικά – από παγιωμένες συνήθειες, τις εκάστοτε αντιλήψεις και τις επιθυμίες των πολιτικών προϊσταμένων. Όπως μάλλον θα σκεφτεί ο/η αναγνώστης/τρια «αυτά γίνονται και σήμερα». Και φυσικά δεν σημαίνει ότι οι αποφάσεις αυτές είναι κατά ανάγκη λαθεμένες, σίγουρα όμως έχουν σχεδιαστεί

περισσότερο εμπειρικά ή εθιμοτυπικά, παρά επιστημονικά. Είναι σαν το παραδοσιακό «γιατροσόφι που μπορεί και να κάνει τη δουλεία του», αλλά σίγουρα δεν μπορεί να συγκριθεί με ένα φάρμακο που συνταγογραφείται από τον κατάλληλο ιατρό μετά από προσεκτική εξέταση.

Κοινωνικός σχεδιασμός είναι η ακολουθία που εφαρμόζεται για τον επιστημονικά ορθό, αποτελεσματικό και ελέγξιμο σχεδιασμό κοινωνικών προγραμμάτων, συγκριτικά με τις παλαιότερες εμπειρικές πρακτικές ή τα «γιατροσόφια». Συμπεριλαμβάνει ένα σύνολο διεπιστημονικών λογικών και εργαλείων που προέρχονται από την κοινωνιολογία, το μάνατζμεντ επιχειρήσεων, την ψυχολογία, τη στατιστική επιστήμη, μέχρι ακόμη και τον στρατηγικό σχεδιασμό με επιρροή από τον Μακιαβέλι ίσως και τον Sun Tzu! Φυσικά, δεν θα χρειαστεί να διαβάσουμε τον Ηγεμόνα ή την Τέχνη του Πολέμου ούτε να εντυπώσουμε στα διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Όπως ανάλογα, για να κάνουμε το εμβόλιο για τη γρίπη δεν χρειάζεται να έχουμε ιδέα από μοριακή βιολογία.... Αυτό που μας ενδιαφέρει σε κάθε κοινωνικό πρόγραμμα είναι εντέλει **το αποτέλεσμα** με σκοπό την κοινωνική αλλαγή ή τη «θεραπεία» κάποιων καταστάσεων που τις κρίνουμε προβληματικές.

Υπάρχουν πολλά μοντέλα και τεχνικές κοινωνικού σχεδιασμού (βλ. ενδεικτικά Ιατρίδης, 2005) που τον διακρίνουν γενικά σε τρία στάδια: Το πρώτο είναι το στάδιο της **ανάλυσης** στο οποίο εξετάζουμε και εφαρμόζουμε τα αντίστοιχα εργαλεία διερεύνησης ενός κοινωνικού προβλήματος και των ειδικότερων πτυχών και διαστάσεων στο περιβάλλον που μας ενδιαφέρει. Το δεύτερο είναι η **πραγματοποίηση**, κατά το οποίο εφαρμόζουμε τα σχέδιά μας, παρακολουθώντας και συλλέγοντας παράλληλα τα επιμέρους δεδομένα που προκύπτουν. Και τρίτο είναι η **αξιολόγηση**, εξετάζοντας και αποτιμώντας τα αποτελέσματα της παρέμβασής μας (κάτι που συχνά εσφαλμένα θεωρείται ως συμπληρωματική ή λιγότερο σημαντική διαδικασία).

Σε όλα αυτά τα στάδια εφαρμόζονται πλείστες τεχνικές, μέθοδοι και εργαλεία. Στη συγκεκριμένη διδακτική ενότητα προτείνεται μία μέθοδος, όπως και τα εργαλεία εκείνα που ο γράφοντας θεωρεί προσιτά σε διαφορετικές επαγγελματικές ειδικεύσεις στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο¹. Σε αυτή την εκδοχή τα στάδια που θα αναφερθούμε είναι τα εξής:

¹ Το συγκεκριμένο μοντέλο έχει διασκευαστεί και διαμορφωθεί από τον γράφοντα Π. Ζάννη και συνδυάζει τις λογικές του κοινωνικού σχεδιασμού και σχετικών εργαλείων.

Ανάλυση: Είναι το στάδιο που περιγράφεται ανωτέρω και στο παρόν πόνημα συμπεριλαμβάνουμε και τη διάγνωση των κοινωνικών αναγκών.

Σχεδιασμός της υλοποίησης: Η διαδικασία σχεδιασμού της υλοποίησης και εφαρμογής του κοινωνικού προγράμματος.

Αξιολόγηση: Η απάντηση στο ερώτημα: «Πέτυχε και κατά πόσον το πρόγραμμα»; Με αμέσως επόμενο ερώτημα το «γιατί»; Υπάρχουν ποικίλα μοντέλα ανάλογα με το τί επιλέγουμε να μετρήσουμε και να αποτιμήσουμε. Σε αυτό το στάδιο προσθέσουμε και πρακτικές διάδοσης και απόδειξης των αποτελεσμάτων σε τρίτους.

Αυτό που χρειάζεται να έχουμε υπόψη σε κάθε κοινωνικό πρόγραμμα είναι η λογική υλοποίησης των έργων. Απαιτείται να ακολουθεί τη φορά του βέλους και όχι την αντίστροφη:

- Το αποτέλεσμα μετράει...
- Το αποτέλεσμα είναι αυτό που καθορίζει και τους τρόπους για να επιτύχουμε
- Ορίζει και τις αποδοτικές μορφές σύνθεσης των πόρων που διαθέτουμε
- Καθορίζει επίσης τους ανθρώπινους και υλικούς πόρους που είναι αναγκαίοι

5.1.3 Η διάγνωση των κοινωνικών αναγκών

Θα μπορούσαμε να γράψουμε τόμους για να διερευνήσουμε διεξοδικά «τί είναι «κοινωνικό πρόβλημα» και ποια θεωρούμε ότι «πρέπει» να είναι η «θεραπεία» του. Φυσικά, θα επιχειρήσουμε να αποφύγουμε στο παρόν τη σχετική συζήτηση και να απλοποιήσουμε το ερώτημα.

«Πρόβλημα» είναι αυτό που αντιλαμβανόμαστε ως τέτοιο. Αυτό στην ιατρική μπορεί να θεωρείται ένα κρυολόγημα, στην ψυχολογία η σχέση μεταξύ δύο ανθρώπων, σε ένα κτίριο η μεγάλη κατανάλωση ενέργειας κ.α. Περισσότερο σύνθετο είναι όταν αφορά μία μεγάλη κατηγορία ανθρώπων. Ο κοινωνικός σχεδιαστής θα αναρωτηθεί μεταξύ άλλων: «Γιατί είναι πρόβλημα»; «Πώς και κατά πόσον επηρεάζει τη ζωή των ανθρώπων»; «Τι πρέπει να κάνουμε πρακτικά για να το αντιμετωπίσουμε»;

Οι πηγές πληροφόρησης για τη διάγνωση είναι πολλαπλές, αλλά θα χρειαστεί να είμαστε προσεκτικοί για την επιστημονική τους καταλληλότητα και επάρκεια. Για παράδειγμα, αν υπάρχουν υψηλά επίπεδα νεανικής παραβατικότητας σε κάποιον δήμο, το να πάρουμε συνέντευξη από έναν περαστικό νεαρό ή τον αστυνομικό

διευθυντή της περιοχής δεν αποτελεί διάγνωση του προβλήματος. Τα εργαλεία που χρησιμοποιούμε είναι αυτά των κοινωνικών επιστημών. Ενδεικτικά:

Έρευνα γραφείου (έρευνα σε βιβλιογραφικά δεδομένα, στατιστικά δεδομένα, πηγές ιντερνέτ κλπ). Εμπειρική έρευνα πεδίου (επιστημονικά επιλεγμένο αντιπροσωπευτικό δείγμα) με συνεντεύξεις, ερωτηματολόγια κ.λ.π. Διερεύνηση σε ομάδες εστιασμένου στατιστικού ενδιαφέροντος (focus groups), δηλαδή συζητήσεις με επιλεγμένα πρόσωπα από τις κοινωνικές κατηγορίες που μας ενδιαφέρει να διερευνήσουμε, όπως και άλλα εργαλεία και τεχνικές. Αυτές οι εργασίες απαιτούν τη σχετική ειδικευση γιατί δεν είναι καθόλου σπάνιο να κάνουμε λάθος διάγνωση επειδή δεν ακολουθήσαμε τις επιστημονικές μεθόδους.

Από τη στιγμή που θα καταλήξουμε ότι κάποια κοινωνική κατάσταση συνιστά πρόβλημα, επιδιώκουμε την αλλαγή της. Τι είδους αλλαγή και με ποιον τρόπο; Εδώ θα χρειαστεί ίσως να μεταβάλλουμε και λίγο τον τρόπο που σκεφτόμαστε. Γινόμαστε πλέον πολύ πρακτικοί έως... «πολύ πεζοί». Και χρειάζεται να έχουμε υπόψη ότι το να αντιλαμβανόμαστε πλήρως ένα πρόβλημα δεν σημαίνει και ότι μπορούμε να το επιλύσουμε. Επίσης, σχεδόν ως αξίωμα, χρειάζεται να έχουμε κατά νου ότι οι περιορισμοί που θα συναντήσουμε θα είναι σχεδόν πάντοτε περισσότεροι από τις δυνατότητές μας. Γι' αυτό τα μεγαλεπήβολα σχέδια κάποιας μεγάλης κοινωνικής αλλαγής, ας παραμένουν συνήθως ως επιθυμία.. Αυτό που στοχεύουμε είναι το εφικτό.

Επίσης, όσο σημαντικό και αν είναι το έργο μας δεν πρόκειται ούτε να συμφωνήσουν ούτε να μας βοηθήσουν όλοι σε αυτό. Μάλιστα κάποιοι θα προσπαθήσουν και να μας υπονομεύσουν. Προβλήματα θα βρεθούν μπροστά μας που ούτε καν τα είχαμε διανοηθεί. Τα ανωτέρω δεν αναφέρονται ούτε για να αποθαρρύνουν ούτε για να περιορίσουν τη δημιουργική μας βούληση, αλλά για να έχουμε υπόψη ότι κάθε όραμα κοινωνικής αλλαγής χρειάζεται πεζά - ρεαλιστικά βήματα, αλλιώς ελλοχεύει τουλάχιστον ο κίνδυνος της απογοήτευσης. Η δημιουργικότητα και η φαντασία χρειάζεται να διοχετεύεται μέσα από δημιουργικά κανάλια, τα οποία κατασκευάζονται και αυτά πλήρως ορθολογιστικά και «πεζά». Ο κοινωνικός σχεδιασμός για την κοινωνική αλλαγή ή την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων χρειάζεται ευγενή κίνητρα, αλλά και «πεζές» διαδικασίες. Η λέξη-κλειδί είναι ο «ρεαλισμός».

5.1.4 Το κοινωνικό πρόγραμμα ως έργο

Τι είναι «έργο»; **«Έργο είναι ένα σύστημα από επιμέρους ενέργειες με ένα σαφές και ολοκληρωμένο αποτέλεσμα».** Ως «σύστημα» εννοούμε ότι οι απαιτούμενες επιμέρους ενέργειες είναι αλληλοεξαρτώμενες, αλληλοεπηρεαζόμενες και εκλαμβάνονται συνδυαστικά μεταξύ τους. Για λόγους χρησιμότητας θα αντικαταστήσουμε στο παρόν κείμενο τον όρο «κοινωνικό πρόγραμμα» με τον όρο **έργο**.

Ένα έργο μπορεί να αφορά τη δημιουργία ενός παιδικού σταθμού, δράσεις ευαισθητοποίησης για τις συνέπειες του καπνίσματος, την οργάνωση μιας πολιτιστικής εκδήλωσης για τη συλλογή χρημάτων, αλλά και πολύ μικρότερα όπως π.χ. τη διανομή ενημερωτικών φυλλαδίων σε περαστικούς, την προετοιμασία μιας ομιλίας κ.ά. Όλα αυτά είναι έργα που οφείλουν να αποσκοπούν σε κάποιο σαφές και ολοκληρωμένο αποτέλεσμα. Αν και διαφέρουν σε σημασία, έκταση, χρόνο, προϋπολογισμό, σκοπούς (κ.α.) η λογική της υλοποίησης είναι στην ουσία πάντοτε η ίδια. Χρειάζονται κάποιοι πόροι (ανθρώπινοι και υλικοί), χρονικό διάστημα και προσδιορισμός του προσδοκώμενου αποτελέσματος.

Καταρχήν χρειάζεται να έχουμε κατά νου τα εξής:

- Επάρκεια σε ανθρώπινους και υλικούς πόρους: Με τον όρο άνθρωποι πόροι δεν εννοούμε μόνον τον αριθμό των ατόμων, αλλά και τις απαραίτητες ικανότητες και δεξιότητες που χρειάζεται να διαθέτουν, όπως και τις δυνατότητες συνεργασίας μεταξύ τους.
- Δυνητικοί πόροι: Διερεύνηση της δυνατότητας να αντληθούν πρόσθετοι πόροι από διαφορετικές πηγές (π.χ. χορηγίες, επιδοτήσεις κτλ.) με σκοπό είτε την οικονομία σε ιδίους πόρους ή τον εμπλουτισμό τους για ένα αρτιότερο αποτέλεσμα.
- Δυνατότητες δικτύωσης και συνεργασίας: Σε κάθε περίπτωση επιχειρούμε να αξιοποιήσουμε πιθανά δίκτυα συνεργασίας, φορείς ή άτομα που μπορούν να συμβάλουν σε διάφορες πτυχές του έργου.
- Χρονικοί περιορισμοί: Τα χρονικά περιθώρια που τίθενται για την ολοκλήρωση του έργου.

5.1.5 Τα στάδια: Η Ανάλυση

Τα δεδομένα του έργου: Προσδιορίζονται εξ αρχής οι βασικές απαιτήσεις και οι

περιορισμοί. Για παράδειγμα, ο προϋπολογισμός, τα χρονικά όρια υλοποίησης και λοιπές άλλες υποχρεώσεις, περιορισμοί και δυνατότητες πρέπει να τίθενται με σαφήνεια εκ των προτέρων. Συχνά στη χώρα μας δεν συμβαίνει αυτό και αρκετά από τα δεδομένα του έργου παραμένουν ασαφή (πχ. ξεκίνα και θα δούμε τελικά πόσα χρήματα θα έχουμε). Ήδη από τη φράση στην παρένθεση έχουμε δημιουργήσει μια αοριστία. Χρειάζεται σαφήνεια ως προς τα βασικά δεδομένα, αλλιώς εκκινούμε καλλιεργώντας συνθήκες και πιθανότητες σφάλματος. Πρέπει να γνωρίζουμε τί διαθέτουμε (ανθρώπινο δυναμικό, οικονομικούς πόρους κ.α.) και όχι να ελπίζουμε ότι αυτό «θα ταχτοποιηθεί στην πορεία». Συνήθως όσοι χρησιμοποιούν τέτοιες εκφράσεις δεν έχουν γνώση και εμπειρία υλοποίησης έργων και δημιουργούν προβλήματα σε αυτούς που έχουν

. Κάθε ορθός σχεδιασμός εκκινεί με ήδη σαφείς και εξασφαλισμένους πόρους που ανταποκρίνονται στις κύριες όψεις και λειτουργίες του έργου. Πρόσθετοι, που ενδέχεται να έχουμε αργότερα, μπορούν να το εμπλουτίσουν όχι όμως να τους εκλαμβάνουμε ως δεδομένους. Ο κοινωνικός σχεδιασμός, γενικότερα δεν αφήνει πράγματα στην τύχη, εκτός και αν συμβεί κάτι εντελώς απρόοπτο (π.χ. μία φυσική καταστροφή).

Κατόπιν, μελετούμε περιπτώσεις δημιουργίας ανάλογων έργων, το βαθμό επιτυχίας τους, και τα ζητήματα που προέκυψαν κατά την υλοποίησή τους. Αλλά πρέπει να είμαστε πάντοτε και προσεκτικοί στη αντιγραφή και εφαρμογή των αποκαλούμενων «καλών πρακτικών». Η μελέτη τους μας διδάσκει τι πήγε καλά σε δεδομένο χρόνο, τόπο, πόρους κ.α.. Που φυσικά σε κάθε περίπτωση διαφέρουν. Άρα οι καλές και οι κακές πρακτικές μας δίνουν ιδέες και μας κάνουν σοφότερους. Όχι για να αντιγράψουμε και να εφαρμόσουμε κάποιες από αυτές χωρίς έλεγχο.

Κατόπιν της ανωτέρω διερεύνησης έχουμε γνώση του πλαισίου και τις δυνατότητες υλοποίησης του έργου. Στη συνέχεια προσδιορίζουμε το αποτέλεσμα στο οποίο στοχεύουμε. Το αποτέλεσμα δεν είναι κάτι αφηρημένο, αλλά όσο γίνεται πιο *σαφές*. Για παράδειγμα, αν σχεδιάζουμε μια δράση ευαισθητοποίησης για τις συνέπειες του καπνίσματος στους νέους θα πρέπει να προσδιορίσουμε και τον ακριβή μας στόχο. *Πώς εννοούμε την ευαισθητοποίηση πρακτικά; Τι στόχους θέτουμε; Πόσους νέους θα ευαισθητοποιήσουμε; Πώς θα μετρήσουμε και θα αποδείξουμε την επιτυχία μας;* Σε κάθε περίπτωση χρειάζεται να είμαστε σαφείς και όχι αόριστοι στους στόχους που θα θέσουμε, καθώς από το αποτέλεσμα θα κριθούμε αν πετύχαμε ή όχι από την προσπάθεια που κάναμε.

5.1.6 Ανάλυση των συνθηκών και της κουλτούρας του περιβάλλοντος υλοποίησης

Ας φανταστούμε τον οργανισμό μας ή την ομάδα έργου σαν μία κουκκίδα σε έναν γεωγραφικό χάρτη. Γύρω του υφίσταται ένα κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και γενικότερα πολιτισμικό περιβάλλον. Θεσμοί, αντιλήψεις, αξίες, τυπικοί και άτυποι κοινωνικοί κανόνες. Αυτοί είναι που συνδιαμορφώνουν και τους όρους ή τους κανόνες «του παιχνιδιού» που χρειάζεται να λάβουμε πολύ σοβαρά υπόψη. Ενδέχεται να το παρεμποδίσουν, μπορεί όμως και διά αυτών να αντλήσουμε πρόσθετους υλικούς και ανθρώπινους πόρους και να συμβάλουν καθοριστικά στην επιτυχία μας, όπως και να συναλλαχθούμε με άλλους παράγοντες που δραστηριοποιούνται στο ίδιο περιβάλλον (π.χ. πολίτες, επιχειρήσεις, άλλοι οργανισμοί κλπ).

Η ερώτηση κλειδί είναι: Κατά πόσον το έργο ταιριάζει με τις αντιλήψεις, νοοτροπίες και γενικότερα με τις κουλτούρες του περιβάλλοντος; Δηλαδή είναι γόνιμο ή ώριμο για να δεχτεί αυτό έργο και με τη μορφή που επιθυμούμε; Για παράδειγμα, είναι πολύ πιο δύσκολο να πείσουμε τον πληθυσμό να αλλάξει αντιλήψεις για την οπλοφορία στην Κρήτη παρά στη Μακεδονία... Ή σε μία τουριστική τοποθεσία είναι πιο δύσκολο να δεχτούν τη δημιουργία ενός κέντρου φιλοξενίας προσφύγων. Αν το αντιστοιχούσαμε με την καλλιέργεια κάποιου φυτού, άλλα χωράφια είναι πιο γόνιμα και άλλα πιο «αφιλόξενα». Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με τα ανθρώπινα οικοσυστήματα.

5.1.7 Εντοπισμός και διερεύνηση των πιθανών ενδιαφερόμενων μερών (stakeholders)

5.1.7.1 Ως ενδιαφερόμενα μέρη ορίζουμε πρόσωπα ή οργανισμούς που ενδιαφέρονται άμεσα ή έμμεσα για το έργο μας.¹⁹ Αυτοί μπορεί να είναι τοπικοί σύλλογοι, η εκκλησία (κ.ά.) που δραστηριοποιούνται στο περιβάλλον που έχουμε προηγουμένως αναλύσει. Ανάλογα με τη φύση και τους σκοπούς του έργου μας μπορεί να ενδιαφέρονται για διαφορετικές όψεις και πτυχές του. Επίσης, τα ενδιαφερόμενα μέρη μπορεί να ελέγχουν υλικούς και άυλους πόρους που μπορεί να μας είναι ιδιαίτερα χρήσιμοι. Η ανάλυσή τους είναι επομένως καθοριστικής σημασίας για την υλοποίηση του έργου. Το θέλουν ή όχι; Ας μην ξεχνάμε ότι τα ενδιαφερόμενα μέρη επηρεάζουν και άλλους παράγοντες στην περιοχή, όπως και

διαμορφώνουν τις αντιλήψεις του περιβάλλοντος. Άρα χρειάζεται πρωτίστως να αξιολογήσουμε τη στάση και το βαθμό της επιρροής τους ως προς την επιτυχία του συγκεκριμένου έργου.

Ένα κλασσικό εργαλείο ανάλυσης είναι το μοντέλο «πρίγκιπας»². Μία απλοποιημένη μορφή του είναι η εξής: Καταγράφουμε σε μία πρώτη στήλη όλα τα πιθανά ενδιαφερόμενα μέρη. Κατόπιν τα διερευνούμε ως προς τη στάση (θέση) απέναντι στο έργο μας, τη δύναμη (την ισχύ) που έχουν για να το επηρεάσουν και, τέλος, το κατά πόσον κρίνουν ότι είναι σημαντικό να ασχοληθούν με αυτό (προτεραιότητα). Ο τρόπος διερεύνησης μπορεί να είναι πολύ απλός, όπως μία συνέντευξη με τους ιθύνοντες φορέων, συλλογικοτήτων ή μεμονωμένων ατόμων. Ανάλογα με το περιβάλλον υλοποίησης, μπορεί να είναι ο δήμαρχος, η αντιπολίτευση, ο παπάς της ενορίας, οι μαγαζάτορες της περιοχής, οι γονείς των παιδιών του γειτονικού σχολείου κ.α.

Ανάλογα με τις απόψεις τους και τον τρόπο που τις εκφράζουν αξιολογούμε τις τρεις ανωτέρω μεταβλητές χρησιμοποιώντας μία κλίμακα μέτρησης/αξιολόγησης. Για παράδειγμα, από -5...0...+5. Με πλην την αξιολογούμε όταν αυτή είναι αρνητική, με 0 ουδέτερη, και με συν θετική. Με +5 είναι απόλυτα θετική, με -5 απόλυτα αρνητική. Φυσικά είναι διαθέσιμες και οι ενδιάμεσες διαβαθμίσεις. Το πρόσημο το χρησιμοποιούμε μόνον στην αξιολόγηση της θέσης τους. Την ισχύ που έχουν για να την προωθήσουν αυτή τη θέση την αξιολογούμε από μη σημαντική (+1) έως πολύ σημαντική (+5). Με την ανάλογη κλίμακα βαθμολογούμε το πόσο σημαντικό είναι να ασχοληθούν με το έργο μας (προτεραιότητα). Το αποτέλεσμα του πολλαπλασιασμού τους είναι η δύναμη της επιρροής κάθε ενδιαφερόμενου μέρους στο έργο μας:

$$\text{ΙΣΧΥΣ} \times \text{ΘΕΣΗ} \times \text{ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ} = \text{ΕΠΙΡΡΟΗ}$$

Ενδεικτικά, μία τέτοια ανάλυση συνοψίζεται στον παρακάτω πίνακα:

² Πήρε το όνομά του από το κλασσικό έργο του Μακιαβέλι «Ο πρίγκιπας».

Ενδιαφερόμενο Μέρος				
	ΘΕΣΗ	ΙΣΧΥΣ	ΠΡΟΤΑΙΡΕΟΤΗΤΑ	ΕΠΙΡΡΟΗ
A	+2	2	2	+8
B	+4	3	1	+12
Γ	-3	4	5	-60
Δ	+5	3	5	+75
E	-2	2	1	-4

Πίνακας 1

Σε κάθε περίπτωση θα διακρίνουμε κατά πόσον τα ενδιαφερόμενα μέρη ξεχωριστά, αλλά και συνολικά, είναι υπέρ ή κατά της υλοποίησης του έργου, όπως και το πόσο ένθερμοι είναι. Οι βαθμοί αυτοί φυσικά πρέπει να εκλαμβάνονται ως δείκτες κατά προσέγγιση, καθώς είναι σύνθετο να προσδιοριστούν με πολύ μεγαλύτερη ακρίβεια. Όπως για παράδειγμα με μία value network ανάλυση³.

Για να εξετάσουμε τις πιθανότητες επιτυχίας υλοποίησης χρησιμοποιούμε τον ακόλουθο τύπο:

$$\begin{array}{lcl}
 \text{Συνολικό άθροισμα των θετικών επιρροών} & 8+12+75 & 95 \\
 \hline
 \text{Συνολικό άθροισμα όλων των επιρροών} & 8+12+60+75+4 & 159 \\
 \text{(θετικών και αρνητικών χωρίς πρόσημο)} & &
 \end{array}
 = \frac{\quad}{\quad} = \frac{95}{159} = 0,59$$

Το αποτέλεσμα διαβάζεται και ως πενήντα εννέα εκατοστά. Στην προκειμένη περίπτωση ως 59% πιθανότητες αποδοχής του έργου από τα ενδιαφερόμενα μέρη. Είναι ένας δείκτης που μας δείχνει κατά πόσον είναι γόνιμο το κοινωνικό περιβάλλον. Η χρησιμότητα αυτού του αυτού του πίνακα είναι όμως μεγαλύτερη από αυτή την κατά προσέγγιση ανάλυση.

Ας υποθέσουμε ότι ένα ενδιαφερόμενο μέρος (π.χ. ο παπάς της κοινότητας που θέλουμε να αναπτύξουμε τον ξενώνα για τους πρόσφυγες) αξιολογήθηκε με τα εξής: Η θέση του +1, η ισχύς του +2, και η προτεραιότητα να ασχοληθεί +2.

³ Βλ. σχετικά Ζάννης, Π. (2015), *Εκπαιδευτικό Υλικό για το επαγγελματικό περίγραμμα του Συμβούλου Υποστήριξης της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας*, Ε.Κ.Κ.Ε.

Σύμφωνα με το μοντέλο πρίγκιπας η συνολική του επιρροή είναι +4. Τι χρειάζεται για να την αυξήσουμε, άρα να αυξήσουμε ανάλογα και τις πιθανότητες επιτυχίας του έργου;

Αν καταφέρναμε να αποκτήσει λίγο πιο θετική θέση (π.χ. +2) τότε η συνολική του επιρροή θα ήταν +8. Άρα θα τον είχαμε πιο σημαντικό «σύμμαχό μας». Από τη συνάντηση μαζί του διακρίνουμε ποιες είναι κάποιες ανάγκες του και γενικότερα. Αν μπορούσαμε να τις ικανοποιήσουμε ή αν του εξηγούσαμε περισσότερο για την αναγκαιότητα του έργου μήπως τα καταφέρναμε να γίνει πιο θετικός; Αυτή είναι στην ουσία και η μεγαλύτερη αξία του συγκεκριμένου μοντέλου. «Διαβάζουμε» τις ανάγκες των ενδιαφερόμενων μερών και αποσκοπούμε να τις ικανοποιήσουμε με σκοπό να γίνουν πιο στενοί «σύμμαχοι» ή λιγότερο «εχθροί» μας.

Ο γενικός κανόνας που πρέπει να έχουμε στο μυαλό είναι ο εξής: *Χρειάζεται να ανταποκρινόμαστε στις δικές τους ανάγκες, για να ανταποκριθούν στις δικές μας.* Για αυτό χρειάζεται διαύγεια σκέψης και όχι προκαταλήψεις. Δεν αναρωτιόμαστε *τί θα έπρεπε ή τι νομίζουμε* ότι χρειάζονται από εμάς. Σημασία έχει *τί χρειάζονται πραγματικά*. Αναρίθμητες πρωτοβουλίες, πάσης φύσεως και μορφής, αποτυγχάνουν καθημερινά γιατί οι συντελεστές τους *νόμιζαν* ότι τα ενδιαφερόμενα μέρη χρειάζονταν κάτι, ενώ στην πραγματικότητα ήθελαν κάτι άλλο.

5.1.7.2. Μετά τη διερεύνηση σχεδιάζουμε και έναν πίνακα ανάλυσης των χαρακτηριστικών των ενδιαφερόμενων μερών. Οι ερωτήσεις είναι: *Ποια είναι τα πιθανά ενδιαφερόμενα μέρη; Τι τους ενδιαφέρει από το έργο μας; Τι θα μπορούσαν να χρειαστούν από εμάς; Τι μπορούμε να προσφέρουμε σε καθένα από αυτά; Ποιες είναι οι προσδοκίες τους; Πώς θα επιθυμούσαν να συμπεριφερόμαστε εμείς σε αυτά;* Στην ουσία αναφερόμαστε σε μία καταγραφή που μπορεί να μας είναι χρήσιμη σε αυτό όπως και σε επόμενα προγράμματα. Το κύριο εργαλείο που χρησιμοποιούμε για να καταλογοποιήσουμε και να αναλύσουμε τα ενδιαφερόμενα μέρη είναι το stakeholder analysis, που στην πιο απλή μορφή του είναι ένας πίνακας στον οποίο καταγράφονται τα ενδιαφερόμενα μέρη και γιατί τα χρειαζόμαστε (βλ. πίνακα):

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΕΝΑ ΜΕΡΗ	Τι μπορούν να μας προσφέρουν;					
	Προμήθεια πρώτων υλών	Προβολή -διαφήμιση	Αγορά προϊόντων	Συμβουλευτική ή καθοδήγηση	Δωρεές	Δικτύωση με άλλους παράγοντες
A	*					
B				*		
Γ			*			*
Δ					*	
Ε		*	*			*

Πίνακας 2

6.4. Τα συμπεράσματα από το στάδιο της ανάλυσης

Από το στάδιο της ανάλυσης διεξάγουμε τα εξής συμπεράσματα:

- Πόσο γόνιμο είναι το περιβάλλον για το έργο μας;
- Ποιοι είναι «σύμμαχοι» και ποιοι «εχθροί» μας από τα ενδιαφερόμενα μέρη;
- Τι πόρους ελέγχει το κάθε ένα από αυτά;
- Από τους «συμμάχους» ποιους θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε για συνεργασία στο σχεδιασμό της υλοποίησης;

Με όρους στρατηγικής έχουμε φτιάξει ένα χάρτη του «πεδίου μάχης». Έχουμε αναλύσει τις συνθήκες, έχουμε διακρίνει τους πιθανούς «συμμάχους» και τους «εχθρούς» μας, όπως και τα χαρακτηριστικά και τη δύναμή τους. Γνωρίζουμε πλέον πολύ καλύτερα τί προσαρμογές ότι χρειάζεται να γίνουν στα σχέδιά μας για να αυξηθούν οι πιθανότητες επιτυχίας. Βάσει αυτών των διαγνώσεων πλέον δεν σχεδιάζουμε το κοινωνικό έργο σχεδόν στην τύχη ... αλλά με γνώση του πεδίου υλοποίησης.

5.2 Ο σχεδιασμός υλοποίησης

Αν το στάδιο της ανάλυσης δεν ολοκληρωθεί διεξοδικά είναι βέβαιο ότι θα αντιμετωπίσουμε προβλήματα κατά την υλοποίηση, με σοβαρό το ενδεχόμενο αποτυχίας. Πλέον εισερχόμαστε στο στάδιο του σχεδιασμού της και ενσωματώνουμε λογικές και εργαλεία της διοίκησης έργου. Κατά τον κοινωνικό σχεδιασμό ακολουθούμε ενδεικτικά τα παρακάτω βήματα:

α) *Πρώτη διερεύνηση της υλοποίησης*

Κάθε στόχος ή αποτέλεσμα μπορεί να πραγματοποιηθεί με εναλλακτικούς τρόπους. Ο συντονιστής της ομάδας έργου ξεκινά τη διερεύνηση, συνήθως με τη μέθοδο του καταιγισμού ιδεών (brainstorming), καταγράφοντας τις ιδέες που φαίνονται καλές και φροντίζοντας ώστε να μην ξεφεύγουν από το πλαίσιο του έργου. Μια ιδέα που φαίνεται καλή θα πρέπει να αναλύεται ώστε να διασυνδέεται με το υπόλοιπο έργο. Ενδεικτικές διευκρινιστικές ερωτήσεις:

- Τι θα πετύχουμε με αυτό;
- Πώς θα μπορούσαμε να το υλοποιήσουμε;
- Είναι μέσα στις δυνατότητές μας;

β) Μέθοδος ανάλυσης S.W.O.T.

Εφόσον καταλήξουμε σε κάποιες γενικές ιδέες που μας φαίνονται καλές, τις αξιολογούμε κατά σειρά και τις εξετάζουμε με τη μέθοδο ανάλυσης S.W.O.T. για να εντοπίσουμε τα δυνατά σημεία, τις αδυναμίες, τις ευκαιρίες που προσφέρουν, αλλά και τους πιθανούς κινδύνους και τα προβλήματα που μπορεί να παρουσιαστούν.

STRENGTHS	WEAKNESSES
OPPORTUNITIES	THREATS

Εικόνα 1: Ο πίνακας S.W.O.T.

γ) Στάδιο ελέγχου

Στη συνέχεια εισερχόμαστε το στάδιο του ελέγχου (ανατροφοδότηση). Πρακτικά, εξετάζουμε αν κάθε συγκεκριμένη ιδέα είναι συμβατή με το στάδιο της

ανάλυσης: Είναι μέσα στις απαιτήσεις και τους περιορισμούς του έργου; Κατά πόσον εντάσσεται αρμονικά στην κουλτούρα του συγκεκριμένου περιβάλλοντος υλοποίησης; Ανταποκρίνεται στις προσδοκίες των ενδιαφερόμενων μερών; κ.ο.κ. Αν οι απαντήσεις μας είναι θετικές, τότε δεν έχουμε ξεφύγει από τους στόχους και τα ευρήματα του σταδίου της ανάλυσης. Αν όχι, χρειάζεται να επανεξετάσουμε τη συγκεκριμένη ιδέα, να την τροποποιήσουμε ή να επιλέξουμε κάποια άλλη.

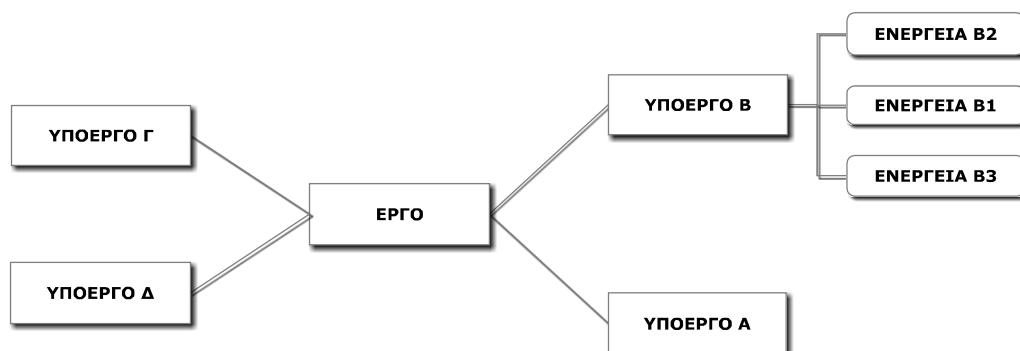
δ) Συγκρότηση της κεντρικής ιδέας

Εφόσον έχουμε καταλήξει επιτυχώς σε μία κεντρική ιδέα, συντάσσουμε περίληψη αυτής και των κύριων πτυχών της σε μία συνοπτική έκθεση και την μοιράζουμε σε όλα τα μέλη της ομάδας έργου.

ε) Επιμερισμός και διάκριση υποέργων

Προκειμένου να μην χαθούμε σε χαοτικές ενέργειες και ασύνδετες πράξεις, εφαρμόζουμε αρχικά τη μέθοδο mind map, την οποία σχεδιάζουμε ως εξής: Σε ένα πλαίσιο κειμένου αναφέρουμε τον τίτλο του έργου. Στη συνέχεια το επιμερίζουμε σε υποέργα. Κάθε υποέργο έχει έναν σαφή επιμέρους σκοπό, ενώ όλα μαζί συνθέτουν το συνολικό. Ανάλογα, κάθε υποέργο μπορεί να επιμεριστεί σε άλλα υποέργα και αυτά σε επιμέρους ενέργειες κ.ο.κ.

Το σχήμα mind map αναπτύσσεται από το κέντρο προς την περιφέρεια (βλ. επόμενο σχήμα). Ενδεικτικά, στο υποέργο Β αντιστοιχούν και οι αντίστοιχες ενέργειες. Το ίδιο πράττουμε και για κάθε υποέργο. Σε καθένα από τα κουτάκια αναγράφουμε ονομαστικά ποιο είναι το αντικείμενο του έργου, του υποέργου ή της ενέργειας.

Εικόνα 2 Mind Map

Με αυτόν τον τρόπο έχουμε και *οπτικά* απλωμένες μπροστά μας τις συνολικές εργασίες που απαιτούνται, ενταγμένες σε αυτοτελή σύνολα. Και φυσικά μπορούμε να κάνουμε προσαρμογές ή αλλαγές μέχρι να μείνουμε ικανοποιημένοι και να έχουμε καλύψει κάθε πτυχή του έργου.

Στ) Δημιουργία πρώτου γενικού χρονοδιαγράμματος υλοποίησης

Στη συνέχεια εντάσσουμε τα υποέργα και τις ενέργειες σε έναν πίνακα που είναι και το χρονοδιάγραμμα της υλοποίησης. Το πιο γνωστό εργαλείο είναι ο πίνακας Gantt.

			Start	End	Duration	% Complete	2015	
							March	April
1	ΥΠΟΕΡΓΟ Γ		11/3/2015	21/4/2015	30			
2	ΥΠΟΕΡΓΟ Δ		4/3/2015	14/4/2015	30			
3	ΥΠΟΕΡΓΟ Β		1/3/2015	21/4/2015	37			
3.1	ΕΝΕΡΓΕΙΑ Β2		1/3/2015	21/4/2015	37			
3.2	ΕΝΕΡΓΕΙΑ Β1		1/3/2015	19/3/2015	14			
3.3	ΕΝΕΡΓΕΙΑ Β3		14/3/2015	21/4/2015	27			
4	ΥΠΟΕΡΓΟ Α		1/3/2015	11/4/2015	30			

Εικόνα 3 Ο πίνακας Gantt

Σε αυτό καταγράφουμε την έναρξη κάθε υποέργου, τη διάρκειά του και την ημερομηνία ολοκλήρωσής του. Μετά τον αρχικό σχεδιασμό μπορούμε φυσικά να τροποποιήσουμε τη διάρκεια, την έναρξη ή τη λήξη κάθε χρονικής περιόδου.

Αυτό που μας προσφέρει ο πίνακας είναι ότι σε κάθε δεδομένη χρονική στιγμή γνωρίζουμε την πρόοδο κάθε υποέργου και έχουμε τον έλεγχο προόδου του συνολικού προγράμματος.

ζ) Καταμερισμός εργασιών

Ανάλογα με τους χρόνους και την ειδίκευση των μελών της ομάδας κατανέμονται οι επιμέρους εργασίες (στο ανωτέρω σχήμα καταγράφουμε ποιος είναι υπεύθυνος σε καθεμία). Για παράδειγμα, στο υποέργο Β και στην ενέργεια γ,

υπεύθυνος για την εκτύπωση ενός φυλλαδίου είναι ο Παναγιώτης. Έτσι γνωρίζουν όλοι στην ομάδα έργου, χωρίς τις λέξεις «ξέχασα» - «δεν το είχα αναλάβει εγώ», και άλλα που έχουμε ακούσει όλοι μας, ποιος είναι υπεύθυνος και σε τί χρόνους για κάποια ενέργεια. Αποφεύγονται έτσι μία σειρά από ανώφελες παρεξηγήσεις.

η) Δημιουργία προσομοίωσης

Εφόσον έχει ολοκληρωθεί η ανωτέρω διαδικασία, ο συντονιστής της ομάδας εφαρμόζει τεχνικές προσομοίωσης. Η ομάδα προσπαθεί να φανταστεί ότι υλοποιεί το έργο και κάθε μέλος τις δικές του ενέργειες. Η προσομοίωση είναι μία βιωματική άσκηση. Αν για παράδειγμα ένα υποέργο είναι μία ομιλία σε ένα αμφιθέατρο, υποδυόμαστε ότι τη διοργανώνουμε πραγματικά, σαν μία θεατρική πρόβα. Σε αυτή θα διαπιστώσουμε με βεβαιότητα λάθη οργάνωσης, επικάλυψης αρμοδιοτήτων κ.α.. Ανεπάρκειες που εμφανίζονται κατά την προσομοίωση που αν δεν την κάναμε θα γίνονταν φανερές στην υλοποίηση (π.χ. ποιος θα γεμίζει με νερό στα ποτήρια των ομιλητών;). Νομίζω ότι όλοι μας έχουμε παραβρεθεί σε συνέδρια με τέτοιου τύπου ανεπάρκειες που ο κοινωνικός σχεδιαστής θα συμπεράινε «ερασιτεχνισμό»...

θ) Τελική έκθεση

Η τελική έκθεση συμπεριλαμβάνει πλέον ολόκληρο τον κοινωνικό σχεδιασμό και τη διαχείριση του έργου: τους σκοπούς, τα υποέργα και την κατανομή εργασιών, τα πρόσωπα που θα ασχοληθούν και τα επιμέρους χρονοδιαγράμματα.

Κατόπιν εκκινεί η πραγματοποίηση και όλα τα μέλη της ομάδας έχουν γνώση του χρονοδιαγράμματος και τις αρμοδιότητες καθενός σε κάθε φάση ανάπτυξής του. Φυσικά, μπορούν να γίνουν παρεμβάσεις ανάλογα με τις ανάγκες και τα προβλήματα που συναντάμε. Γνωρίζουμε και εκτιμούμε όμως και τις συνέπειες κάθε επιμέρους αλλαγής στο συνολικό χρονοδιάγραμμα.

5.3 Η αξιολόγηση

Σε αυτό το στάδιο μπορούμε να εξετάσουμε ποικίλες πτυχές και διαστάσεις του έργου που σχεδιάσαμε. Εντοπίσουμε τα σφάλματα και τις αιτίες τους, όπως και

να αποτιμούμε το βαθμό επίτευξης των στόχων που θέσαμε. Η αξιολόγηση δεν μας κάνει μόνον «σοφότερους», αλλά δείχνει και σε ποικίλα ενδιαφερόμενα μέρη τί προσφέρει το έργο μας. Φυσικά, αξιολόγηση μπορεί να πραγματοποιηθεί σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή, όπως και κατά τη διάρκεια της υλοποίησης για να εξετάσουμε κάθε δεδομένη στιγμή πόσο πετυχημένη είναι μέχρι τότε η πρόοδός μας.

Η τελική αξιολόγηση κατά την ολοκλήρωση του προγράμματος είναι η πιο σημαντική. Πετύχαμε τους στόχους που θέσαμε; Και πως μπορούμε να το τεκμηριώσουμε αυτό;

Υπάρχουν διάφορα μοντέλα αξιολόγησης. Μια γενική κατηγοριοποίηση των κυριότερων είναι η εξής:

- *Εκροής (Outcome Model)*: Δίδεται έμφαση στη γενική αξιολόγηση των αποτελεσμάτων. Το κεντρικό ερώτημα που τίθεται είναι: *Ποια είναι τα αποτελέσματα και οι εκροές, συνυπολογίζοντας και τις παράπλευρες συνέπειες;*
- *Επίτευξης Σκοπού (Goal Attainment)*: Η προσέγγιση επικεντρώνεται στον βαθμό που ένα έργο, προϊόν ή διαδικασία είναι επιτυχής. Το κύριο ερώτημα που απαντάται είναι: *Έχει πετύχει τους στόχους που έχουν τεθεί;*
- *Ανταπόκρισης (Responsive Approach)*: Οι αξιολογητές καλούνται να εξετάσουν και να συλλέξουν πληροφορίες για την απήχηση ενός έργου σε διαφορετικά κοινά και ενδιαφερόμενα μέρη. Η κύρια διερεύνηση είναι: *Ποια είναι η εικόνα/ άποψη που έχουν σχηματίσει διαφορετικοί άνθρωποι;*
- *Ανάλυσης Συστήματος (system analysis)*: Σχέση μεταβλητών του οικοσυστήματος και της επιρροής των ενδιαφερόμενων μερών.
- *Περιγραφικό ή ποιοτικό*: Παρακολούθηση και καταγραφή της υλοποίησης ενός προγράμματος.

Στην παρούσα ενότητα, επιλέχθηκαν διαδεδομένοι τρόποι που συμπεριλαμβάνουν όψεις της αξιολόγησης μαζί και απόδειξης των πεπραγμένων σε ποικίλα ενδιαφερόμενα μέρη.

5.3.1 Κοινωνική λογιστική και κοινωνικός έλεγχος (Social Accounting and Auditing)

Ως κοινωνική λογιστική ορίζεται ως η συστηματική ανάλυση των επιδράσεων στην κοινότητα ή στα ενδιαφερόμενα μέρη με τη συμβολή των ίδιων των ενδιαφερόμενων μερών.⁴ Το τελικό αποτέλεσμα είναι η σύνταξη έκθεσης που περιγράφει επακριβώς ποιο είναι το κοινωνικό όφελος που προέκυψε από την υλοποίηση κάποιου έργου. Παρ' ότι υπάρχει τάση αποτίμησης των αποτελεσμάτων με οικονομικούς όρους, στην πραγματικότητα χρησιμοποιούνται πρωτίστως ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα που αποδεικνύουν αν ένα έργο πέτυχε τον κοινωνικό σκοπό και είχε ευεργετικές κοινωνικές συνέπειες.⁵ Ενδεικτικά: *Πόσοι άνθρωποι ωφελήθηκαν; Ποιες είναι οι ευεργετικές συνέπειες για το περιβάλλον; Ποια στοιχεία δείχνουν ότι αντιμετωπίστηκε με επιτυχία ένα κοινωνικό πρόβλημα;*

Συγκεντρώνονται όλες οι σχετικές πληροφορίες και παρουσιάζονται σε μια συνοπτική έκθεση. Στη συνέχεια ελέγχονται από επιτροπή αμερόληπτων ατόμων, η οποία πιστοποιεί ότι η έκθεση βασίστηκε σε πληροφορίες που συλλέχθηκαν και ερμηνεύθηκαν σωστά. Ως εκ τούτου αποτελεί μια πραγματική αντανάκλαση του τι συνέβη. Αυτή η επιτροπή εκδίδει τη Δήλωση Κοινωνικού Ελέγχου. Ο εγκεκριμένος Κοινωνικός Απολογισμός στη συνέχεια διατίθεται στο κοινό και η ομάδα έργου μπορεί να προβεί σε περιληπτική έκδοσή του ώστε να ενημερώσει τα ενδιαφερόμενα μέρη. Οι επαληθευμένοι Κοινωνικοί Απολογισμοί θα δώσουν μια σαφή εικόνα του τί έχει επιτευχθεί, πόσο έχει κοστίσει και πώς εκλαμβάνουν τα πεπραγμένα τα ενδιαφερόμενα μέρη. Υπάρχουν διάφορες μορφές κοινωνικών απολογισμών, αλλά δεν έχει επικρατήσει κάποια συγκεκριμένη φόρμα.

5.3.2. Η κοινωνική επιστροφή της επένδυσης (Social Return of Investment - SROI)

Το μοντέλο SROI αποτελεί ένα ευρέως αποδεκτό μοντέλο, το οποίο στο πλαίσιο ενός κοινωνικού απολογισμού αποδεικνύει ότι από ένα έργο έχει παραχθεί προστιθέμενη κοινωνική αξία. Όπως ένα έργο αποτιμάται με οικονομικούς όρους για το αν δημιούργησε οικονομική αξία ή υπεραξία (ήταν κερδοφόρο) ένα έργο μπορεί να αποτιμηθεί και πάλι με οικονομικούς όρους για το αν δημιούργησε κοινωνική αξία και αν ήταν τελικά «κοινωνικά επικερδές».

Υπολογίζεται τόσο από την πλευρά του κόστους όσο και των αποτελεσμάτων, υπολογισμένα με μονεταριστικούς όρους (π.χ. σε ευρώ ή δολάρια). Αυτό σημαίνει ότι

⁴ Pearce, J., Kay, A., *Social Accounting and Audit: The Manual*, Social Audit Network, 2005.

⁵ Zappalà, G., Lyons, M., 2009.

ακόμα και μη οικονομικές εισροές (π.χ. εθελοντική εργασία) εκφράζονται σε νομισματική αξία. Το ίδιο ακριβώς και οι εκροές (τα αποτελέσματα) που συμπεριλαμβάνουν τόσο οικονομικές όσο και κοινωνικές, πολιτισμικές, πολιτικές και οικολογικές πτυχές.

Η κεντρική ερώτηση που πρέπει να απαντηθεί είναι: *Με ένα ευρώ επένδυσης πόσα ευρώ προκύπτουν ως κοινωνική αξία;* Με αυτόν τον τρόπο υπολογίζεται η κοινωνική αξία που προκύπτει βάσει του τύπου:

$$\text{Δείκτης SROI} = \frac{\text{Αξία των κοινωνικών εκροών (ωφελημάτων)}}{\text{Αξία της αρχικής επένδυσης}}$$

Σε κάθε περίπτωση το μέτρο σύγκρισης είναι οι ανάλογες τιμές σε μια συγκεκριμένη αγορά. Λιγότερο έως πολύ σπάνια συναντώνται και άλλα μοντέλα, αλλά αυτά ενδιαφέρουν περισσότερο τις κερδοσκοπικές επιχειρήσεις στο πλαίσιο της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης.⁶

Βιβλιογραφικές αναφορές και προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Alkin, M.C., Christie, C.A., (2004): «An evaluation theory tree». in M.C. Alkin (ed.), *Evaluation roots*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, p.p. 12-15.
- Andreasen, A.R., (1995): *Marketing Social Change: Changing Behavior to Promote Health, Social Development, and the Environment*, Jossey-Bass.
- Cobb, A., (2011): *Leading Project Teams: The Basics of Project Management and Team Leadership*, London: Kooiman, J. (2003), *Governing as Governance*, London: Sage
- Kooiman, J. (2003), *Governing as Governance*, London: Sage

⁶ Η Κοινωνική Καθαρή Παρούσα Αξία – *Social Net Present Value (SNPV)* και το Κοινωνικό Εσωτερικό Ποσοστό Απόδοσης – *Social Internal Rate of Return (SIRR)* χρησιμοποιούνται ουσιαστικά για να ερμηνεύσουν το γεγονός ότι οι κοινωνικές επιχειρήσεις και ο μη κερδοσκοπικός τομέας δημιουργούν κοινωνική αξία. Μέχρι στιγμής ήταν αρκετά δύσκολος ο υπολογισμός με οικονομικούς όρους της κοινωνικής αξίας που δημιουργείται.

Η μέθοδος της Κοινωνικής Καθαρής Παρούσας Αξίας – *Social Net Present Value (SNPV)* θεωρεί ότι μια κοινωνική επένδυση αξίζει όσο το άθροισμα όλων των αναμενόμενων χρηματοροών που προκύπτουν από την ανάληψή της προεξοφλημένες με ένα κατάλληλο κοινωνικό επιτόκιο.

Η μέθοδος του Κοινωνικού Εσωτερικού Ποσοστού Απόδοσης – *Social Internal Rate of Return (SIRR)* είναι η πραγματική κοινωνικο-οικονομική απόδοση που η κοινωνική επένδυση θα αποδώσει καθ' όλη τη διάρκειά της ή αλλιώς το προεξοφλητικό επιτόκιο, όπου η Κοινωνική Καθαρή παρούσα Αξία είναι ίση με το μηδέν.

- Koppell, G.S. (2003), *The Politics of Quasi Government: Hybrid Organizations and the Control of Public Policy*, New York: Cambridge University Press.
- Krueger, R.A., (1994), *Focus Groups*, 2nd edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publishers.
- Lefebvre, R.C., (2013): *Social marketing and social change: Strategies and tools for improving health, well-being and the environment*. San Francisco: Jossey-Bass
- Lencioni, P., (2012): *The Advantage: Why Organizational Health Trumps Everything Else In Business*, San Francisco: Josey Bass publishers
- Lynch-Cerullo, K., Cooney, K., (2011): “Moving from Outputs to Outcomes: A Review of the Evolution of Performance Measurement in the Human Service Nonprofit Sector”, *Administration in Social Work*, 35 (4), 364-388
- Manfredi, F. and Maffei, M. (2008). “Co-governance and Co-production: From the Social Enterprise towards the Public-Private Co-enterprise”, in: S. Osborne (ed.) *The Third Sector in Europe. Prospects and Challenges*, Abingdon: Routledge
- Meredith, R., Samuel, J., (2008): *Project Management: A Managerial Approach*, 7th edition, Wiley
- Patton, M.Q. (2002): *Qualitative research and evaluation methods*, Thousand Oaks, CA: Sage
- Robbins, S., Judge, T., (2011): *Οργανωσιακή συμπεριφορά. Βασικές έννοιες και σύγχρονες προσεγγίσεις*, Αθήνα: Κριτική
- Zimmer, A. (2011), “Third Sector-Government Relationships”, in: R. Taylor, (ed.), *Third Sector Research*, New York: Springer
- Ζάννης, Π. (2006), «Μη Κυβερνητικές - Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις: Οργανωσιακή Συμπεριφορά, Κοινωνικός Σχεδιασμός και Κοινωνική Παρέμβαση», κεφάλαιο στον συλλογικό τόμο Αφουξενίδης και Κ. Συρακούλης (επιμ.): *Διαχείριση Έργων σε Μ.Κ.Ο.*, Λάρισα: Προπομπός, σ.σ. 57-66
- Ζάννης, Π. (2013), *Δημοκρατία και Κοινωνική Πολιτική σε Μετάβαση. Ο Τρίτος Τομέας: Μία Γενική Θεωρία*, Αθήνα: Παπαζήσης,
- Ζάννης, Π. (2015), *Εκπαιδευτικό Υλικό για το επαγγελματικό περίγραμμα του Συμβούλου Υποστήριξης της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας*, Ε.Κ.Κ.Ε.
- Ιατρίδης, Δ., (1990): *Σχεδιασμός Κοινωνικής Πολιτικής. Θεωρία και Πράξη του Κοινωνικού Σχεδιασμού*, Αθήνα: Gutenberg.
- Ιατρίδης, Δ., (2005): *Οργανισμοί Κοινωνικής Φροντίδας. Σχεδιασμός Πολιτικής για την Ανάπτυξη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Πολύζος, Σ., (2004): *Διοίκηση και διαχείριση των έργων. Μέθοδοι και τεχνικές*,
Αθήνα: Κριτική.

